

DANSKE STUDIER

1969

UDGIVET AF

AAGE HANSEN OG ERIK DAL

UNDER MEDVIRKEN AF

NIELS MARTIN JENSEN

AKADEMISK FORLAG

KØBENHAVN

INDHOLD

<i>Flemming Lundgreen-Nielsen</i> , amanuensis, Københavns Universitet:	
Mulm og Skræk og Kamp og Død. Johs. Ewalds »Rolf Krage«	5
<i>Jørgen Breitenstein</i> , amanuensis, Odense Universitet:	
Carsten Hauchs romaner	20
<i>Iørn Piø</i> , arkivar, mag. art., Dansk Folkemindesamling:	
Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition I	48
<i>Renate Baudusch</i> , dr. phil., Østberlin:	
Der Artikel in der dänischen Grammatik	72

MINDRE BIDRAG

<i>Leif Ludwig Albertsen</i> , afdelingsleder, Aarhus Universitet:	
Kærlighed uden lægge	96
<i>Hans Veirup</i> , afdelingsleder, Aarhus Universitet:	
Moderne dansk	99
<i>Harry Andersen</i> , lektor, dr. phil., Københavns Universitet:	
»Lille røde Rønnebær«	108

ANMELDELSER

<i>Heinrich Roos</i> , lektor, dr. phil., Københavns Universitet:	
Iacobus Nicholai de Dacia, Liber de Distincione metrorum, hrsg. von Aage Kabell	109
<i>Iørn Piø</i> :	
Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien	112
<i>Erik Dal</i> , dr. phil.:	
Deutsche Volkslieder. Texte und Melodien	115
<i>Iørn Piø</i> :	
European Folk Ballads	115
Jahrbuch für Volksliedforschung XI–XII	117
<i>Arild Hvidtfeldt</i> , redaktør, dr. phil.:	
Bengt Holbek og Iørn Piø: Fabeldyr og Sagnfolk	119

Mulm og Skræk og Kamp og Død

Johs. Ewalds »Rolf Krage«

Af FLEMMING LUNDGREEN-NIELSEN

Indledning. Johannes Ewalds første nordiske drama, prosasørgespillet *Rolf Krage*, er ikke vurderet højt i Ewald-forskningen¹. Det er behandlet, mest med henblik på stil- og formproblemer, i forskellige sammenhænge. Rækken af analyser har imidlertid gjort stykket til et litteraturhistorisk og filologisk demonstrationsobjekt, der efter brugen pietetsfuldt lægges til side igen. Resultaterne af de mange punktundersøgelser vokser ikke sammen til en helhedsforståelse.

Går man tilbage til litteraturen om Ewald skrevet af hans jævnaldrende og yngre beundrere i de første tredive år efter hans død i 1781, ser man, at *Rolf Krage* for dem i høj grad har været et levende digterværk. Samtiden har opfattet den enhed i det, som senere tider har savnet. En ny læsning af teksten kan med fordel udgå fra de unge Ewaldianeres vurderinger. Den nyere Ewald-forskning forudsættes i det følgende bekendt og inddrages derfor kun undtagelsesvis. Interessen skal her samles om spørgsmålet: hvad handler *Rolf Krage* egentlig om?

Teksthistorie og modtagelse. *Rolf Krage* er skrevet i vinteren 1769–70 og forelagt Selskabet til de skønne og nyttige Videnskabers Forfremmelse til bedømmelse i et møde den 8. februar 1770. Dommen, som faldt en måned efter, var kun betinget positiv; Selskabet ville hverken bekoste eller tilråde trykning, og det var antagelig alene ved Klopstocks mellemkomst, at Ewald fik en pengesum som vederlag². Ewald måtte så samle private abonnenter; den 6. februar 1771 averteredes *Rolf Krage* til salg, men havde ikke held hos kritik, publikum eller teaterdirektion³. Stykket blev ikke opført, fordi prosaformen diskvalificerede det som en tragedie.

Ewald har selv udtrykt sin mening om *Rolf* i en planlagt, men uudenyttet foretale til optrykket i *Samtlige Skrifter* 1780 ff.⁴:

Naar jeg siger, at jeg selv ynder Stykket, saaledes som det er nu, ligesaa høit som noget af dem, jeg agter for mine bedste, om ikke høiere; saa siger jeg en nøiagtig Sandhed, og en, som vil frikiende mig for det Ondartigste i Autoregensind, men en som jeg dog ikke

er overmodig nok til at ville berolige mig selv og andre med, da det Spørgsmaal altid bliver tilovers, hvorfor jeg, trods alle anførte Grunde, er saa uenig i min Smag med Mængden af mine Læsere.

Videre begrundet Ewald sin kærlighed til *Rolf* med dramaets placering i forfatterskabet som overgangen fra Corneille til Wielands Shakespeare, Ossians Sange og Klopstocks *Messiade*. Det er uvist, om Ewald i den ufuldendte fortale ville have forsvaret også selve skuespillet; han var ingen ynder af æstetisk teoretiseringen.

Rolf får i 1771 to anmeldelser. Den første og anonyme er ikke stort mere end et udførligt handlingsreferat⁵. Den anden og langt vægtigere er skrevet af sprogmanden og kritikeren Jacob Baden, som er otte år ældre end Ewald og, hvad anmeldelsen klart viser, vokset op med den franske smag uden dog at være ortodoks klassicist. Baden fastslår, at man principielt må skelne mellem tragiske og blodige begivenheder, og efterlyser en højere hånds virken i Ewalds handlingsgang. Rolfs skæbne kalder ikke på deltagelse, da hans død i tragisk forstand er unødvendig; den kunne være forebygget, om han og hans folk ikke havde ladet sig overvælde af vin og søvn. Uden at nævne Aristoteles' navn henviser Baden til det græske drama, hvor sjælen såres med skræk, men heles med medynk — en proces Ewalds *Rolf* ikke sætter i gang. Stykket har ingen moralsk nytte, da drukkenskab i nutiden ikke har samme fatale følger som i sagntiden og da hævnlyst fremstilles som en dyd hos heltene, ikke en last. Den svenskfjendtlige tendens blotter stykket for politisk nytte, medmindre regeringen vil forny hadet til Sverrige. Efter denne kritik følger æstetiske indvendinger: der er mange usandsynligheder i handlingen, især i og omkring Hothers skikkelse. Til sidst dømmer Baden endnu engang ud fra den klassicistiske poetik⁶:

Hvad der er Hovedhandlingen i dette Stykke, er vanskeligt at sige. Er det Rolfs Mord, saa synes dette at gaae alt for tilig for sig, allerede i tredje Handling [5: akt]. Er det Hævnen over hans Død, saa skeer hans Mord for sildig; og overalt er Anlægget af de første Acter ikke derefter. Men enten Rolfs Død eller Hævnen over hans Død er Hovedhandlingen, saa er den i vore Tanker, saa blodig og mordisk den til visse er, lidet tragisk; og skulde Stykket opføres paa Skuepladsen, maatte man intet bekymre sig om Horazes Forskrift: *Non intus/digna geri, promes in scenam* —/ men lade det grueligste Slagterier gaae for sig i Tilskuernes Øyne.

Badens kritik udtrykker den klassicistiske kunstscoles opfattelse. Lig-

nende indvendinger rejses – suppleret med en beklagelse af prosaformen – i P. F. Suhms korte omtale i hans københavnske *Samlinger* 1775⁷.

Rolf møder i to tyske oversættelser fra 1772 ikke bedre forståelse i Sturm und Drang-tidens Tyskland. Goethe afviser i 1772 i Frankfurter gelehrte Anzeigen J. G. Jopperts oversættelse ironisk og uden argumenter, og hans ven Johann Heinrich Merck skriver i 1773 om den anden (anonyme) oversættelse, at stykket består af kold deklamation, lange monologer, de latterligste episoder og alt for megen dydsfilosofi. Merck er dog den første anmelder, som ser en linje i stykket: »Die Verrätherey Hiartwars, macht die Haupthandlung aus«⁸.

Ewalds jævnaldrende, W. H. F. Abrahamson formulerer det første forsvar for *Rolf* i en stor og velræsonneret anmeldelse af Ewalds *Samtlige Skrifter* II 1782, umiddelbart efter digterens død⁹. Abrahamson finder hos Ewald alle de store fortrin, som kendes fra Shakespeare: stadig og fast handlingsgang, tydeligt betegnede karakterer, lykkeligt opfundne biomstændigheder og kraftigt sprog. Han analyserer dramaets personer grundigt og dygtigt, med dulgt polemik mod Baden, således i omtalen af Gevar, der ikke er »Natur, som vi efter vore indskrænkede Begreber ønske den at være, men saaledes som den er«¹⁰, altså ikke idealistisk, men realistisk portrætteret. Abrahamson imødegår resolut Badens kritik af Rolfs død i skuespillets midte, og betegner dette træk, hvis u-aristoteliske karakter Ewald selv havde indrømmet¹¹, som stykkets egentlige pointe¹²:

Hvilket Overlæg viser det, at Rolf allerede falder i tredje Act, midt i Stykket. En mindre god Digter havde gienet Kongens Død til de sidste Scener i 5 Act, for at ende med dette afgjørende Slag, og havde da maaskee troet, at have gjort sine Sager ret brav. Ikke saaledes Ewald. Han tænkte sig en Handling, og ikke en enkelt Person, som sit Stykkes Formaal. [. . .] Saare vel gjorde da Digteren, og til megen Fordeel for sit Stykke, at han lod Rolf falde i Midten af Stykket. To Hovedgjenstande have vi blant Personerne, Rolf den ene, og hans Kiemper den anden. Rolf har været Hovedperson i de tre Acter, og nu blive Kiemperne det i tvende andre. Dog hvilket vel iagttaget Forhold: Han, den ene Mand er den vigtigste tre hele Acter igiennem; Kiemperne, som ere mange, ere det kun i tvende. –

Abrahamsons gennemgang af *Rolf* er fordomsfri og velafbalanceret, skønt naturligt præget af Ewaldianernes opgør med klassicismen og sympatisk indstillet over for den nyligt døde digter. Bestemmelsen af

handlingen i helhed, og ikke en enkelt persons skæbne, som stykkets emne er væsentlig og frugtbar.

I en artikel i *Den danske Tilskuer* i 1793 – med motto af *Hamlet*: 'Twas Caviare to the General – fortsætter K. L. Rahbek, der allerede som dreng var optaget af *Rolf*¹³, forsvaret for Ewalds sørgespil. Rahbek sammenligner Ewalds personkarakteristik med Shakespeares og Homers og skriver om stykkets enhed¹⁴:

Var Rolf Krage virkelig Stykkets Helt, maatte det ved hans Fald være ude; men det er han ikke, den fornemste Interesse hviler virkelig ikke paa ham, men paa den heele Handling; vi have seet Forræderiets Udbrud og Fremgang, men vi maae og see dets Udfald; og vor Nemesis – som Lessing kalder det – vilde ingenlunde være fornøiet, hvis Stykket her var ude.

Rahbek gentager sin tese i konklusionen¹⁵:

At Stykkets Handling er een, og fuldkommen, kan vel neppe nogen nægte; den er nemlig Hiartvars Sammenrottelse; men da Stykket til Uheld hedder *Rolf Krage*, have Hverdagskunstdommerne fundet, at der i de to sidste Acter ingen Handling kunde være.

En menneskealder senere refererer Rahbek i sin og Nyerups danske litteraturhistorie hele debatten omkring *Rolf* og sætter et citat af Goethe op mod Badens beklagelser over den manglende moralske nytte af stykket¹⁶:

Et godt Kunstværk – siger meget træffende Göthe i sit *Levnetsløb* (Aus meinem Leben 3 D. S. 225) og i Anledning af de sulzerske Moralfordringer – kan og vil have moralske Følger; men at fordre moralske Formaal af Kunstneren, vilde være at fordærve ham hans Haandværk.

I 1810–11 erklærer Adam Oehlenschläger i sin første forelæsningsrække som professor i æstetik, over Ewalds digtning, at stykkets egentlige motiv er modsætningen af troskab og utroskab, at Ewald derfor har gjort ret i at fortsætte handlingen ud over Rolfs død, ja, at Viggos hævn, »Kronen paa den danske Troskab«, antagelig har været et af de hovedmomenter i historien, der har begejstret Ewald til at skrive sit sørgespil. Til slut roser Oehlenschläger Ewald for at have givet læserne et helt indtryk af den bemærkelsesværdige handling, »det meest glimrende Exempel i den danske Historie paa Troskab og Utroskab«¹⁷.

De oldnordiske motiver. Ewalds først i 1920 offentliggjorte kladde¹⁸, som er meget forskellig fra den trykte udgave, giver Abrahamson, Rah-

bek og Oehlenschläger ret i deres opfattelse af *Rolf Krage* som et drama med en handling som hovedmotiv: en demonstration af troskab over for utroskab. Et vigtigt udgangspunkt har for Ewald været den nordisk oldtids berømteste kvad over dette emne, Bjarkemål, som det er parafraseret på prosa af Anders Sørensen Vedel i hans Saxo-over-sættelse fra 1575. Saxo er efter oplysningen i Ewalds argumentum dramactis eneste kilde¹⁹. Her skriver Ewald om Bjarkemål, at det giver »af den gamle Skiald fortalt saa høit et Begreb om dem [de danske kæmper], at det neppe vil kunde forædles af nogen Digter«²⁰. På trods heraf har Ewald, skønt han i kladden lod Vedels parafrase indgå så godt som ordret i IV. og V. akt²¹, i den endelige version uden held omskrevet Bjarkemål til en mere retorisk og forfinet klassicistisk stil.

Den tragiske idé, som man med urette har savnet i *Rolf Krage*, er allerede til stede i Ewalds kilde. Bjarkemål beskriver ikke alene den ydre kamphandling, men fremsætter også en idé: hirdmandens ubetingede troskab mod kongen²². I kampene omkring Rolfs lig lider hans mænd nederlag, men nederlaget er en bekræftelse af deres troskab. *Troskaben mod kongen* bliver også Ewalds hovedmotiv. Efter Rolf falder Hjalte, Biarke og de andre kæmper i håbløs strid; Viggos tilsyneladende forræderi bliver den eneste vej til hævn, men bringer også ham døden. Troskaben kan imidlertid først give sig dramatisk udslag, da Rolf (i III.9–10) er dræbt af Hiartvar. I de tre første akter ses Lejrekæmperne berusede og ubekymrede, og interessen må derfor samles om titelpersonen Rolf, en uegnet hovedfigur, da Saxo har haft så lidt at fortælle om hans heltegerninger (drabet på gnieren Rørik, hans gavmildhed over for Viggo, hans tålmodighed, hans besøg hos og flugt fra Adils). Af alt dette, der er heroisme på et andet plan end f. eks. Stærkoddens bedrifter, har Ewald skabt en forædlet og forfinet kongeskikkelse, en »Menneske-Ven« (Hother i II.8), som med bedrøvet resignation ser og tager del i tidens barbariske udskejelser. Hans dødstale (i III.10) er en oplyst enevældig monarks drøm om en velfærdsstat; hans sidste ord bliver »Danmark«, et udtryk for både Valdemarstidens og det 18. århundredes patriotisme, næppe for en oldtidsfølelse. Kongens ædle og gode sindelag, hans tålmodighed, der grænser til enfold²³, er skildret i det følsomme dydsdramas smukkeste stil, men Rolf er for lidt menneskelig, for ophøjet over de omgivende, realistisk gengivne figurer til at kunne fylde dramaets centrale plads. Fejlen er ikke Ewalds, men kildens. I Bjarkemål er Rolf først og fremmest den, kæmperne viser troskab mod: de er i digtets første plan, Rolf kun i andet²⁴.

Ewalds drama tager først fart efter III. akt, da kæmpernes sorgløse glæde afløses af deres bestemte vilje til at holde, hvad de lovede deres konge. Klopstocks dom at de to sidste akter savner de førstes ild må underkendes²⁵. Hialte hilser (i IV.5) med begejstring sin dødsnat:

Nødig vilde jeg døe, førend jeg fik gjort retscaffen fyldest for mig . . .
 Øieblik! . . . høitideligt for den troe Tiener, og for den Taknemmelige . . . Du, det eneste, hvori Kiemperen kan giengielde sin Herres Velgierninger . . . Du skal ikke undgaae mig . . . Vær mig velkommen, græsselige Nat! . . . værer mig velkomne klirrende Sværd! . . . og du, mit Blod! . . . Kun at Odin holder sit skinnende Skiold over min Konges Hoved . . . og over mine unge Venner . . . og over de ubevæbnede Borgere! Dette mit tyske Sværd gav Rolf mig, da jeg havde soret derpaa . . . Nu, nu skal det erindre mig om min Eed . . . og opfylde den! . . .

Alt må vige for denne troskab. Den kommenteres i selve dramaet af Hother og Gevar. Gevar siger (i IV.6): »Jeg kiender de Danskes Troeskab . . . Faae de først at vide at deres Konge er falden, vil neppe blive levende Mand tilovers af dem«, og Hother fremhæver (i V.1) »den vilde Glæde, det halv fortvivlede Mod, som havde efterladt sig stærke Træk i de faae bevæbnedes Ansigter«, hvortil Gevar svarer: »Jeg sagde dig det, at de Danskes Troeskab har neppe sin Lige . . .«. I kladden siger den svenske kæmpe Hunding, der er karakteriseret som nidding, da han foreslår Hother at myrde den sovende Rolf: »Troeskab mod sin Konge [o:Hiartvar] er dog den vigtigste Dyd«²⁶, men replikken udelades i den endelige version (III.4); den feje Hunding må ikke repræsentere samme troskabsideal som Hialte, Biarke og Viggo. Omvendt tillader Gevar i sidste scene de svenskere at flygte, der med ærligt kæmpemod har stridt for Hiartvar, fordi »de har adlydt deres Konge« (V.7), mens danskerne efter Saxo »sloge dem ihjel / oc lode dem bøde met Halsen / at de haffde saa suigeligen myrt den gode trofaste Kong Rolff«²⁷. Troskab omsat i ærlig dåd og ærlig død er *Rolf Krages* tema. Selve ordet *tro* er – med sammensætninger og afledninger – et sprogligt ledemotiv i stykket (som *Hunger* er det i et af Ewalds formentlige forbilleder, H. W. v. Gerstenbergs prosadrama *Ugo-lino* fra 1768²⁸).

Hirdmandstroskaben belyses også i Hother, der i de to sidste akter lider svare kvaler ved at måtte holde sin ed til den uædle KongHiartvar, men som overvinder trangene til at bryde sit ord (IV.6; V.2). Der forekommer også andre former for troskab. Den af Ewald tilsatte Gevar-

Hother-intrige, måske medtaget som forbindelsesled til senere skjoldungedigtning²⁹, sætter den ædelt udførte blodhævn som en pligt over for »dem, som gav os Livet« (Gevær i II.6). Biarke og Rude viser troskab mod Agners minde, fordi han faldt som en mand i ærlig tvekamp (I.1; II.5). Kun få steder tales om erotisk troskab: i den lille komedieagtige misforståelse mellem Viggo og Aluilde i anledning af Signe (IV.3-4, 8, 10; V.3-6).

En karakteristisk følge af hirdmandstroskaben bliver foragten for døden, udtrykt i heltene, der dør *den leende død*, et nordisk træk, som allerede det 17. århundredes oldforskning hæftede sig ved³⁰. Bjarkemål tillægger (i Biarkes tilbageblik) Agner Ingelsøn denne holdning, da han skæres midt over af Biarkes sværd, og i lidt ubestemtere form Hialte, da han opfordrer de danske kæmper til en gladelig død. Ewald har ladet alle tre hovedskikkelser blandt Lejre-kæmperne dø leende: Hialte råber i IV.8 (efter Saxo): »Men vi vil dø glade, og som Mænd vil vi dø med vor Konge«, Biarke siger, dødelig såret, ved Rolfs lig (i V.2): »Men jeg vil dø leende, som Agner døde . . .«, og Viggo siger efter hævnens over Hiartvar (i V.5): ». . . jeg leer af min Død« (de to sidste gange uden belæg hos Saxo). Skønt Saxo anfører, at Rolf døde gladelig og mandelig³¹, har Ewald ikke ladet ham dø leende: han bøjer sig uden angst for Alfaders vilje og sender sine sidste tanker til venner, undersætter og fædreland. Den trods mod skæbnen, der ligger i den nordiske dødsforagt, har Ewald ikke villet plette den anakronistisk fromme Rolfs karakter med. Hans død skal ikke illustrere noget, men blot indtræffe for at dramaets idé kan udfoldes i handling, da de tre største danske kæmper, vældige helte hver efter sit væsen, føres frem mod opfyldelsen af deres bestemmelse i tilværelsen: døden med og for deres konge. Denne forståelse af Rolf-kæmpernes død afspejles i deres dødsord: Hialte (i V.2): ». . . saa læg mig ved Fødderne af min Konge . . .«, Biarke (sammesteds): ». . . Kan mine Been blive lagte hos Agners . . . eller . . . hos Rolfs . . .«, og Viggo (i V.5): ». . . Jeg har hævnnet min Konge . . . og hos ham vil jeg falde . . .«.

Et nordisk clement, som Ewald ligeledes overtager fra Bjarkemål, er hensynet til *eftermælet*. Hialte skildrer i sin dødstale over Rolf (i IV.8), hvorledes kongen og hans tro mænd vil blive husket i årtusinder:

Han er død . . . men hans Rygte er stort og evigt . . . I evige Bauta Steene skal Rolfs Helte-Giærninger indgraves, og efter tusinde Vintre skal Skialderne endnu synge om hans Fromhed og Gavnildhed [. . .] . . . som Mænd vil vi dø med vor Konge . . . [. . .] . . . Naar vore

Legemer ere bortsmulrede i Støv, da skal vor Dyd og vor Troeskab
giøre os udødelige . .

Rude taler – uden belæg i Bjarkemål³² – til den døende Biarke
(i V.2):

Du dør som en Helt, min Biarke . . Alle, som hører det, skal
misunde dig . . og mig, som du elskede . . Efter tusinde Aar skal
endnu de unge Møer synge din Roes for deres Brudgomme, de unge
Helte, naar de gaae i Kamp for deres Konge, og sige til dem: For-
tien at døe, som Biarke døde . .

Endelig er også *kampglæden* hjemlet i Bjarkemål, i Hialtes stadige
råb. Hos Ewald håner Viggo (i I.2) den svenske kong Hiartvar som en
mand, der »seer ud, som den der havde stor Lyst til at døe af Alder-
dom . .«. En personifikation af Lejrehirdens kamplyst, som selv den
danskfjendtlige Hunding (i III.4) må beundre, er Hialte, der i I.3
»kommer leende ind, med Sverd og Skiold« og i I.4 med en vending,
der kunne have stået i en saga, udfordrer Hiartvar til øjeblikkelig
tvekamp, »fordi det synes mig ikke got, at du lever til i Morgen . . .«.

Den nordiske mytologi er – trods Skuldes påkaldelse af Loke og jæt-
ter (I.7; II.2) og trods kæmpernes tale om at gå til Valhal (Hunding
og Hother III.4; Viggo IV.1; Hialte IV.7; V.2; og Biarke IV.9) – kun
udnyttet overfladisk, især i sammenligninger, eder og affektudbrud;
Ewald begår her grove fejl (Fenriks-Ulven, Hvidskialf³³). Heller ikke
i Bjarkemål spiller mytologien nogen væsentlig rolle: heltene taler
ikke om at skulle gæste Odin i kvæld og gense Rolf, men – som Ewalds
Biarke i V.2 – om at ligge med Rolf på valen som bytte for ørne og
ravne³⁴.

Hovedmotivet i *Rolf Krage* og de deraf følgende nordiske træk kan
således i så godt som alle tilfælde føres tilbage til Bjarkemål³⁵.

De moderne træk. Da Ewald hverken har kendskab til oldnordisk
sprog eller til Herders sprogfilosofi, søger han ikke at skrive i en arkai-
serende stil, men vælger, som siden det 18. århundredes nordiske novel-
lister, *en moderne sprogform*³⁶. Den vedelske krønikerprosa, som gen-
nem Bjarkemålspassagerne så stærkt præger kladden, er i den endelige
version til skade for den stilistiske enhed blandet op med moderne stil-
arter, den retorisk-patetisk-sentimental og den følsomme. Ewalds opgave
i *Rolf* svarede til Gerstenbergs i *Ugolino* (som Ewald skal have inter-
esseret sig for, netop da han skrev *Rolf*³⁷): at skabe en moderne rea-
listisk og dog patetisk tragediestil uden om klassicismens retoriske

alexandrinerdiktation. Ewalds løsning af opgaven er så lidt som Gerstenbergs kunstnerisk vellykket, men samtidsanmeldelserne viser, at Ewalds blandede stil var rigtig, for så vidt som den virkelig gav fordomsfri læsere en oplevelse af oldtiden og i enkelte træk forekom barbarisk, Shakespearesk og vel også nordisk³⁸.

Det historiske miljø gengiver Ewald, der ikke har dybere historisk viden, med pudsigt naivitet (Lejre Slot med flere slotsgårde, omgivet af haveanlæg med løngange og illuminerede lysthuse; vikingeskibe med dæk og mærs). Han har efter sin fortale til Jopperts oversættelse ikke villet belære, men kun forklare den historiske handling, så den kunne forstås³⁹:

. . ich habe aber bloss für Zuschauer geschrieben, die immer das, was sie sehen, verstehen wollen, nicht aber immer gelehrt seyn . .

Den illusionsbrydende hyldest til den danske kongestamme i *slutscenen* er et konventionelt indslag, som Ewald iøvrigt efter Rahbeks oplysning var utilfreds med i sine senere dage og tænkte på at udelade i en ny udgave⁴⁰.

Anakronismerne i stil og miljø, som Ewald har fælles med et af sine forbilleder, Shakespeare, virker grelle sammenholdt med det 19. århundredes nordiske dramatik. Men Ewald kan ikke med rimelighed lastes for, at romantisk sprogtenkning og romantisk historiesans har lukket hans digtning til for en nyere tids læsere.

Oldtidskæmpernes troskab mod Rolf har Ewald sikkert forstået som idealisme, skønt der i oldtiden nok har været nøje sammenhæng mellem en konges gavmildhed og hans hirdmænds kamplyst⁴¹. Troskaben er derfor ikke nærmere motiveret. Derimod har Ewald omhyggeligt analyseret *de utro karakterer*, Skulde og Hiartvar.

I skildringen af Rolfs dæmoniske halvsøster Skulde griber Ewald det tragiske blodskamsmotiv, som han ikke har villet gøre til dramaets bærende tema: Rolf er søn af Helge og Helges datter Urse. Skulde begrunder sine intriger mod Rolf med, at hun er Helges ægte datter, mens Rolfs blod er uægte, hvorfor hun må betragte ham som usurpator (I.7; II.2; III.6–7; også Rude I.5 og Hunding II.4). Efter Skuldes død (i III.7–8) forsvinder motivet helt. Det er uden betydning for Rolf, som intetsteds føler sig skæbneramt eller dødstegnet for sin urene oprindelse. Rolf selv forklarer Skuldes opførsel som følgen af »en vis Stolthed« (III.8), samme stolthed forfører Hiartvar (hans egne ord i I.7). Heller ikke Hiartvar udleveres som teaterskurk, også han forklares psykologisk. Rolf henviser (i III.8) til hans beundring for Skulde og til hans

ungdom og ubesindighed. Efter Rolfs død viser han tegn på »Anger« (hans eget udtryk i III.10), men da han i V.4 dukker op igen som overmodig hersker og dødsdømmer Hother, kan han med fuld poetisk retfærdighed fældes af Viggo. I kladden har Ewald antydnet en fysisk årsag til hans unordiske væsen: han undskylder sig ved Rolfs gilde fra at drikke med sit svage bryst og hoster, siden tales der om hans »Bryst-Syge«, om hans »skrøbelige Helbred« og om at han har »ont for Brystet«⁴². Af denne naturalistiske forklaring, der kan minde om Shakespeares i *Richard III* (I.1), har Ewald i den endelige udgave kun overført en enkelt bemærkning af Viggo (i I.2) om Hiartvars omhu for sit helbred, der i sammenhængen af den mistænksomme Rude udlægges som list.

Ewald har villlet gøre Skuldes og Hiartvars forræderiske handlinger forståelige ved at give dem en psykologisk baggrund. Det er den Fieldingske romans blandede karakterer bragt over på scenen.

Slutning. I det 18. århundredes digtning over oldnordiske emner fra Suhm, Samsøe, Pram og Falsen til Øhlenslægers og Grundtvigs ungdomsforsøg er der en stående konflikt mellem på den ene side stoffets heroiske holdning og på den anden hældningen mod sentimentalisme og dydssværmeri i den digteriske udførelse, kort udtrykt: heros – eros.

I *Rolf Krage* ene af århundredets oldnordiske digterværker overvinder den heroiske holdning den følsomme: døden for kongen er mere tiltrækkende end et fortsat liv med den elskede. Allerede Rudes beretning (i I.1) er symptomatisk: Agner forlod Rude ved deres bryllup for at kæmpe mod Biarke og dø: »Han flyede for sin Bruds Taarer og for hendes udstrakte Armer . . .«. Siden løsriver Hother sig, omend med vanskelighed, fra de søde forestillinger om Nanna for at hærde sig til blodhævnen (III.1,3). Aluilde bebrejder (i V.3) Viggo, at han husker at være hendes, men har glemt sin konges hævn. Tydeligst sejrer oldtidsheroismen i forholdet mellem Hialte og Signe. Ewald har forædlet det historiske stof: pigen, der hos Saxo er »it løst Quindfolck«⁴³, følgelig i Ewalds argumentum »en DELILA«, er blevet til en øm elskerinde med det opfundne navn Signe. Da Signe (i IV.2) vil holde Hialte tilbage fra kamp og død, henviser han til sin troskabsed. Hos Saxo (og i argumentum) spørger hun, hvem hun skal favne efter hans død, hvorpå han med hånsord skærer næsen af hende. I *Rolf* spørger hun kun på skrømt, stikkes ned i Hialtes bekendte hidsighed, men er ikke død og

dukker siden, med spyd, skjold og hjelm, op på valpladsen. I kampfummelen finder de elskende hinanden igen og dør sammen, men for begge er (i IV.7) troskaben mod kongen vigtigere end deres kærlighed: Hialte kalder livet bedrøveligt, når man har mistet sin konge og sin brud, og Signe lover at bløde for kongen og for Hialte – begge steder i nævnte rækkefølge⁴⁴. Når kvinder i det 18. århundredes øvrige oldnordiske digtning forklæder sig i panser og brynje – Hildegard i Suhms *Haldan* 1775, Alvina i Prams *Frode og Fingal* 1790 og Gundvar i Øhlenslægers *Erik og Roller*-fragment 1802⁴⁵ – er det kun beregnet på at give de elskovsforagtede nordiske helte sans for kærlighed, så pigerne, når de afsløres, kan udfolde sig i deres fulde skønhed og blødgøre kæmperne. Hos Ewald omskaber kærligheden – med Signes ord i IV.2 – »den frygtsomme Pige til en Heltinde«: den kælneløvskeinder bliver en skjoldmød, der går i døden med den elskede for kongen.

Hvis man hæver sig over de kunstneriske ufuldkommenheder i *Rolf Krage*, ser man en klar holdning. Hverken dydsfilosofien i Hother-Gevar-intrigen eller kærlighedsfølelserne hos Hialte, Viggo og Biarke kan hævde sig over for troskabstemaet fra Bjarkemål. Ikke med urette er dramaet blevet en vigtig inspiration for Oehlenschläger og Grundtvig⁴⁶; det kan i nordisk tendens godt måle sig med senere danske Rolf Krage-digtninge⁴⁷.

Det er forståeligt, at Ewald har gendigtet oldsagnet i en række af de lidenskabelige og voldsomme ydre handlinger, der er Sturm und Drang-tidens reaktion mod det blækklattende 18. sekel, og at han har anslået en tidstypisk undergangsstemning (som i Ossians sange eller Gerstenbergs *Ugolino*), en fornemmelse af »Gudernes Tusmørke« (Rolfs norrønisme i III.7), eller, i Signes mere tidsbundne stil (i IV.2), en blanding af »Mulm og Skræk og Kamp og Død«. Men *Rolf Krage* er ikke blot drab og blodsudgydelse. Dramaet tilhører trods stilistiske lån heller ikke det følsomme skuespil, hvor dyden vinder ydre sejr i en lykkelig slutning af praktisk moralsk tilsnit⁴⁸. Den centrale idé, hentet fra Bjarkemål hos Saxo, *troskab mod kongen til og endda ud over døden*, foregriber Schillers og Oehlenschlägers tragiske idealisme. Biarke og Hialte falder, for så vidt meningsløst, da deres konge er dræbt: menneskene lider nederlag, men nederlaget er ideens triumf. Instinktivt har Ewald, så usikker han ellers stod over for det oldnordiske, opfattet grundholdningen i beretningen om Rolf Krages død og har om-sat den i dramatiske situationer, udført efter aktuelle litterære mønstre.

Rolf Krage kan læses som et moderniseret Bjarkemål (med lidt flere optrædende end det oprindelige), en prosadigtning om hirdmandstroskab.

Det er et af de mange paradokser i Johannes Ewalds forfatterskab, at han, ved at gennemføre troskabsmotivet, trods sine manglende historiske kundskaber og prætentioner i *Rolf Krage* har skrevet det 18. århundredes mest nordiske digterværk.

NOTER

Forkortelsen SS henviser (med bind- og sidetal) til Det danske Sprog- og Litteraturselskabs tekstkritiske udgave, Johannes Ewalds Samlede Skrifter, I–VI, 1914–1924. Ved citaterne i afhandlingen henvises der i selve teksten i parentes til Handling og Optrin (3: akt og scene), når den endelige version benyttes, mens der ved citater af kladden henvises via en note til sidetal i bind V.

(1) Ewald-forskningens vurderinger af *Rolf Krage* er følgende: Chr. Molbech: Johannes Ewalds Levnet, 1831 (s. 94–109: prosaformen forfejlet; mere moderne end antik karakter, da Snorre og sagaerne ikke inddrages). J. S. Welhaven: Ewald og de norske Digtere, 1863 (s. 146–151: stoffet grebet fejl; brugen af det nordiske parodisk). N. M. Petersen: Bidrag til den danske Litteraturs Historie, V. 2, 2. udg. 1871 (s. 265–268: savn af handling, Klopstocksk kedsommelighed). Sigurd Müller: Om Johannes Ewald som dramatisk Forfatter, 1876 (s. 8: savn af dramatisk komposition og koncentration, Saxo fulgt for nøje; gode psykologiske analyser). Martin Hammerich: Ewalds Levnet, 3. udg. 1882 (s. 44–46: forherligelse af dyder og heroisme, forræderiets psykologi). A. D. Jørgensen: Johannes Ewald, 1888 (s. 82–84: mere en genial studie end et udført digterværk, bør måles efter tidens standpunkt). F. Rønning: Rationalismens Tidsalder, II, 1890 (s. 87–97: savn af tragisk idé og historisk kolorit; moderne føleri og moralisme). P. Hansen: Illustreret dansk Litteraturhistorie, 2. udg. II, 1902 (s. 464–472: borgerligt sørgespil udført sentimentalt og snakkesaligt; det nordiske et overfladisk tilegnet sprog; udfordrende stilløshed). Anton Blanck: Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur, 1911 (s. 205–206: et prøvekort på tidens litterære moder, hæftet løst på en traditionel dramatisk konflikt). Hans Brix: Johannes Ewald, 1913 (s. 30–32: påvirket af Klopstocks Bardieter). Ida Falbe-Hansen: Øhlenschlägers nordiske Digtning, 1921 (s. 46–47: troskaben mod kongen er dramaets besjælende idé). Paul V. Rubow: Saga og Pastiche, 1923 (s. 4–5: ikke egentlig efterligning af norrøn stil, enkelte kulturord). Paul van Tieghem: Le préromantisme, I, 1924 (s. 174–175: første europæiske tragedie over rent skandinavisk emne; spor af Lessing, det borgerlige sørgespil, Ossian). Leopold Magon: Ein Jahrhundert geistiger und literarischer Beziehungen zwischen Deutschland und Skandinavien 1750–1850, I, Die Klopstockzeit in Dänemark. Johannes Ewald (det udkomne), 1926 (s. 368 ff., 534 ff.: Shakespeare-

indflydelsen). Vilh. Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie, II, 1934 (s. 402–406: uhistorisk drama, vis romantisk stemning, Klopstock forbilledet, også spor af Shakespeare og Ossian; Skulde eneste virkelig nordiske skikkelse). Paul V. Rubow: Dansk biografisk Leksikon, VI, 1935 (s. 481–489: Ewald ikke egentlig tragiker, forløftede sig på opgaven). Ernst Frandsen: Johannes Ewald. Et Stykke dansk Aandshistorie, 1939 (s. 38–51: værket vigtigt i Ewalds æstetiske udvikling som hans frigørelse af fransk klassicisme; stærk indflydelse fra Ossian, også Klopstocks lyriske stil, ikke Bardietterne; episk kompositionsteknik). Alf Henriques: Shakespeare og Danmark indtil 1840, 1941 (s. 37–38, 210–213: forekommer samtiden Shakespearesk, men indeholder næppe entydige Shakespeare-træk). Helge Toldberg: Det nordiske Element i Johs. Ewalds Digtning, 1944 (s. 19–23, 32–37, 77–84: det norrøne kun overfladekrusninger, kilderne sekundære, en del fejl i det historiske ved sproglig misforståelse af Vedels Saxo; grundstemningen et produkt af Ewalds egen tid). F. J. Billeskov Jansen: Danmarks Digtekunst, II, 1947 og sa.: Dansk litteraturhistorie (Politikens forlag), I, 1964 (henholdsvis s. 200–202 og s. 451–454: udadsøgende drama, sammensmeltning af sentimentalitet og moralitet; indflydelse fra Diderots konversationsstil). Bjørn Rasmussen: Adskilligt om Johannes Ewalds Theater, 1947 (Orbis litterarum, V, s. 114–124: ret beset et heltespil om Ewalds yndlingshelt Hother; Shakespeare en hovedinspiration; en opførelse var teknisk mulig). – (2) Det smagende Selskabs holdning blev stærkt kritiseret i det 19. århundrede, bl. a. af J. L. Heiberg. Et forsvar er leveret af K. F. Plesner: Det smagende Selskab 1759–1959, 1959, s. 38–44. – (3) Se Ewalds brev til boghandler Rothe 26.8. 1771 (SS IV, 1919, s. 344), og P. F. Suhm: Samlinger, I. Bind, III. Stykke, 1772, s. 228. – (4) »Et genfundet Ewald-dokument« i: Danske Studier, 1938, v. Alf Henriques, s. 77–78. – (5) Kjøbenhavnske Efterretninger om lærde Sager, 5.9. 1771, s. 561–572. – (6) Kjøbenhavnske Kongl. privilegerede Adresse-Contoirs Kritiske Journal, No. 43–44, sp. 337–346; citatet sp. 346. Horats-citatet (Man skal dog ikke bringe på scenen, hvad der burde ske bag den) fra *Ars poetica*, vers 182–183. – (7) P. F. Suhm: Samlinger, II. Bind, I. Stykke, 1775, s. 62–63; trykt i Chr. Bruun: Peter Frederik Suhm, 1898, s. 428. – (8) Frankfurter gelehrte Anzeigen vom Jahr 1772, (Neudruck) 1883, s. 624; i to anonyme anmeldelser sammesteds fra 14.7. og 8.12. 1772 – efter Neudrucks udgiver Wilhelm Scherer (s. LXXXIX–XC) antagelig også af Goethe – afvises på lignende måde en tysk oversættelse af *Adam og Ewa* og et udvalg af Ewalds oder. Mercks anmeldelse er trykt i Friedrich Nicolai's Allgemeine deutsche Bibliothek, XX, 1773, s. 207–210. – (9) Almindelig Dansk Litteratur-Journal, 3. årgang, 3. stykke, 1781, s. 340–370. – (10) Ibid. s. 352. (11) Fortalen til Jopperts tyske oversættelse 1772, SS V, 1920, s. 244. – (12) Almindelig Dansk Litteratur-Journal, 1781, s. 360–361. – (13) K. L. Rahbek: Erindringer af mit Liv, I, 1824, s. 76. – (14) K. L. Rahbek: Om nogle Skønheder i Rolf Krage, i: Den danske Tilskuer, No. 69 og 70, s. 545–560; citatet fra s. 556. Lessing om nemesis i omtale af Shakespeares Richard III i Hamburgische Dramaturgie, 79. Stück, 2.2. 1768, se Gotthold Ephraim Lessings sämtliche Schriften, X, 1894, s. 119. – (15) Den danske Tilskuer, 1793, s. 560. – (16) K. L. Rahbek og R. Nyerup: Bidrag til en Udsigt over dansk Digtekunst under Kong Christian den Syvende, I (det udkomne), 1828, s. 270. Goethe-citatet fra *Dichtung*

und Wahrheit, 12. Buch, Goethes Sämtliche Werke (Jubiläums-Ausgabe), XXIV, s. 111–112. J. G. Sulzer (1720–79) var en moralistisk æstetiker af J. Bodmers didaktiske skole. – (17) Adam Oehlenschläger: Om Evald og Schiller, I, 1854, s. 88, 90, 95. – (18) SS V, s. 239–330. – (19) SS I, s. 275. Rolf Krages historie fortælles i Saxos Liber II, Vedels oversættelse 1575, facsimileoptryk 1967, s. XXXI–XXXIX. I anmærkningerne til *Rolf* – antagelig redigeret af Ewald selv – hentydes derudover også til Saxos Liber I, III, V, VI og VIII. Når Ewald i sit argumentum, SS I, s. 271, jævnfører Rolf Krage med Mutius Scævola, er sammenligningen hentet fra kommentaren til Stephanius' tekstkritiske Saxo-udgave fra 1644, *Notæ Vberiores in Historicam Danicam Saxonis Grammatici*, 1645, s. 72. Toldbergs formodning i *Det nordiske Element i Johs. Ewalds Digtning*, s. 80–81, om Ewalds kendskab til dette værk kan således bekræftes. – (20) SS I, s. 274.

(21) Vedels parafrase af Bjarkemål fylder 151 linjer, hvoraf godt $\frac{2}{3}$ indgår i kladden (IV.5, 7, 8; V.2), mens kun en tredive linjer er genkendelige i den endelige version. – (22) Axel Olrik: Danmarks heltedigtning, I, 1903, s. 63 ff., 83 ff. Hans Brix: Analyser og Problemer, II, 1935, s. 6 ff. – (23) Vilh. Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie, II, 1934, s. 403. – (24) Olrik: Danmarks heltedigtning, I, s. 61–62. Brix: Analyser og Problemer, II, s. 27. – (25) Ewald i fortalen til Jopperts oversættelse, SS V, s. 243. – (26) SS V, s. 288 + note 8. – (27) Vedels Saxo, s. XXXIX. – (28) Om den musikalske struktur hos Gerstenberg, se A. M. Wagner: Heinrich Wilhelm von Gerstenberg und der Sturm und Drang, II, 1924, s. 321, 332, 335, 344–346. – (29) Anton Blanck: Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur, 1911, s. 208. – (30) Thomas Bartholin: *Antiquitatum Danicarum de Causis Contemptæ a Danis adhuc Gentilibus Mortis Libri tres*, 1689, undersøger på 700 sider årsagen til de hedenske daners dødsforagt. Den leende død nævnes her allerede s. 4. Olrik: Danmarks heltedigtning, I, s. 66: i oldtidskvadene er det – bortset fra det sene Krakumål – kun bifigurer af en vis råstærk type, som dør leende, et udtryk for trodsig selvbevidsthed ført ud i grimassen (i Bjarkemål således udtrykkelig ikke Biarke). Biarke trods mod Odin i Bjarkemål, en videreførelse af troskaben mod Rolf til oprør mod valguden, har Ewald øjensynlig ikke forstået (i V.2), skønt han i kladden, SS V, s. 319, følger Vedels tekst nøje.

(31) Vedels Saxo, s. XXXVIII. – (32) Tanken på eftermælet er ikke nødvendigvis norrøn, se f. eks. Cassius og Brutus i Shakespeares *Julius Cæsar* (III.1). – (33) Toldberg: *Det nordiske Element i Johs. Ewalds Digtning*, s. 36–37. – (34) Olrik: Danmarks heltedigtning, I, s. 71–83. Brix: Analyser og Problemer, II, s. 29. – (35) En undtagelse er den autentisk virkende scene, hvor Hialte og Bølvise fylder hinandens sår med blodstillende græs hentet bag de store graner (IV.5). Et forlæg er ikke fundet. – (36) Ewald læste ikke islandsk, men havde i sin tid i domskolen i Slesvig læst sagaer og sagn på latin og svensk, *Hervarar Saga* v. Verelius 1672, Torfæus' *Series regum Daniæ* 1702 og Stephanius' Saxo-udgave 1644–45 (se *Johannes Ewalds Levnet og Meninger*, v. Louis Bobé 1911, s. 33 + kommentar s. 252; jf. SS IV, s. 250). Om det 18. årh.s nordiske novellister, se min: *Den nordiske fortælling i det 18. århundrede*, 1968. – (37) Brev fra Gerstenberg til Rahbek 8.12. 1818, i: Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen,

bd. 136, 1917, s. 25. — (38) Henriques: Shakespeare og Danmark indtil 1840, s. 212–213. — (39) SS V, s. 244. — (40) Den danske Tilskuer, 1793, s. 560.

(41) Brix: Analyser og Problemer, II, s. 6–9; mere idealiseret opfattelse i Olrik: Danmarks heltedigtning, I, s. 63. — (42) SS V, s. 253 + note 9, s. 256 + note 3 og 9. — (43) Vedels Saxo, s. XXXV. — (44) I Vedels parafrase af Saxos latinske gendigtning af Bjarkemål har Ewald næppe kunnet se, at heroismen på lignende måde overvinder kærligheden i forholdet mellem Biarke og Rude. Olrik: Danmarks heltedigtning, I, s. 64: »Bjarke er så underlig lidt optaget af denne afsked, den dybe kærlighed synes ikke at høre med til hans væsen«. — (45) P. F. Suhm: Haldan, 1775, s. 38. Chr. Pram: Udvalgte digteriske Arbejder, III, 1826, s. 206 ff. A. Øhlenslæger: Erik og Roller, ved Viggo Bierring, 1897, sidste tekstsider. — (46) Adam Oehlenschläger i fortalen til *Nordiske Digte*, 1807 (*Poetiske Skrifter*, v. H. Topsøe-Jensen, III, 1928, s. 9), i fortalen til *Hrolf Krake*, 1828 (ibid. V, 1930, s. 160) og i *Erindringer*, I, 1850, s. 32–33. Grundtvig i sin dagbog 22.2. 1805, trykt i F. Rønning: N. F. S. Grundtvig, I.1, 1907, s. 160–161 (normaliseret ortografi), behandlet i min: N. F. S. Grundtvig. Skæbne og forsyn, 1965, s. 40–42. — (47) Adam Oehlenschläger: Hrolf Krake. Et Heltedigt, 1828: episk digt i 12 sange. Hrolf forstået som en ånd langt forud for sin tid, der bukker under for omgivningens barbari (Fortalen); forherligelse af freden, også skandinavistiske træk; Vedels Bjarkemålparafrase indlagt i sidste sang; objektiv homerisk fortællerholdning; versmålet tillempede Nibelungenvers i ustrofisk følge. Valdemar Rørdam: Kongeofret, 1927: femaktsdrama med mellemstil. Hrolvs død opfattet som et frivilligt offer for at forny Danmarks lykke, gøre Hlejres kraft udødelig og give ufødte slægter et lys af ære, »løfte Daners Hu, mens Verden står« (slutordene); Skuld, Hrut, Alfild og Thorvi ofrer sig også efter Hrolvs død; Bjarke-mål sparsomt anvendt i V. akt; stærkt norrøniserende og arkaiserende stil; versformen (uregelmæssige) blankvers. — (48) Jens Kruuse: Det følsomme Drama, 1934, s. 132 ff.

Carsten Hauchs romaner

Af JØRGEN BREITENSTEIN

Det har været almindeligt at betragte Carsten Hauchs seks romaner som *historiske* romaner. Vilh. Andersen skriver, at Hauch begyndte en række af sådanne fortællinger, før Ingemann havde afsluttet sin. Også for F. J. Billeskov Jansen er Hauchs romaner historiske, med undtagelse af *Slottet ved Rhinen*, der er placeret som en filosofisk roman. En nærmere undersøgelse viser imidlertid efter vor mening, at det historiske stof i flere tilfælde spiller en underordnet rolle og delvis endog har været en kunstnerisk hæmning for digteren. Samtidig vil vi gøre rede for sammenhængen mellem romanerne, især med hensyn til karakteristikken og grupperingen af personerne. Det er et emne, man ikke tidligere har beskæftiget sig med; men det vil give os lejlighed til at betragte udviklingen af Hauchs romankunst. Endelig vil vi i forbindelse hermed studere digterens forhold til de to tyske forfattere, der er de vigtigste litterære forudsætninger for hans romaner.

Som udgangspunkt for undersøgelsen vælger vi *En polsk Familie* (1839), der er det mest fuldstændige eksempel på den komposition, den psykologi og de temaer, der kendetegner Hauchs romaner.

Den historiske baggrund for denne bog er Polens oprør mod Rusland i 1830, men krigsbegivenhederne bliver kun nærværende henimod bogens slutning, i anden dels kap. 22–24. Indtil da har der naturligvis været talt om forberedelserne til opstanden, og man er blevet klar over personernes forskellige stilling til denne. Men man har hele tiden været fjernt fra det politiske og militære centrum; handlingen har udspillet sig inden for en selskabelig kreds, og indholdet har været en etisk og psykologisk karakteristik af personerne og deres indbyrdes forhold. I denne karakteristik indgår deres politiske holdning, men slet ikke som eneste element. Derfor virker overgangen til krigsskuepladsen nærmest som et brud på bogens kontinuitet. Hauch indleder anden dels kap. 22, hvis titel er »Krigsbegivenheder«, med disse ord: »Det er Historieskriverens Pligt at overskue Tidens Hovedstrøm, Digteren derimod dvæler gerne ved de mindre Sidestrømme og Hvirvler nær ved Kysterne; dette maa være vor Undskyldning, naar vi her kun i Korthed omtale den egentlige Kamp, som vi ene skulle berøre, forsaavidt den staaer i Forbindel-

se med de Personers Levnetsløb, vi her beskrive«¹. Her antyder digteren selv klart nok, at bogen på dette sted skifter karakter. Ræsonnementet er for resten selvsagt rigtigt, og der er således ingen grund til at gøre nogen »Undskyldning«.

Bogens sluttede karakter iøvrigt er betinget af, at den i det væsentlige udspilles på og omkring familien Litowskis slot og inden for familiekredsen. For at forstå dens opbygning er det nødvendigt at gøre nogle bemærkninger om de vigtigste personer. Familiens overhoved er den strenge, konservative starost, der forbliver loyal mod russerne. Han har to sønner. Den ene, Adalbert, som er romanens hovedperson, udvikler sig i handlingens løb fra vankelmød til fasthed, både i politisk og i erotisk henseende. I begyndelsen vakler han mellem lydigheden mod sin far og pligten overfor fædrelandet, men han ender med helt at vie sig til kampen for Polen. Ganske på samme måde er hans følelser på et vist tidspunkt delt mellem den overfladiske Emilie og den sympatisk-heroiske Leontine, der til sidst helt vinder hans hjerte. Adalberts bror er den ulykkelige Casimir, hvis udvikling går fra grænseløst letsind til den dybeste fortvivelse. Også hos ham er der den nøjeste sammenhæng mellem politik og erotik. Han bliver en forræder mod sit land, og han forråder sin hustru, Alexandra, til fordel for Emilie. Trods sine store fejl er han dog ikke opfattet som et egentlig slet menneske. Den tredje unge mand i bogen er Bonaventura, der helt har helliget sig kampen for Polen og ikke spiller med i nogen af kærlighedshistorierne. Heltinden i *En polsk Familie* er Leontine, Bonaventuras søster. Hun er skildret som idealistisk, umiddelbar, næsten primitiv, intimt forbundet med naturen, national af instinkt og overbevisning. Over for hende står den kolde, kokette, russisk-venlige Emilie, der viser sig at være starostens datter uden for ægteskab og altså halvsøster til Adalbert og Casimir. Hun gifter sig med bogens skurk, oberst Zeltner, der helt er malet i sort. Den fromme, syge, ulykkelige Alexandra er søster til Bonaventura og Leontine; hun ligner dem jo ikke meget, og det er sikkert derfor, Hauch har understreget, at hun kun er deres halvsøster. Endelig er der Adalberts og Casimirs onkel, Czernim, en midaldrende, liberal, ateistisk, ironisk og skeptisk godsejer, der i det skjulte tager del i kampen for Polen. Hele kredsen er altså knyttet meget nøje sammen, og dette har utvivlsomt bidraget til at give bogen en vis tæthed og fasthed. De seks-syv unge, nogenlunde jævnaldrende personer, tre kvinder og tre (med Zeltner fire) mænd, giver mulighed for et afvekslende psykologisk spil. Og det er egentlig dette, der er bogens hovedindhold.

I sin udgave af *En polsk Familie* taler Poul Schjærff kun meget kort om dens to vigtigste litterære forudsætninger, Goethes *Wilhelm Meister* og Jean Pauls romaner. Det er derfor nødvendigt her at gå virkelig ind på spørgsmålet. (Det kan bemærkes, at andre litteraturhistorikere slet ikke har nævnt bogens gæld til de to tyske digtere.)

Vi omtaler først forholdet til *Wilhelm Meister*. Her siger Schjærff blot: »Denne Bog med dens brede Komposition, subjektive Overvejelser, retarderende Indskud («Bekendtnisse einer schönen Seele») og indstrøede lyriske Digte blev for dem [romantikerne] ret den Form, der kunde rumme deres noget udflydende Fantasifistre, Goethe blev deres store Profet, og »Wilhelm Meister« deres Bibel. Det er tydeligt, at Hauch staar i Gæld til Goethes Værk i Kompositionen af sin Roman (eller rettere i, hvad man nu til Dags vilde kalde i Mangelen paa Komposition), og et Par Personer, den gamle Harpespiller og hans Datter, stammer direkte ned fra Harpespilleren og Mignon hos Goethe«².

Indledningsvis må det slås fast, at det kun er *Wilhelm Meisters Lehrjahre* og slet ikke *Wanderjahre*, der har haft betydning for Hauchs roman.

Med »retarderende Indskud« må Schjærff først og fremmest have tænkt på pater Vincents fortælling om sit tidligere liv. Ligheden mellem denne beretning og »Bekendtnisse einer schönen Seele«, *Lehrjahres* 6. bog, er i virkeligheden meget stor. I begge tilfælde er det et menneske i moden alder, der fortæller, en rolig, afklaret, livsklog personlighed, der ser tilbage på sin ungdoms kærlighed, sorg og krise. Og både hos Goethe og hos Hauch er det et menneske, der har vendt sig fra verden til Gud. Men det er ikke munken selv, men frøken Wahlstein, hans moderlige veninde, der er den danske digters »skønne sjæl«. Ligesom forfatterinden af »Bekendtnisse« har hun efter en kærlighedshistorie, der ikke førte til ægteskab, vendt sig til livet i Gud. Men ligesom *die schöne Seele* er hun blevet ved at være livsinteresseret og på sin vis livsglad. En mærkelighed ved Hauchs udformning af temaet er det, at frøken Wahlstein ligesom er dubleret af pater Vincent, hvis skæbne egentlig er den samme: efter en resultatløs kærlighedshistorie søger han tilflugt i religionen. Denne »fordobling« har utvivlsomt været til skade for det øvrigt så smukke afsnit af Hauchs roman. »Bekendtnisse« er det religiøse sidestykke til den verdslige sfære i resten af bogen; der er noget af en lignende modsætning i *En polsk Familie*, men den er mindre klart udført. Det må nævnes, at »Bekendtnisse« har nærmest sammenhæng med de derefter følgende dele af Goethes roman, mens pater Vin-

cents fortælling har stærkest tilknytning til de forudgående dele af bogen. I omfang og betydning for romanernes helhed er de to indskud af samme art. — Forøvrigt findes der i begge bøger også andre afsnit, hvor en af personerne fremfører en længere sammenhængende beretning, men de er kortere og mindre betydningsfulde.

Harpespilleren og hans datter er, som Schjærff siger, kopieret efter harpespilleren og Mignon, men hos Hauch er det kun et pittoresk par, sørgende over Polen, uden baggrund. De er knap karakteriserede overhovedet. De digte, som parret synger, er et udtryk for deres sjæl ligesom Mignons og hendes ledsagers hos Goethe. Det samme gælder Leontines sange, selv om de delvis er forfattet af pater Vincent. Mignons digte er dog mere gribende end hendes, fordi de kommer fra et helt illitterært menneske og derfor endnu mere levende føles som et udtryk for hendes indre. Ligesom med »den skønne sjæl« har Hauch svækket dette tema ved at fordele det mellem harpespilleren og hans datter på den ene side og Leontine på den anden. Han har også ladet sig forlede til at bruge musik-interessen som et symbol på forskellen mellem Emilie og Leontine. Emilie synger italienske og franske (!) sange med smag og færdighed, men tilsyneladende uden følelse. Disse interesserer ikke Leontine, som derimod umiddelbart efter gribes af harpespillerens gamle polske folkesange³. Det bør tilføjes, at Leontine selv ligeledes spiller på harpe⁴. Også senere, da Leontine synger, hedder det, at Emilie ikke synger den slags sange⁵. — Men i én henseende har Hauch opnået samme effekt som Goethe: med deres rent lyriske tone udgør digtene en lige så virkningsfuld kontrast til den lidt stive prosa som i *Lehrjahre*.

Sangene er ikke det eneste berøringspunkt mellem Mignon og Leontine. Hele deres egensindige, indadvendte væsen, der støder an mod de selskabelige konventioner, er beslægtet. Men der kan også peges på en mere speciel overensstemmelse. Leontine elsker at færdes ude i naturen. Hun siger om sig selv: »Jeg er født i Biergegnene mod Syden, jeg har bestandig elsket hiin Natur, fra min tidlige Barndom af klattrede jeg dristig op paa de steileste Steder og red de vildeste Heste, og allerede den Gang misundte jeg Muursvalerne, naar jeg saae dem hænge paa de høieste Taarne, og derfra at svinge sig ud i Luften. . . . Hvor Ingen før havde været, vovede jeg mig hen, jeg vandrede giennem mørke Skove, og roede alene ud paa de store Vande, jeg vadede giennem Biergstrømme, og klattrede fra Steen til Steen, til jeg naaede de høieste Spidser, hvorfra man skuer langt ud i Landet«⁶. — Og Mignon udtrykker sig sådan: »Mignon klettert und springt nicht mehr, und doch

fühlt sie immer noch die Begierde, über die Gipfel der Berge wegzuspazieren, von einem Hause aufs andere, von einem Baume auf den andern zu schreiten. Wie beneidenswert sind die Vögel, besonders wenn sie so artig und vertraulich ihre Nester bauen!«⁷ Her er altså fuldstændig overensstemmelse. I fortsættelse af de netop citerede linier siger Leontine: »naar jeg saae Liniedandsernes Konst, da ønskede jeg at svæve, ligesom de, i Luften, ja engang, da flere af disse Mennesker vare komne til mit Hiem, – jeg havde den Gang netop fyldt mit ellefte Aar – listede jeg mig bort fra mit Selskab, og ilede efter dem, thi det var min faste Beslutning at følge og trygle dem, til de lærte mig deres dristige Konst; dog før jeg endnu var kommen ret langt, mødte min Fader mig, og tvang mig til at vende tilbage«⁸. Man mindes om, at Mignon jo netop er blevet bortført af en linedanser-trup. – Endelig kan det også siges, at det dominerende træk i Mignons personlighed, længslen efter Italien, hendes hjemland, modsvares af Leontines lidenskabelige kærlighed til og, i bogens slutning, længsel efter Polen. Det viser sig også her, især i slutningen af kap. 24, at det ikke blot er en politisk-patriotisk begejstring; men det er også selve landet, den polske natur, hun elsker. Derfor har pater Vincent ret, når han i kap. 25 om Leontine siger: »Jeg frygter for, at denne Blomst ikke kan trives udenfor Polens Skove«⁹. Hauchs heltinde er i flere henseender tydeligt påvirket af Mignon-figuren; harpespillerens datter har derimod kun en rent ydre lighed med den italienske pige.

Er der andre påvirkninger fra *Lehrjahre*? Ikke sikre. Det er tænkeligt, at Hauch har fået ideen til sit brand-kapitel fra Goethes tilsvarende; men der er ingen specielle overensstemmelser.

Om Jean Pauls betydning for *En polsk Familie* siger Schjærff kun: »I »En polsk Familie« er Romanens Motto taget fra Jean Paul, og rundt om minder enkelte Aandrigheder om Jean Pauls Stil, dette gælder særlig om Czernim og Casimir«¹⁰. Hauch har selv angivet, at mottoet er fra Jean Paul, og Schjærff har ikke fundet stedet. Det er fra romanen *Hesperus*, der i Danmark hørte til den tyske forfatters populæreste bøger¹¹. Med hensyn til de såkaldte »Aandrigheder« er de Jean Paul-lignende steder alle lagt Czernim i munden; der findes intet sådant hverken hos Casimir eller nogen af de andre personer. De er simpelt hen anvendt som et led i karakteristikken af Czernims ironisk-skeptiske åndsform. Det drejer sig i alle tilfælde om en *sammenligning*. Flere af dem er hentet fra zoologien, Hauchs eget fag. F. eks.: »Overtro læges bedst ved Overtro, ligesom Klapperslangens Bid ved dens knuste

Legeme«¹². Et andet sted siger Czernim, at Zeltner er en flue, fordi denne er en ubuden gæst, og »fordi der blandt Fluerne, hvis jeg ellers har læst rigtig, findes Dyr, der kunne trykkes flade under en Bogtrykkerpresse, uden at lide derunder«¹³. Om Suvorov Italijskij (»Suvarow Italinski«) hedder det: »det gaaer ofte med store Generaler, ligesom med Græshopperne, man giver dem Navn efter de Lande, de ødelægger«¹⁴. Den følgende er udtryk for den svage anti-franske tendens, der spores flere steder i bogen: »»Jeg ligner Casimir, ligesom en Tydsker ligner den Søn, han har faaet i Paris,« sagde Czernim, »han er behændigere, og klæder sig bedre, end jeg, og er dertil en større Nar, det er den hele Forskiel««¹⁵. En fransk-fjendtlig holdning af samme art, men langt kraftigere, er gennemgående i Jean Pauls værker, uden at man dog her skal regne med en egentlig påvirkning. Flere har en antiklerikal tendens. Munkene, siger Czernim, »ere kun Milepæle paa Veien til Saligheden, thi med udstrakte Fingre vise de hen til Maalet, men selv røre de sig ikke af Stedet«¹⁶. Mod de katolske gejstlige retter sig ligeledes den mest udførlige af disse spøgefuldheder. Den vantro godsejer siger, at han har »en stor Forkiærlighed for vore catholske Geistlige, jeg elsker dem, ligesom Naturforskerne elske Torbister, Skarnbasser og selsomme Fluere, og jeg kan endog vise Dem en meget sindrig Afhandling fra min Haand, hvori jeg inddeler dem efter et ordentligt System paa Linnées Maade. . . . Jeg deler vore Geistlige i to Hovedklasser: *Ecclesiastici capite triangulari*, hvilken Inddeling indbefatter alle de catholske Geistlige udenfor Munkestanden, og *ecclesiastici capite rotundo*, hvortil de egentlige Munke regnes. Disse sidste deles igjen i *monachi barbati*, skæggede Munke, og *monachi glabri*, glatte eller ragede Munke; end videre adskilles de efter Farven i de hvide, brune, graae og spraglede Afarter; men jeg er ikke bleven staaende herved, jeg har ogsaa undersøgt disse Insecters Sæder og Levemaade, især de forunderlige Veie, hvorpaa de forplante sig, saa de aldrig kunne forgaac. . . . Imidlertid hvor høit jeg af omtalte Grunde skatter disse mærkværdige Skabninger, saa kan jeg ikke negte, at de, ligesom andre Insecter, kunne vorde et Slags Landeplage for de Egne, hvori de for stærkt formere sig, thi de opæde da Alt, hvad de forefindr, og ere overhovedet meget graadige af Natur, derfor bør de vel ogsaa, hvor ondt det end gjør mig at tilstaae det, i det Hele snarere regnes til de skadelige Dyr, der bør udryddes, end til de nyttige Dyr, der bør spares«¹⁷. Vi har hermed gennemgået samtlige eksempler. Det sidste er citeret så udførligt, fordi kun det viser det humoristisk mente systempedanteri, som Jean Paul

yndede at hengive sig til. Til sammenligning her en passage fra hans *Titan*, om glædens lægende virkning: »Freude ist die einzige Universal-tinktur, die ich präpariren würde – sie wirkt (und stets) als *antispasmodicum*, als *glutinans* und *adstringens*. – das Freudenöhl dient zur *Brand-* und *Frost-Salbe* zugleich. – Der Frühling z. B. ist eine Frühlingskur, eine Landparthie eine *Austernkur*, eine Brunenbelustigung eine Maaß *Bitterwasser*, ein Ball eine Mozion, ein Fasching ein medizinischer Kursus«¹⁸. Forøvrigt nævner Jean Paul adskillige gange Linné i sine pedantiske udredninger¹⁹. Som sidestykke til Czernims zoologiske billeder kan man f. eks. citere disse linier, der ligeledes er fra *Titan*: »je kräftiger und geistreicher und größer zwei Menschen sind, desto weniger vertragen sie sich unter Einem Deckenstück, wie große Insekten, die von *Früchten* leben, ungesellig sind (z. B. in jeder Haselnuß sitzt nur Ein Käfer), indeß die kleinen, die nur von *Blättern* zehren, z. B. die Blättläuse nesternweise beisammenkleben«²⁰.

Det er den humoristiske Jean Paul, vi har fundet i Czernims replikker. Men der findes også en sentimental, følsom, patetisk; har han sat sig spor i *En polsk Familie*? I et af sine alvorlige øjeblikke siger Czernim til Leontine: »der hang en Dugdraabe paa Maanens Horn, hvilken Erindringens Genius havde rystet af sine Vinger, denne Draabe sank i din Fødselsstund, og traf dit Øielaag, derfor drømmer du nu om de gamle Minder, og Nattens Taagebilleder lade dig ingen Ro«²¹. Dette lidt for udspekulcrede og komplicerede udtryk for det følsomme hjerte er særdeles karakteristisk for Jean Pauls maner; men det må bemærkes, at stedet er enestående i *En polsk Familie*. »Eventyret i Spindelstuen« fortælles af Leontine, men hovedindholdet er en drøm, som en ung polsk adelsmand har, og som han selv genfortæller. Den er af en fantastisk, overnaturlig karakter og derved beslægtet med de skildringer af drømme, som Jean Paul har indlagt på talrige steder i sine romaner. Her er utvivlsomt tale om en påvirkning.

Endelig er en af karaktererne i *En polsk Familie* formet efter Jean Pauls mønster. Det er Casimir, der har stor lighed med Flamin i *Hesperus* og især med Roquairol i *Titan*. Et stærkt svingende humør og et ustabil temperament, en svag, men ikke oprindelig slet karakter, der efterhånden tiltrækkes for stærkt af det onde – det er fælles for de to. Og som Roquairol er Casimir forfører, økonomisk letsindig, som han gribes han af døds længsel, fordi han vil unddrage sig sit eget forspildte liv; som han ender han som selvmorder. En enkelt scene i Hauchs roman kan være inspireret af Jean Paul: kapitlet »Maskeraden«.

Skildringer af maskeradeer findes i *Titan* og i *Flegeljahre*. Det er den første (50. Zykel), der står Hauch nærmest; her forsøger hovedpersonen, Albano, at opdage Roquairol under maskerade-dragten. På samme måde prøver Adalbert at finde ud af, bag hvilke masker Casimir og Emilie gemmer sig. Af andre ligheder er der kun den næsten selvfølgelig, at der skrives forbogstav i hånden på den person, man mener at have genkendt (dette også i *Flegeljahre*).

Sandsynligheden af en så omfattende påvirkning fra Jean Paul, som vi her har antaget, styrkes af en bemærkning i Hauchs erindringer. Han taler om sin læsning i studenter-årene og nævner, at han allerede dengang havde læst alle de bøger, som Jean Paul på det tidspunkt havde skrevet²².

Vi kan da konkludere: *En polsk Familie* er en »selskabelig« roman efter forbillede af *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. Dens problem er etisk, men dens etos er en anden end den, vi finder i *Lehrjahre*. Det er ikke det enkelte menneskes udvikling, der er tale om; men personerne vejes og dømmes efter deres forhold til hinanden og til en idé. Og det er gjort på den måde, at de enkelte personers etiske standard er den samme i de private, menneskelige forhold og overfor ideen. Den har kun et skær af historisk roman, fordi denne idé er national, kampen for Polens frihed. Schjærff har uret i at tale om mangel på komposition i *En polsk Familie* og i *Lehrjahre*. De to romaner må tværtimod anses for velkomponerede; den eneste undtagelse herfra er det brud, der som tidligere nævnt finder sted ved begyndelsen af kapitel 22 i anden del af Hauchs bog. Iøvrigt er en række enkeltheder af kompositorisk, psykologisk og tematisk art lånt fra *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. Ligeledes foreligger der en stilistisk, psykologisk og tematisk påvirkning fra Jean Pauls romaner. Men det må fremhæves, at det er påvirkningen fra Goethe, der er den afgørende.

Vi vil nu betragte Hauchs øvrige romaner i kronologisk rækkefølge. (Der ses her bort fra de to saga-fortællinger, der er væsensforskellige fra romanerne.) Han debuterede i 1834 med *Vilhelm Zabern. En Autobiographie, indeholdende hidtil ubekiendte Efterretninger fra Christian den Andens Tid*. Der er meget mere historisk roman i denne bog end i *En polsk Familie*; til de fremtrædende figurer i den hører Christian II, Dyveke, Sigbrit. Men som man har påvist, knytter Hauchs første prosafortælling sig til den form, Walter Scott har indført i *Waverley*: den

egentlige hovedperson er opdigtet og fungerer som en spejler af begivenhederne.

Men ligesom i *En polsk Familie* kommer de historiske begivenheder ikke i gang lige med det samme, idet indledningen skildrer Vilhelm Zaberns barndom i Norge. Og ligesom i den polske roman gøres der undskyldning herfor: »Jeg optegner dette og mere, som for Mange vil synes ligegyldigt, efterdi jeg troer, at Grunden til Menneskets tilkommende Liv lægges i hans Barndom. . . Mine Barndoms Hændelser kunne derfor ansees som en Indledning til det Følgende. Enhver maa finde sig i at see dem optegnede, der vil have Godt af denne Bog«²³. Men den historiske handling begynder dog langt hurtigere i *Vilhelm Zabern*, og der er en gradvis overgang til den: Sigbrit og Dyveke dukker tidligt i fortællingen op som privatpersoner, der endnu ikke har nogen politisk betydning.

Grupperingen af personerne har ret stor lighed med *En polsk Familie*. Vilhelm Zabern selv er i begyndelsen noget naiv, forknyttet og indadvendt, men han er redelig, ja idealistisk; og det viser sig efterhånden, at han er i besiddelse af mod og handlekraft, når det gælder. Han har altså omtrent samme art personlighed som Adalbert. Over for ham står den lunefulde, økonomisk letsindige, forbryderisk upålidelige Faaborg. Denne er dog udstyret med et enkelt positivt træk: omsorgen for hans bedstemor, som han beder Zabern om at hjælpe, da han selv ikke mere kan. Det er omtrent som Casimir i *En polsk Familie*, men Hauch har i mellemtiden lært at blande gode og onde egenskaber på en mere naturlig måde; hos Faaborg står de næsten helt uformidlede overfor hinanden. Begge ender ulykkeligt som følge af deres slette gerninger. Vilhelms far minder noget om starosten, i et mere beskeden format. Pater Anton spiller en lignende rolle som pater Vincent; begge er til moralsk støtte for hovedpersonen; Anton er dog mindre vigtig for romanen som helhed. Kongen selv, der også er en sammensat figur, har derimod intet sidestykke i *En polsk Familie*.

Dyveke er både den gode og den onde pige. På den ene side er hun lunefuld, pyntesyg og egoistisk. Men på den anden side er hun som Leontine et følsomt menneske, der udtrykker sin sjæl i sange. Fra hendes tidligste ungdom refereres udførligt en gammel tysk folkesang, hvis indhold er et varsel om hendes skæbne: »Dyveke sang det med saameget Udtryk, og spillede med saameget Liv, at Tonerne fik Liighed med den bevægede Søe, og hun selv forekom mig under Sangen at være den ulykkelige Havfrue, hvis Troskab og Hengivenhed fandt en saa

slet Giengield«²⁴. Senere, da hendes lykke er forbi, hører Zabern hende igen synge. De fire vers, der er aftrykt, har ingen forfatterangivelse; de er et udtryk for hendes sjæl som Mignons sange. Kun på skrømt lader forfatteren Zabern mene, at der ikke er nogen rigtig sammenhæng mellem versene, så at i det mindste tre af dem hver for sig synes at begynde en ny sang. Dyvekes tilbøder forstår nemlig godt den virkelige sammenhæng: »Det forekom mig, ligesom om hun i denne Sang havde talt med mig, og uagtet hendes Tanker havde dvælet ved Døden, var hendes Røst dog meer veemodig end fortvivlet«²⁵. Hvor betydningsfuldt dette musik-tema er i forbindelse med Dyvekes person, fremgår af en scene, der finder sted efter hendes død. Zabern hører en vidunderlig musik, en dejlig stemme synger til klangen af en harpe, og i et syn ser han Dyveke med harpen²⁶. Også tidligere i bogen har Dyveke spillet på harpe – som i *Lehrjahre* og *En polsk Familie*. Denne vision har også på anden måde tilknytning til den polske roman. Her er det pater Vincent, der efter sin ungdomselskeds død ser hende i et syn²⁷.

Dyveke er således en sammensat figur. Dog skal Coecilia, Gustav Vasas søster og Vilhelm Zaberns brud, også til en vis grad forstås som et modstykke til den kongelige elskerinde. Men hun er næsten ikke karakteriseret og spiller desuden så ringe en rolle, at der ikke på den måde skabes nogen balance. Coecilia og Dyveke mødes ikke. Læseren går glip af det livligt udfoldede spil mellem Emilie og Leontine; og det ligger nær at tro, at denne mangel skyldes selve hensynet til det historiske stof, der skulle medtages. Interessant er det, at det musikalske motiv også knyttes til Coecilia. I Bruxelles, inden Zabern endnu kender hende, hører han hende synge patriotiske sange med ild og følelse. Nogle af dem skildrer den heroiske fortid, andre »klagede over det elskede Lands dybe Fornedrelse«²⁸. Dette er helt som Leontine.

Vilhelm Zabern har ikke samme enhed i tema og idé som *En polsk Familie*. Den er mere tilfældigt komponeret. Og der er slet ikke i denne bog en så omfattende og nuanceret skildring af forholdet mellem en kreds af personer.

Har Goethe spillet nogen rolle for Hauchs første roman? Næppe. I givet fald kunne det kun være i en henseende: Dyveke som påvirket af Mignon. Men det er sikkert ikke rigtigt. Det forholder sig snarere sådan, at Hauch i de følgende romaner, bl. a. under indflydelse af Mignons skikkelse, har ændret og udviklet sin oprindelige heltinde-figur. Vi kommer tilbage til spørgsmålet i forbindelse med omtalen af *Guldmageren*.

Og Jean Paul? Enkelte replikker minder om hans stil, men det skal straks siges, at påvirkningen ikke er slet så sikker som i Czernims. Dyveke siger, at købmændene i Bergen er »saa agtværdige som en Række Tal om en Mumies Bryst«²⁹. Faaborg bemærker, i Czernims maner: »de Geistlige ere netop de værste, og mellem os sagt, de drive Kryberiet saa skamløst, at jeg selv vemmes derved, thi, naar galt skal være, foretrækker jeg dog en spraglet Slange for en sort, de krybe rigtignok begge, men den første har i det mindste de glimrende Farver forud«³⁰. Og samme person: »en Diamant, bør ei indfattes i Guld, men i Sølv, derfor har jeg beskedent blot indfattet mit Hoved med disse Sølvmynter«³¹. Om nogen yderligere påvirkning fra Jean Paul er der ikke tale.

I fortalen til *Guldmageren* (1836), Hauchs anden roman, taler digteren om tre grupper af historiske romaner. Den tredie og mest uegentlige omfatter de værker, »hvori det ydre Historiske blot danner den Ramme, i hvilken Maleriet er indfattet, men hvori selv det eventyrligste Liv, de dristigste Grupperinger og Forbindelser ikke blot kunne tillades, men endog henhøre til det Væsentlige i Maleriet«³². Til denne kategori henregner Hauch *Guldmageren*. I virkeligheden har bogen kun på et eneste punkt tilknytning til historiske begivenheder: i satiren over forholdene ved August II's hof i Dresden. Men denne er holdt i så almindelige vendinger, at den uden større forandringer kunne have gyldighed for mange andre tider og steder. Desuden har hofsatiren kun en ret beskeden plads i bogen. *Guldmageren* er altså endnu mindre af en historisk roman end *En polsk Familie*.

Bogen må i virkeligheden ligesom *En polsk Familie* karakteriseres som en »selskabelig« roman. Og i grupperingen og karakteristikken af personerne har den stor lighed med den polske roman. Hovedpersonen, Theodor Hirschberger, står mellem den gode Manon og den onde Veronica som Adalbert mellem Leontine og Emilie. Nærmest svarende til Zeltner er her hofmanden Victor, der også ønsker at gifte sig med Manon. Endelig spaltes jøden Isak Amschel, der er i forbund med Veronica, i *En polsk Familie* i to personer, jøden Salomon og toldbetjenten Iwan.

Guldmageren indledes med, at Theodor ankommer til sin familie i Dresden, til det milieu, hvor bogen skal udspilles – ganske på samme måde som Adalbert i begyndelsen af *En polsk Familie* efter lang tids

fravær kommer tilbage til sin fars slot. Herved opnås, at læseren får lejlighed til at lære milieuet og figurerne at kende så at sige sammen med hovedpersonen. Theodor er den samme type som Vilhelm Zabern og Adalbert: en naiv og lidt frygtsom ung mand, hvis karakter i grunden er god, men letpåvirkelig for forskellige slags prøvelser. Som i de to andre romaner, men forøvrigt på mere konkret og tydelig måde, sker der da i bogens løb en opdragelse af hovedpersonen, der til sidst er et virkelig voksent menneske. Han forelsker sig straks i Manon, men tiltrækkes senere på et vist tidspunkt af Veronica – som Adalbert af Emilie. Denne tiltrækning skal også i *Guldmageren* forstås som en moralsk fristelse. Hun vil låne ham penge, 30 (!) louisdorer, til at dække hans gæld; og netop i dette øjeblik forekommer hun ham langt mere tiltrækkende end ellers. Læseren forstår, at tager han imod pengene, bliver han bundet til hende. Men han overvinder fristelsen³³. Her foreligger altså den samme kombination af den erotiske og ideologiske fristelse som i *En polsk Familie*: som Emilie er pro-russisk, er Veronica besat af guldthirst; begge er altså i forhold til de to bøgers idé på den forkerte side. – Theodors øvrige fristelser, spille-lidenskaben (kap. 15) og modtageligheden for smiger (kap. 24), er derimod udelukkende at se i relation til grund-temaet: guldets magt.

Manon er som en forstudie til Leontine. Straks ved præsentationen af dem har Hauch lagt vægt på at fremhæve deres på én gang sjælfulde og fremmedartede skønhed. Leontine omtales som »en ung Pige, hvis Ydre var usædvanligt nok, og hvis rige dunkle Lokker indfattede en skøn og næsten orientalsk Profil . . . hun havde Udscendtet af en kold Skønhed, især gave de fine, fastsluttede Læber hende et strengt Udtryk, der syntes at hindre enhver Tilnærmelse; de store dunkle Øine funkede derimod endnu med det rene Skiær, der ellers pleier at forsvinde med den første Barndom«³⁴. Om Manon hedder det: »Desuagtet var hendes Ydre i høi Grad tiltrækkende, hendes Ansigt var ædelt og regelmæssigt . . . hun lignede noget en af hine blege Skønheder, hvilke ellers neppe findes udenfor Vendekredsene, og i hvis Øine Sydens Flamme tidt afveksle med melancholsk Ro«³⁵. Disse kreoler-øjne, arvede fra hendes mor, svarer helt til Leontines profil. – Også Emilie og Veronica ligner forøvrigt hinanden. Den første er »veldannet, og hørte til disse paa engang yppige og skønne Skikkelser«, den anden »særdeles veldannet, skøndt maaskee noget for fyldig«³⁶. Den yppige velskabthed er et varsel om erotisk letsindighed og karakterens mindre-værd.

Manons forhold til musikken er omtrent som Leontines. På sin guitar spiller hun, mens hele familiekredsen er til stede, »en af hine ukonstlede, men høist poetiske Folkesange, hvorpaa det tydske Sprog til alle Tider var saa rigt. Hendes Stemme . . . var reen og klangfuld, og syntes, ligesom den Folkevise, hun sang, at komme fra Siælens inderste Dyb.« Guitaren, siger Hauch, er i særlig grad egnet til at ledsage en sjælfuld stemme, fordi dens »Toner aldrig overdøve Sangen, men skylle rundt om den, ligesom Bølgerne om Baaden, under hvilken de vugge sig, i det de bidrage til at skyde den frem.« Ethvert menneske med poetisk følelse, fortsætter han, husker fra sin ungdom »Øieblikke, hvori en tilsyneladende ubetydelig Sang, vugget paa simple Accorder, virkede paa ham med en magisk Kraft, ja udfoldede sig for ham, ligesom et Landskab, der først var nedsunken i Mørke, men siden fremtraadte i Maaneglands, og vakte Anelsen om en rig og forhen aldeles ubekendt Verden.«

Det er især Theodor, Manons musik gør indtryk på, han gribes af »en besynderlig Veemod«. Men også Felicitas, hendes unge veninde, som ligeledes hører til de sympatiske personer, lytter opmærksomt. Derimod spørger Victor, om hun ikke i stedet kan nogle franske arietter eller moderne danse. Og da han nu selv spiller en sådan dans, bliver Veronica interesseret³⁷.

Den forskelligartede musik-interesse er altså anvendt til at karakterisere personerne – nøjagtig som i *En polsk Familie*. Et andet sted har motivet fået en let drejning. Veronica har som fjorten-årig fået foræret en kostbar guitar. For hende er den kun en værdigenstand, hun spiller ikke selv på den, og andre må ikke låne den. Men Manon siger: »Jeg husker vel med hvilken Veemod og Længsel jeg betragtede det indlagte Arbejde, og hørte Strængenes selsomme Klang, thi jeg følte den uimodstaaeligste Drift til at fremlokke de skønne Toner af dens Indre«³⁸.

Senere i bogen er personerne på en flodfart. Det er en forårsaften; Manon spiller på sin guitar, og Theodor lytter. Musikken har helt samme virkning som i de tidligere citerede linier. Den, der »vil føle Musikens vidunderlige Virkning, maa høre den i en stille Foraarsaften paa Vandet, da forekommer det os, som Bølgerne sang om gamle Hemmeligheder . . . Tusinde ubestemte Forhaabninger vækkes da; glemte, hendedøde Længsler opmanes, ligesom Aander af Graven, ja Erindring og Haab opstille for vort Øie et magisk Spiel, hvori vi see gyldne Skatte, der ellers bedækkes af Afgrundene.« Ligesom før er det digteren selv,

der her taler, men det er stadig Theodor, som musikken gør størst indtryk på. Umiddelbart efter citatet fortsættes der: »Ogsaa Theodor forekom det, ligesom Bølgerne bleve levende, og fortalte om deres Vandringer«.

Fælles for scenen i familie-kredsen og båd-scenen er altså, at musikken vækker anelser om en ellers ukendt verden, og at tonerne virker som bølger. Det sidste motiv genfindes, som vi har set, i *Vilhelm Zabern*. – Også i båd-scenen er det måneskin. Og endelig er det i Hauchs romaner almindelige »Mignon-motiv«: at den syngende pige udtrykker sin egen sjæl i sangen, også her antydnet: Theodor forestiller sig, at »hans Elskede deelte hans Følelser, og at disse veemodige Toner vare hendes Svanesang, hvori hun begræd Tabet af sin jordiske Fremtid, og tog Afsked med Livets Glæder«³⁹.

Som Leontine viser Manon et vist heltemod, især ved flugten fra sit hjem. Men hun har dog slet ikke det udpræget heroiske sind, der udmærker hendes efterfølger. I det hele taget er hun mindre tydeligt karakteriseret end både Dyveke og Leontine.

Veronica er smuk, men så monomant ondskabsfuld og pengebegærlig, at der ikke kan blive samme spil mellem hende og Manon som mellem Emilie og Leontine i *En polsk Familie*. Victor v. Marvitz er en smigrelysten og opportunistisk hofmand, harmløs i sammenligning med den polske romans Zeltner. Rosenfeld, Manons og Veronicas far, mangler starostens alvor, styrke og fornemhed. Hans beskedne borgerlighed og iltre temperament minder langt mere om Vilhelm Zaberns far. Felicitas, datter af Rosenfelds husbestyrerinde, er næsten ikke karakteriseret og er i grunden en overflødig person i romanen.

Men uden for hele denne kreds, der er knyttet sammen af familiære og erotiske bånd, står Theodors »opdragere«, to personligheder, der hver for sig får den største betydning for ham: det er hr. von Freisleben og Benjamin De Geer, ateisten og alkymisten. Hr. von Freisleben er pessimist, men idealist på det politiske, det sociale, det pædagogiske område, og han påvirker Theodor i denne retning. De Geer er også pessimist og også idealist, men hans idealisme har ingen menneskelig betydning, da den kun omfatter hans kunst; men også han giver Theodors liv en ny dimension. Dog har de to grånende alvorsmænd begge en ulykkelig kærligheds-oplevelse bag sig; og Hauch har, lidt usandsynligt og overflødigt, knyttet dem begge til Rosenfelds hus, idet De Geer i sin ungdom har været dennes rival og hr. von Freisleben ender med at gifte sig med Felicitas.

Men det er disse to figurers tilstedeværelse, der giver *Guldmageren* et ret stærkt præg af dannelsesroman – meget mere end *En polsk Familie*. Dette bliver dog først klart i 2. udgave, i den indskudte episode om De Geers ungdom og om hans lærer, Lascaris. I 1. udgave gøres det ikke læseren begribeligt, at guldmagerkunsten har nogen åndelig betydning, noget dybere perspektiv; for De Geer er den tilsyneladende sit eget mål. Men for Lascaris er alkymien kun ét eksempel på den enhed, der råder i naturen; han er da nærmest panteist, og det er denne panteisme, der skulle være grundtanken i *Guldmageren*. De Geer siger om ham: »Ligesom han i Metallernes Rige havde fundet eet Grundvæsen, der vedblev at være det samme, trods al tilsyneladende Forskiellighed, saa paastod han ogsaa, at noget Lignende fandtes i Luften, i Vandet, i Farverne og i alle Slags Salte og Steenarter«⁴⁰. Men De Geer afviser, at der skulle findes en sådan sammenhæng⁴¹; han står da på et lavere trin end Lascaris.

De Geers ungdomshistorie er et indskud af lignende art som »Bekendtnisse einer schönen Seele« og pater Vincents beretning i *En polsk Familie*. Goethe lod den skønne sjæl selv fortælle om sit liv; Hauch indfører i begge sine romaner en person fra en lavere sfære, der skildrer den ophøjede. Lascaris spiller nemlig omtrent samme rolle som frøken Wahlstein. Det må dog tilføjes, at episoden i *Guldmageren* har mindre speciel lighed med »Bekendtnisse« end den i *En polsk Familie*.

Også i andre henseender synes *Wilhelm Meister* at have påvirket Hauchs anden roman. Flere træk hos Manon – evnen til at udtrykke sin sjæl i sange, den sydlandske oprindelse – leder tanken hen på Mignon. Det bliver tydeligere i Leontines tilfælde. Men det ser ud til, at Hauch allerede i 1836 har valgt en heltinde af denne type, som så er nået til fuld udfoldelse i Leontines figur. I denne forbindelse må jo også nævnes ligheden mellem navnene Manon og Mignon.

Theodor tager en fattig dreng til sig som sin søn, ligesom Wilhelm Meister sørger for opdragelsen af Felix, der jo forøvrigt er hans virkelige søn.

En væsentlig lighed ligger i behandlingen af selve guldmageriet. Det hemmelighedsfulde og aflukkede præg, som det også overfor Theodor bevarer, minder om de tilsvarende forhold ved tårnselskabet i *Wilhelm Meister*.

Den hofsatire, som Hauch hengiver sig til i *Guldmageren*, er utvivlsomt påvirket af Jean Paul, i hvis romaner den jo er et stående tema. Ligesom Jean Paul vender Hauch sig ikke mindst mod hoffets usædelig-

hed. Specielt er den mondæne, overfladiske, noget egoistiske, men ikke egentlig usympatiske grevinde Orselska en Jean Paul'sk figur.

Stilistisk findes kun enkelte mindelser om Jean Paul, den sikreste i en af hr. von Freislebens replikker, hvor han om kongen siger: »dog er han ikke saa slem, som Fleerheden af dem, der vare i hans Følge, og han ligner saaledes visse Insecter, hvis egentlige Gift ikke sidder i Hovedet, men i Halen«⁴².

Guldmageren må i mange henseender betragtes som en forberedelse til *En polsk Familie*. Men den mangler for det meste den lyriske friskhed, den mere varierede livsbelysning og den patriotiske glød, der gør den polske roman til Hauchs bedste. Den betydeligste del af *Guldmageren* er forøvrigt netop De Geers ungdomshistorie, der også i tid står *En polsk Familie* nærmest.

Slottet ved Rhinen (1845) er undertiden blevet betragtet som Hauchs dårligste roman. Man har indvendt imod den, at personer mangler liv og kun er talerør for bestemte livsopfattelser. I virkeligheden ligger bogens egentlige svaghed dog næppe her.

De tre hovedpersoner er i det væsentlige de samme som i *Guldmageren* og *En polsk Familie*. Den centrale figur er Arthur Helmuth, Hauchs sædvanlige unge mand, noget veg og ubeslutsom, men sympatisk og hæderlig. I bogens begyndelse er han inde i en tvivls- og gæringsperiode. Akkurat det samme er tilfældet med de mandlige hovedpersoner i *Guldmageren*, *En polsk Familie* og *Robert Fulton*. Der er særlig lighed mellem skildringen af Arthurs krise og den af Adalberts i *En polsk Familie*⁴³. For Arthurs vedkommende hænger tvivl og uvished sammen med bogens filosofiske tema. Hans oprindelige standpunkt er naturfølelse og umiddelbarhed. Men det er indflydelsen fra den hegelianske filosofi, der kaster ham ud i tvivl. Og denne vaklen mellem to livsanskuelser svarer til hans usikre stilling mellem de to kvinder, den naturbundne Franziska og den hegelianske Emilie. Det er den umiddelbare, instinktive naturopfattelse, der har Hauchs sympati; derfor er Franziska bogens heltinde. Hegelianismen vender digteren sig imod; derfor er Emilie et vrængbillede af en kvinde. – Dette er nøjagtig som i *En polsk Familie*: helten placeret mellem to kvinder, der symboliserer de to ideologier, hvis kamp er bogens emne. En noget lignende opstilling, men ikke helt så klar, findes også i *Guldmageren*. – I de to tidligere romaner kommer helten dog ret hurtigt til klarhed over, hvem

der er den rette. Arthur er derimod meget længe om det, for længe: da han endelig når til erkendelse af virkeligheden, er Franziska død. Hauch har åbenbart ønsket, at kærlighedshistorien til en afvekslingskulle ende ulykkeligt; men denne plan har ført til forskellige usandsynligheder.

Franziska Waldstätten – både fornavn og efternavn taler et tydeligt sprog. Sådan får kun heltinden lov til at hedde! Allerede af ydre er hun nært beslægtet med Manon og Leontine. Ved hendes første optræden hedder det: »Hun seer ud som en Italienerinde . . . Hun seer snarere ud, som hun var nedstegen fra en af de gamle Ridderborge ved Rhinen . . . Hendes Træk vare næsten deilige, og hendes Ansigtssfarve overordentlig frisk, dog syntes den lidt dunklere end sædvanlig. Hun var klædt i en sort Silkekiøle, der i rige Folder omgav hendes ranke Figur, og der tilligemed den sneehvide, noget gammeldags Halskrave virkelig mindede om en forgangen Tid«⁴⁴. Her er to ting at bemærke. For det første Franziskas usædvanlige, noget sydlandske udseende: det deler hun, som vi har set, med Manon og Leontine. Der hentydes hertil flere steder senere i bogen. Arthur siger, at hun ser ud, som om hun havde hjemme i syden; hun bærer »en bred, nedslagen, italiensk Straahat, der klædte hende særdeles godt«; Emilie minder hendes ydre om »en fremmed Fugl med metalglindsende Vinger og med Fiædre, farvede af den tropiske Sol«; endelig, ved romanens slutning, omtales en anden kvinde, »en deilig Creolerinde, der . . . skal have megen Liighed med Franziska«⁴⁵. Som man husker, var Manon jo netop af kreoler-slægt. Det er stadig Mignon-skikkelsen, der er Hauchs forbillede. – For det andet hendes tilknytning til den romantiske fortid. Også dette motiv genfindes flere gange senere i bogen. Efter Arthurs første besøg hos Franziska og hendes onkel forekommer det ham, »som en Duft fra Barndommens Egne og fra uskyldige hensvundne Tider omsvævede deres afsides Bolig«⁴⁶. Senere siger Franziska selv til Arthur, at de skulle have levet i en af de gamle borge ved Rhinen »i et af de længst hensvundne Aarhundreder«⁴⁷. Ved tanken på Emilie ønsker hun at være »født i en forbigangen Tid, hvori Menneskene vare uskyldigere og enfoldigere, og hvori de endnu ikke kiendte al denne Forfængelighed og falske Glimmer«⁴⁸. I det sidste citat er dyrkelsen af fortiden altså udtrykkelig polemisk vendt mod nutiden og dens filosofi. Vi finder noget lignende i *En polsk Familie*. Den patriotiske glød finder her inspiration i mindet om den gloriøse fortid, der fremhæves som modsætning til nutidens elendighed. Her er det dog

ikke Leontine, der ser tilbage – med sit handlekraftige temperament tænker hun mere på fremtiden; men det er den mere vege Adalbert,

Franziskas naturfølelse er endnu stærkere udviklet end Leontines. Hun er i mærkelig grad et instinkt-menneske, næsten mystisk bundet til naturen. Også her er der en påvirkning fra Goethes Mignon. Det hedder således om hende: »Men naar Stormen kom i Utide, naar den ødelagde de unge Spirer og knækkede Løvet i dets Udspring, da blev Franziska hienne; ja paa slige Dage befandt hun sig ikke engang vel. Det samme var Tilfældet i stærkt Tordenveir, . . . ligeledes i Løvfallstiden, og det var aabenbart, at hun ahang mere af slige Naturforhold end de fleste andre«⁴⁹. Flere steder i bogen beskrives hendes lange vandringer sammen med Arthur, og det understreges, hvor stærkt indtryk naturen gør på hende. Under en af disse ture siger hun til sin ledsager, at man vel påstår, at naturen mangler følelse – men hun tror det ikke: det går den sikkert til hjerte, når man forstyrrer de sælsomme kunstværker, for hvilke den våger og sørger⁵⁰. Franziskas naturfølelse og naturbundethed har en særlig betydning for bogens tema, idet den skal ses som den positive modsætning til Emilies naturfjendske hegelianisme. Hauch har her haft det held, at en af hans heltinders sædvanlige egenskaber naturligt kunne benyttes som hovedmotiv. – Det skal i denne forbindelse endelig også nævnes, at Franziska er »en stor Elskerinde af ridderlige Øvelser« og især rider – dette også svarende til Mignon og Leontine⁵¹.

Det musikalske motiv, der var knyttet til heltinderne i de foregående romaner, genfindes i *Slottet ved Rhinen*. I et tilfælde synger og spiller Franziska endda en sang, der udtrykker hendes egen skæbne: hendes kærlighed; den elskedes svig; hendes naturfølelse; hendes død som purung pige⁵². Ved en anden lejlighed synger og spiller hun med »reen og følelsesfuld Stemme« bl. a. »nogle Stropher, der mindede lidt om de gamle Folkeviser«⁵³. Senere hører hun og Arthur en folkevisse blive sunget; Franziska bemærker, at det er en sang, der ganske hører jorden til, og at Emilie ville afsky den⁵⁴. Endelig spiller hun Goethes digt *An Luna*; Arthur udtrykker sin begejstring, men Emilie erklærer, at den slags sange, hvori ingen klar tanke, men kun halvdunkle stemninger udtaler sig, er hende inderlig imod⁵⁵. Som tidligere hos Hauch er musikken altså også her anvendt til at vise modsætningen mellem de to kvindelige hovedpersoner.

Emilies karakter er bygget op over en indre modsigelse. På den ene side er hun strengt logisk, intellektuel, filosofisk; på den anden side

bliver hun grebet af et heftigt og i virkeligheden instinkt-præget ønske om at erobre Arthur, og dette ønske forleder hende til de mest uværdige aktioner. Ganske vist narrer hun i nogen grad sig selv til at tro, at det er hendes opgave at hæve ham op fra det umiddelbare stadium. Det er uklart, om hun efter Hauchs opfattelse skulle være slet, fordi hun var tilhænger af Hegels filosofi. I så fald er fremstillingen på dette punkt absurd, da hendes slethed netop er et brud med den filosofiske holdning.

Uden for denne gruppe, der omfatter Hauchs tre sædvanlige hovedpersoner, står især lægen Wagner og digteren Eginhard. På en måde spiller de samme rolle i romanens konstruktion som De Geer og von Freisleben i *Guldmageren*: det er i begge tilfælde to ret specielle og klart karakteriserede skikkelser, der kun på en temmelig udvendig måde er knyttet til bogens hovedhandling. Men der er alligevel en vigtig forskel. I *Guldmageren* fungerer begge de nævnte figurer som den mandlige hovedpersons »opdragerer«, der hver på sin måde har den største betydning for hans udvikling. En sådan rolle tilfalder i *Slottet ved Rhinen* kun den skeptiske, livskloge, retsindige dr. Wagner. Eginhard har derimod ingen indflydelse på Arthur og ingen nævneværdig tilknytning til bogens problematik. Hans tilstedeværelse gør romanen mere farverig, men svækker dens økonomi. Man kan ikke give Vilh. Andersen ret i, at der er noget særligt slægtskab mellem Eginhard og Casimir i *En polsk Familie*: der er stor forskel på deres placering i de to bøgers komposition og også på deres karakterer. Vilh. Andersen sammenstiller også dr. Wagner med von Freisleben; det må dog bemærkes, at Wagner som karakter, som menneske har langt større lighed med Czernim i *En polsk Familie*.

I forordet til bogen har Hauch selv givet en motivering for den indlagte episode, »Clara Mandeslohs Historie«. Han siger, at den på det nøjeste er forbundet med hovedhandlingen, at den danner den dybe, underjordisk hvælving, over hvilken den øvrige bygning er opført. Denne begrundelse er jo af yderst vag og almindelig art. Litteraturhistorikerne har ikke prøvet at udrede den indre sammenhæng mellem roman og episode, og vi skal derfor gøre et par bemærkninger derom. Man kan tage sit udgangspunkt i Claras barndom. Hun bliver opdraget meget strengt af sin far; princippet er, at hun kun må beskæftige sig med det, der sømmer sig for hendes stand. Hun læser da et digt, »som jeg ofte med Veemod sang, uden Tvivl fordi det i simple Træk skildrede en Stilling, der havde noget tilfælles med min egen. Det indeholder

en Prindsesses Klager over den Vold, der udøvedes mod hendes naturlige Følelse«. En dag hører Claras far hende synge denne sang og udtaler sin misbilligelse. Hun indvender, at prinsessen har ret. Hendes far siger, at der vel kan være en slags grund til klage, »men kun naar hun betragter sin Stilling fra det allerlaveste Standpunkt«. En så højtstående person bør imidlertid ikke give efter for sin »lavere Natur«, hun skal give afkald på en kærlighed, der ikke er standsmæssig, og ofre sig for det almene vel⁵⁶. Det viser sig, at prinsessens skæbne bliver Claras egen; den unge pige må af samme grund opgive den, hun elsker. Men hendes fars udtryksmåde – »det allerlaveste Standpunkt«, »lavere Natur« – minder om Emilies sprogbrug. Og den opdragelse, Clara får, og som bliver bestemmende for hele hendes liv, er beslægtet med Emilies hegelianske filosofi. Der er i begge tilfælde tale om et sæt af livsfjendske idcer, der går på tværs af det naturlige og ødelægger et menneskes liv – Franziskas og Claras. Her ligger tilknytningspunktet mellem roman og episode.

Clara har i det hele taget nogen lighed med Franziska og Hauchs andre heltinder. Vi har allerede set, at hun udtrykker sine følelser i sang. Motivet gentages senere, da hun sidder fængslet i sit tårnkammer. Fru v. Mandesloh spiller her guitar og synger til, således at intet menneske kunne »have hørt det, uden at briste i Taarer, og selv det haardeste Hierte maatte være blevet smeltet derved«⁵⁷. Også den naturfølelse, der udmærker Hauchs unge piger, er hun i besiddelse af. I fængslet længes hun efter naturen, og hendes betagelse er stor, da hun en nat får lejlighed til fra tårnets tag at se ud over det månebelyste landskab. Dette motiv er iøvrigt også foregrebet i prinsessens klagesang⁵⁸.

Det må altså erkendes, at der er en rimelig grad af sammenhæng mellem episoden og hovedfortællingen. Men »Clara Mandeslohs Historie« lider i sig selv af visse svagheder. Den har nok et ret stærkt præg af at være »Bekanntnisse einer schönen Seele«, men domineres dog i rigelig grad af ydre begivenheder; den udspilles ikke i en sfære for sig, der kontrasterer med tonen i resten af bogen. Det er dette, som på så heldig måde er tilfældet i *En polsk Familie* og især hos Goethe. Hertil kommer, at episoden i *Slottet ved Rhinen* mangler enhed, fordi den består dels af breve og småoptegnelser fra Claras egen hånd, dels af en sammenhængende beretning af forfatteren. Også dette er en kunstnerisk svaghed.

Efter episoden går bogen i nogen grad i opløsning, mangler den tid-

ligere fasthed og får et fragmentarisk, til dels refererende præg. Ligesom i *En polsk Familie* træder de historiske begivenheder på et meget sent tidspunkt pludselig i forgrunden, og ligesom i den tidligere bog har forfatteren en vag fornemmelse af at være kommet ud i noget ukunstnerisk. Han gør en bemærkning, der er helt analog med de ovenfor citerede ord fra den polske roman: »For Resten vil man neppe her vente nogen vidtløftig Beskrivelse af den belgiske Opstand, der kun har lidet at gjøre med det Maal vi har sat os, og hvad vi endnu maa fortælle derom, vil vi sammenfatte i faa Ord«⁵⁹.

– Jean Paul spiller en væsentlig mindre rolle i *Slottet ved Rhinen* end i den foregående roman, *En polsk Familie*. Der findes kun enkelte stilistiske mindelser. Eginhard siger: »Vedbenden er et eget Slags Spindelvæv, hvormed Tidens Edderkop omspænder sit Bytte«⁶⁰. Og Wagner erklærer, at når den hegelianske terminologi har gennemtrængt det dannede talesprog, »da ville ogsaa Hierterne afkøles med Sproget, og man vil da kun elske den abstracte Menneskehed, medens Kiærligheden til det enkelte Menneske, som Jean Paul siger, ikke vil findes i andre Hicrter end i Hundenes«⁶¹. Endelig skal det nævnes, at Jean Paul figurerer sammen med andre berømte digtere, som den forfængelige Eginhard har set eller ønsker at se; de øvrige er Goethe, Tieck, Byron, Oehlenschläger og Scott⁶².

Robert Fulton (1853) betegner et tilbageskridt i forhold til de tidligere romaner, og det er nemt at se hvorfor. Forklaringen er simpelthen, at Hauch her holder sig alt for nær ved sine forlæg. Han benyttede forskellige biografier af den amerikanske opfinder, og det, han selv skrev, blev i virkeligheden også en biografi af Fulton, med visse romanagtige indslag. I benyttelsen af kilder adskiller Hauchs femte roman sig altså radikalt fra de foregående.

Det viser sig også, at de levende og vellykkede dele af bogen er de afsnit, hvor forfatteren går ud over det faktiske og selv digter til. I disse partier genoptager han en række af de temaer, vi kender fra de andre romaner.

Det bedste i *Robert Fulton* er skildringen af Laura, den kvindelige hovedperson, og hendes forhold til Fulton. Ligesom Dyveke i *Vilhelm Zabern* er hun en forening af den gode og den onde pige fra de tre mellemliggende romaner. Man kan som i de tidligere bøger vise hendes karakter gennem en redegørelse for hendes forhold til musikken. Hun

synger i begyndelsen af sit bekendtskab med Fulton en enkel lille sang, og om denne siger han: »Jeg kan aldrig høre hiin lille Sang, uden paa en egen Maade at gribes deraf . . . det forekommer mig, at det er om hendes egen Barndom og om hendes egen Fremtid den handler«. Men Laura selv regner den åbenbart ikke for noget, og dette viser netop hendes sammensatte karakter, modsætningen mellem den mondæne overflade og den dybere natur⁶³. Senere er hendes sang mere virtuos og teknisk fuldkommen, men Fulton tænker alligevel: »dog var der noget Ildfuldt og tillige Smeltende i hendes Sang tilforn, Noget, der kom dybere fra hendes Sjæl, hvilket nu, efter hans Mening, var forsvundet, og som al hendes Virtuositet . . . ikke kunde erstatte«⁶⁴. Denne forandring skyldes den menneskelige forringelse, Lauras ægteskab har betydet for hende. Hun har dog ikke helt glemt de gamle toner. Kort efter hører Fulton hende synge nogle folkesange, »og det syntes virkelig, som om de gamle Erindringer vakte Noget i hendes Sjæl, der mindede om forsvundne Tider, og som om der kom Noget frem hos hende, der ikke mærkedes, naar hun foredrog sine Bravourarier«. Men hendes eget syn på disse sange er stadig i det mindste delt⁶⁵. Et højdepunkt når det musikalske tema i et afgørende øjeblik i Lauras liv, ved hendes barns dødsleje: »De forunderligste Melodier klang nu fra hendes Læber, fremmede Folkesange fra Skotland og England, ja endog fra Tydskland, Polen og Ungarn og det høie Norden, vexlede med hverandre, vidunderlige Sange, der paa engang mindede om Vuggen og om Graven. Men alle gjenneandedes de af en usigelig og uudgrundelig Veemod; thi det var, ligesom om al den Følelse, der tidligere var fortrængt af Livets Letsind, og som man kun af og til i et enkelt Øieblik i Lauras Sang havde kunnet ane, nu med en forstærket Magt trængte sig frem, til samme Tid syntes ogsaa Sorgen at gjengive hendes Stemme den gamle Styrke; derfor meente Fulton, at han aldrig før saaledes, som i dette Øieblik, var bleven greben af Musikens Herlighed«⁶⁶. Det musikalske gennembrud svarer til det, der sker i hendes sjæl: i dette øjeblik forstår hun helt og fuldt, hvor forkert hun har gjort i at gifte sig med advokaten James Gray. Det kan også bemærkes, at både Gray, den traditionelle »onde« mandlige hovedperson i Hauchs romaner, og Fulton, den »gode«, karakteriseres igennem deres forhold til Lauras musik. Hendes mand bryder sig ikke om de enkle folkesange, Fulton gør.

Som Mignon og alle heltinderne i Hauchs tidligere romaner udtrykker Laura altså sin sjæl i sange. Men det mærkelige er, at *Robert*

Fulton desuden rummer en virkelig Mignon-skikkelse. Det er Adele, Lauras datter, der er skildret i anden dels fjortende kapitel. Hun er syv år gammel, sælsomt let og henrivende, dansende og flagrende, intellektuelt tilbage, men i besiddelse af særlige sjælelige evner.

Abigail, Fultons hustru, er placeret på ganske samme måde som Coecilia i *Vilhelm Zabern*. Hun skal i nogen måde forstås som det positive, det uproblematiske modstykke til Laura, men ligesom Coecilia spiller hun så ringe en rolle i bogen, at der ikke kan blive tale om nogen balance.

De øvrige figurer i romanen er der ingen grund til at komme ind på. Den er i alt for høj grad præget af skiftende bipersoner uden indbyrdes forbindelse, og dette hænger naturligvis sammen med dens ovenfor omtalte grundskavank.

Vi har set, at Mignon-figuren endnu svæver for romanforfatterens indre øje. Men det er nyt, at Hauch også støtter sig til *Wilhelm Meisters Wanderjahre*. Og der er her vist ikke blot tale om det helt almene, interessen for Amerika. To passager i *Wanderjahre* står *Robert Fulton* meget nær. Der tales hos Goethe om modsætningen mellem den banebrydende, opfindende videnskabsmand og de almindelige mennesker, der ikke tror på muligheden af hans opfindelse, før de med egne øjne ser den fuldført. Et sådant forehavende, siges det, kan måske kun gennemføres »in einer neuen Welt«, dvs. i Amerika⁶⁷. Dette er i virkeligheden indholdet af Hauchs roman i kort begreb, og det kan meget vel tænkes, at stedet har givet ham en afgørende tilskyndelse. Et andet sted i *Wanderjahre* taler Lenardo om amerikanske forhold og siger: »Ja sogar der Eigentümer verläßt seinen erst gerodeten Neubruch, sobald er ihn durch Kultur einem weniger gewandten Besitzer angenehm gemacht hat; aufs neue dringt er in die Wüste, macht sich abermals in Wäldern Platz, zur Belohnung jenes ersten Bemühens einen doppelt und dreifach größern Raum, auf den er vielleicht auch nicht zu beharren gedenkt«⁶⁸. Det er netop sådanne forhold, der skildres i *Robert Fulton*, 1. del, kap. 8, under Barlows og Fultons besøg hos familien Harris.

Også Jean Paul synes at spille en begrænset rolle endnu i Hauchs amerikanske roman. I 2. del, kap. 11, føres handlingen videre ved hjælp af en masquerade, som i *En polsk Familie* og flere gange hos den tyske digter. Der er også stilistiske mindelser. Barlow, Fultons ven, siger om en af de andre personer: »han seer næsten ud som Maanen i sidste Qvarteer, som om Vorherre kun havde givet ham den midterste Deel

af et Ansigt og hugget begge Sidedelene bort; det er lutter Profil, som om det var snittet ud af en Lineal«⁶⁹. En samtale mellem advokaten og Laura lidt senere minder med sin præcise tone og de zoologiske sammenligninger om Jean Pauls stil; det gælder især Lauras sidste replik, hvor hun hævder, at et ægteskab mellem de to »vilde være som en Forening imellem Lossen og Daadyret . . . vore Pletter vilde være den eneste Liighed imellem os«⁷⁰.

Charles de la Bussière (1860), Hauchs sidste roman, har afgjort kvaliteter som underholdningsværk. Fra et litterært synspunkt må den siges at lide af samme grundfejl som *Robert Fulton*. Der er igen tale om en biografi, som skal gøres til en roman – men ikke rigtig bliver det. Det »ikke-historiske« stof, den egentlige roman, spiller en endnu ringere rolle end i det foregående værk. Hvor skadelig denne fremgangsmåde er for personskildringen, skal vi straks se. Men metoden medfører også på uheldig måde spring i handlingen. Et sted er forfatteren nødt til at gøre denne bemærkning: »Der hengik nu en lang Tid, hvori Charles ikke oplevede Noget, der staaer i Forbindelse med nærværende Fortælling, denne Tid skal vi derfor kun med faa Ord berøre«⁷¹.

Personerne i det egentlige roman-stof har bortset fra Charles selv kun en helt udvendig forbindelse med de skildringer fra den franske revolution, der er bogens emne. Charles er så at sige bindeleddet mellem de to verdener, den private og den politiske. De »private« personer har stor lighed med dem, vi kender fra de tidligere romaner. Charles selv er Hauchs sædvanlige helt. Forholdet mellem ham og hans ven Bernard er omtrent som mellem Adalbert og Bonaventura i *En polsk Familie*, den første noget tvivlende og vaklende, den anden mere målbevidst kæmpende, mere ensidigt idealistisk, ja sværmerisk. Og for Bernard som for Bonaventura spiller kærligheden en mindre rolle end for hovedpersonen i de to bøger.

Den vigtigste af de kvindelige personer er den unge schweiziske pige Nanny, der er en Mignon-figur. »Hendes Ansigt havde et melancholsk Udseende, hun lignede en vild Fugl, som er bleven fangen paa Bjergene, og dog endnu ikke har vant sig ret til sit Fangenskab«, hendes skikkelse var »rank, men uudviklet, hendes tykke dunkle Haar hang ned i lange Fletninger over Skuldrene«. Om hendes sang og spil hedder det: »det Hele blev sunget med Monotoni, og dog var der noget Vidunderligt deri. Det klang, som naar Nogen synger langt borte, eller

rettere, det var ligesom Elven, der bruser, eller ligesom Vinden, der sukker i Fjeldkløfterne, kun at dette udtrykkede sig i virkelige, rene, som oftest dybt klingende Toner. Sangen blev ledsaget af en underlig Strængeleg, der uden Tvivl hørte hjemme i en enfoldigere Tid⁷². Der er senere i bogen, ligesom i *En polsk Familie* og i *Lehrjahre*, skildret en brand, og Nanny spiller herunder en rolle, som Mignon (kap. 20).

Foruden Nanny findes der endnu en ung pige, Constance, om hvem der bogstavelig talt dårligt kan siges andet end, at hun er sympatisk. Hauch har lige nået at karakterisere Nanny og (knap nok) Constance, da de begge på en for læsren helt utilfredsstillende måde forsvinder ud af billedet. De giver plads for det »historiske« stoff! Den »onde« eller »blandede« pige fra de øvrige romaner er der ikke blevet plads til; hun ville have krævet mere rum, end tidsbegivenhederne og Charles de la Bussières bedrifter levede.

Af de øvrige personer må nævnes drengen Leon, som Charles tager sig af – på samme måde som i *Guldmageren* og *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. Endvidere herremanden St. Brie, der har en vis lighed med Czernim i *En polsk Familie*: den oplyste, liberale, ateistiske, sympatiske adelsmand. Men St. Brie har ikke meget af Czernims ironi. I begge tilfælde er det heltens onkel.

Bogen har også forskellige tekniske og tematiske ligheder med Hauchs foregående romaner. Der er en indlagt beretning, af Charles; den peger her så godt som udelukkende frem mod senere dele af bogen. I *Charles de la Bussièr* er der meget lidt af den særlige virkning, som opnås i *Lehrjahre*, til dels også i *En polsk Familie*, ved at den indskudte fortælling er holdt i en anden tone end resten af bogen. Foruden denne episode findes afsnittet »Af Bernards efterladte Papirer«, der minder om de betragtninger, som er nedfældet af Clara v. Mandesloh i *Slottet ved Rhinen*. Også disse er delvis skrevet i en fortvivlet situation umiddelbart før hendes død. – Charles' møde under et bal med en dame (Mlle Aubry), hvis identitet han ikke erfarer (kap. 12), minder noget om scenen mellem Fulton og Laura ved maskeballet. Der skabes således i de to bøger en spænding, som først senere udløses. –

Den undersøgelse, der her er foretaget, har villet vise udviklingsgangen i Hauchs virksomhed som romanforfatter. Han begyndte med en historisk roman i tilslutning til Scott og Ingemann. Og skønt han allerede med sin næste fortælling fjernede sig fra denne skole, var det

vel blevet ham naturligt, at hans romaner ikke skulle foregå her og nu. Alle hans romaner er »historiske« i overfladisk betydning. Men i *Guldmageren*, der følger lige efter *Vilhelm Zabern*, spiller det historiske allerede en meget begrænset rolle. I *En polsk Familie* træder det lidt mere i forgrunden, men følles i nogen måde påklistret, og dette gælder i endnu højere grad om *Slottet ved Rhinen*. Et historisk stof har derimod en dominerende plads i *Robert Fulton*, men her er der for første gang ikke tale om et politisk-historisk emne. Et sådant er derimod næsten enerådende i *Charles de la Bussière*.

Det historiske stofs relative betydning falder altså brat fra den første til den anden af de seks romaner for derefter gradvis at stige til et slutpunkt, der er fuldt på højde med udgangspunktet.

Hvis man tegnede en slags kurve over romanernes litterære værdi, ville den forløbe omtrent – men også kun omtrent – modsat. Man kan stort set sige, at jo mere det historiske stof breder sig, des ringere er bogen.

Hvordan kan det være? Det er, fordi Hauchs talent som prosaforfatter ikke lå på den historiske romans område, men gik i retning af den borgerlig-selskabelige udviklingsroman efter Goethes forbillede. Dette element, det egentlig værdifulde i Hauchs skildringer, er hårdt trængt i *Vilhelm Zabern*, kommer til fuld udfoldelse i *Guldmageren*, men med større friskhed, dybde og intensitet i *En polsk Familie*. Det er stadig overvejende i *Slottet ved Rhinen*, der imidlertid i nogen måde savner den polske romans poesi. I *Robert Fulton* er det radikalt beskåret og i *Charles de la Bussière* næsten forsvundet.

Det er Hauchs evne som romanforfatter at skildre forholdet mellem mennesker inden for en begrænset kreds. Men den psykologiske redegørelse har ikke hele hans interesse. De fleste af bøgerne har et etisk problem, som hovedpersonerne alle tager stilling til, og det er det, der er romanernes kerne. Men den etos, der findes i Hauchs romaner, er af en anden art end den, man kender fra *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. Hvad den danske forfatter beskæftiger sig med, er i det væsentlige ikke de moralske spørgsmål, der har at gøre med det enkelte menneskes udvikling – men dem, der ligger i menneskets forhold til andre.

Det er ikke tilfældigt, at vi har nævnt Goethes klassiske dannelsesroman. Det er først og fremmest den, der er forbilledet for de fortællinger, vi her har studeret. Og det gælder både generelt og i enkeltheder, i skildringen af enkelte figurer og temaer. Ved siden af Goethes indflydelse står påvirkningen fra en anden tysk forfatter, som Hauch i

sin ungdom havde sat meget højt. Jean Paul har haft betydning for handlingsgang, personskildring og stil i de danske romaner – men på en mindre afgørende måde end Goethe.

Hauchs bedste roman er *En polsk Familie*, et udmærket værk, der hævder sig smukt inden for den romantiske roman i Danmark. Der er også noget virkelig værdifuldt at finde i de andre, vel især i *Guldmageren*, men altid på et mere beskedent niveau.

Kan der gives en virkelig forklaring på Hauchs stadige fremførelse af nye milieuer? Andre har ikke følt det samme behov for ydre variation.

Det ligger nær at forestille sig, at Hauch, måske halvt ubevidst, har fattet, at det var nødvendigt. Bøgerne handler nemlig stort set om det samme. Det er – med mindre ændringer – de samme personer, grupperet på samme måde, optagne af de samme problemer. Man kan nok sige, at Carsten Hauch manglede fantasi som prosaforfatter. Det er den lyriske skønhed, den etiske patos, en egen alvorlig, ofte sørgmodig tone, som endnu giver disse romaner deres specielle tiltrækning.

NOTER

- (1) *En polsk Familie. Roman*, 1839, II, 288. – (2) *Udvalgte Skrifter*. Udgivet af Poul Schjærff, I, 1926, XVIII f. – (3) *En polsk Familie*, I, 52 f. – (4) *Ib.*, II, 77, 334. – (5) *Ib.*, I, 138. – (6) *Ib.*, II, 194 f. – (7) Goethes *Werke*, Hamburger Ausgabe, VII, 528. – (8) *En polsk Familie*, II, 195. – (9) *Ib.*, II, 324 ff., 332. – (10) *Udvalgte Skrifter*, I, XIX. – (11) Mottoet lyder: »Und so ist Alles Traum und Schatten um uns her, aber Träume setzen Geister voraus, und der Erdschatten eine Sonne«. Det er disse ord, Czernim hentyder til, når han i bogens slutning siger: »Livets Drøm er forbi, og om der kommer andre Drømme bag efter, hvem veed det?« (II, 330). Citatet findes i *Hesperus, oder 45. Hundsposttage. Eine Biographie von Jean Paul*, 2. udg., I, Berlin 1798, 17. Hauch har imidlertid ændret det på tre punkter; hos Jean Paul hedder det: »»und so ist alles »Traum und Schatten um mich her, aber Träume setzen Geister voraus, und »Nebel Länder, und der Erdschatten eine Sonne und eine Welt?« – »Ændringerne er foretaget bevidst for at gøre citatet egnet som motto: »mich« er ændret til »uns« for at gøre udsagnet almengyldigt; ordene »und Nebel Länder« og det afsluttende »und eine Welt« er strøget, for at tanken skal fremstå enklere og klarere. Stedet findes også i 1. udgave af *Hesperus*, I, Berlin 1795, 5, men i en lidt anden form, der står Hauchs version fjernere; det er altså 2. udg., han har citeret efter. – (12) *En polsk Familie*, I, 217. – (13) *Ib.*, II, 205. – (14) *Ib.*, I, 99. – (15) *Ib.*, I, 45. – (16) *Ib.*, I, 46. – (17) *Ib.*, I, 157 ff. To fodnoter til det citerede er udeladt. – (18) *Titan*, I, Berlin 1800, 320 f. – (19) F. eks. i *Siebenkäs*, Jean Pauls *Sämmtliche Werke*. Historisch-kritische Ausgabe, Erste Abt., VI, Weimar 1928, 415, 472. – (20) *Titan*, I, 279.

(21) *En polsk Familie*, I, 233. – (22) *Minder fra min Barndom og min Ungdom*, 1867, s. 240. – (23) *Vilhelm Zabern*, s. 8 f. – (24) *Ib.*, s. 35. – (25) *Ib.*, s. 187 f. – (26) *Ib.*, s. 272 f. – (27) *En polsk Familie*, II, 177 f. – (28) *Vilhelm Zabern*, s. 121. – (29) *Ib.*, s. 62. – (30) *Ib.*, s. 108. – (31) *Ib.*, s. 128. – (32) *Guldmageren, en romantisk Begivenhed fra det forsvundne Aarhundrede*, s. III f. – (33) *Ib.*, s. 193 ff. – (34) *En polsk Familie*, I, 22 f. Jfr. pater Vincents helt analoge betragtninger senere i romanen: »Ja der ligger et saa reent og tillige et saa farverigt Skær over Barndommens Egn, at den, der tænker over Livets Betydning, vanskelig kan undlade at kaste sit Blik derpaa; det er da ligesom han skuede ned i Skabningens Dyb og i Verdens første Tider, og uagtet den Ældres Siæl, som oftest, hildes i Hverdagslivet, saa gienfødes dog det Forunderlige i ethvert Barn, en frisk Verden synes da at opvælde, og al den Glands, der laae over Urverdenen og de første Menneskers Liv, viser sig i et mindre Billede paa ny« (*ib.*, II, 91 f.). Den samme tankegang er endvidere udtrykt i kapitlet »Et Vendepunkt i mit Liv« i *Minder fra min første Udenlandsreise*, 1871, s. 200: »Saaledes kunde derved en paradisiske Glands lægge sig over Menneskehedens Barndom, hvori den anede sin høje Fremtid; en Uskyldighedens Alder i Tidernes Morgenrøde, hvortil saamange betydningsfulde Sagn henpege. Noget lignende viser sig jo hos ethvert enkelt uskyldigt Barn og udbreder sit Morgenskær over de første lykkelige Aar, før Livets Kampe begynde«. Jfr. også min: *Italiensk kunst i den danske romantik*, 1966, s. 81 f. – (35) *Guldmageren*, s. 13. – (36) *En polsk Familie*, I, 18; *Guldmageren*, s. 15. – (37) *Guldmageren*, s. 75 ff. – (38) *Ib.*, s. 45. – (39) *Ib.*, s. 157 ff. – (40) *Tvende Digtninger*, 1837, s. 181. Lascaris-episoden blev først publiceret her, senere indføjet i 2. udg. af romanen (1851).

(41) *Ib.*, s. 181, 185. – (42) *Guldmageren*, s. 296. – (43) *Slottet ved Rhinen, eller De forskellige Standpunkter. En Roman*, I, 52 f.; *En polsk Familie*, I, 71. – (44) *Slottet ved Rhinen*, I, 20 f. – (45) *Ib.*, I, 29, 43, II, 7, 323. – (46) *Ib.*, I, 53 f. – (47) *Ib.*, I, 187. – (48) *Ib.*, I, 205 f. – (49) *Ib.*, I, 186. – (50) *Ib.*, I, 185. – (51) *Ib.*, I, 187. – (52) *Ib.*, II, 284. – (53) *Ib.*, I, 49 f. – (54) *Ib.*, I, 183 f. – (55) *Ib.*, I, 205. – (56) *Ib.*, II, 147. – (57) *Ib.*, II, 224. Jfr. *ib.*, II, 156. – (58) *Ib.*, II, 147. – I hr. von Rehfelds historie gives endnu et eksempel, det mest tilspidsede, på kampen mellem natur og tvang. Han var i sin ungdom »en overordentlig Ven af Naturen«. I modsætning til Franziska (se citat ovenfor), men ligesom Lascaris i *Guldmageren* (*Tvende Digtninger*, s. 182), tiltrækkes han især af »Naturens vildeste og mørkeste Optrin, dens dunkleste Drømme«. Han omvender sig til hegelianismen, men er stadig udsat for fristelser; disse er netop knyttet til musikken og naturen, de to sfærer, der i Hauchs romaner hører så nøje sammen. For at overvinde disse fristelser spærrer v. Rehfeld sig inde i et værelse, hvor han totalt isolerer sig fra naturen. Dette er altså nøjagtig det modsatte af Clara Mandeslohs tilfælde (*Slottet ved Rhinen*, II, 24 ff.). Den ulykkelige hegelianers liv ender logisk med selvmord. – (59) *Ib.*, 2. udg., 1870, II, 230. I 1. udg. (II, 260) mangler bisætningen: »der kun har lidet« etc. – (60) *Ib.*, I, 98. – (61) *Ib.*, I, 204. – (62) *Ib.*, I, 84. – (63) *Robert Fulton. En Fortælling*, I, 196. – (64) *Ib.*, II, 77. – (65) *Ib.*, II, 84. – (66) *Ib.*, II, 147. – (67) Goethes *Werke*, Hamburger Ausgabe, VIII, 331. – (68) *Ib.*, VIII, 388. – (69) *Robert Fulton*, I, 136. – (70) *Ib.*, I, 144 f. – (71) *Charles de la Bussière. En historisk Digtning fra den franske Revolution*, s. 175. – (72) *Ib.*, s. 133 f.

Overnaturlige væsner i nordisk balladetradition I

DgFT 33 Germand Gladensvend og DgFT 60 Valravnen

Af I ØRN PI Ø

Trylleviserne – eller som Recke foretrækker at kalde dem: sagn- og eventyrviserne – frembyder en lang række både kildekritiske og meto-
diske problemer for den folkloristiske forskning.

De kendes tidligst som folkeviser – eller hvad man også kunne kalde: traditionsviser – fra 16. århundrede, men almindeligvis regner man med, at de er blevet til i middelalderen. De er således middelalderballader, der kun kendes som traditionsviser efter middelalderen.

Sikkert er det, at man har kendt ballader i middelalderen, og de, der har digtet disse ballader, har udnyttet samtidens sagntradition og eventyrtradition, ligesom de i det hele har udnyttet samtidens folketrosforestillinger. Men vi kender ikke balladerne fra selve middelalderen. Derimod møder vi hist og her i tidens litteratur spredte spor af dem, kun sjældent nok til at man kan identificere de enkelte visetyper.

De oprindelige ballader, der i så vid udstrækning har øst af tidens folketradition, bliver imidlertid selv overleveret som mundtlig tradition. Det vil sige, at de tidligt er blevet underkastet de vilkår, der gælder for alt mundtligt overleveret traditionsstof: det prægtes af dem, der er bærere af traditionen, og de skiftende tiders traditionsbærere prægtes igen af de miljøer, de lever i.

Mens vi imidlertid kun kender lidt til den folketradition, balladedigtningen øste af i middelalderen, kender vi langt mere til den folketradition, senere tiders bærere af balladetradition har kendt. Vi ved således mere om, hvad der kan have præget balladetraditionen, end vi ved om, hvad balladedigtningen har bygget på.

Den første opgave for et fornyet folkloristisk studium af trylleviserne må være at foretage en række analyser af de folketrosforestillinger, man møder i balladetraditionen, idet man sammenligner dem med beslægtede forestillinger inden for anden folketradition. Den næste opgave er da at analysere, hvordan disse forestillinger struktureres i den balladedigtning, der udelukkende kendes som tradition. Først gennem sådanne strukturanalyser vil man kunne placere trylleviserne som genre inden for folkedigtningen.

Den følgende undersøgelse er et forsøg på at løse en af de første opgaver: analysen af forestillingen om de overnaturlige væsner i to balladetyper inden for tryllevisegenren, DgFT 33 og DgFT 60.

De få opskrifter, man kender af balladetraditionen om Germand Glændsvend, er alle udgivet i Danmarks gamle Folkeviser, hvor Svend Grundtvig i 1856 har samlet dem under typenummeret 33. De enkelte opskrifter har han givet bogstavbetegnelserne A, B, Ca, Cb, C og E. F[a] er Vedels redaktion af de opskrifter af traditionen, som han kendte. Fb er en afskrift af Vedels redaktion i en bondevisebog fra Als fra omkr. 1700.

4 af opskrifterne er fra det 16. århundrede, nemlig A, B, Ca og Cb. Ældst er opskrift Ca i Christian den Tredjes køgemester Albert Mus' poesibog, kaldet Hjertebogen. Mus har selv indført balladen engang mellem 1553 og 1555. Sprogformen røber hans jyske oprindelse. Han tilhørte en adelsslægt, der havde sit hjem på Ullerup i Nørre herred på Mors. Af registret til poesibogen fremgår, at balladens førstelinje lyder *Wor kong och unge drunningh*, men da et blad er revet ud, mangler de tre første vers i selve håndskriftet, hvor den begynder *Ieg haffuer ycke unner myn lynde*.

Opskrift A har ligeledes jyske sprogræk. Den er indført omkr. 1583 af en skriver, der antagelig er fra egnen ved Engelsholm vest for Vejle, og antagelig på foranledning af adelsfruen Margrethe Lange i den poesibog, der efter en senere ejer kaldes Karen Brahes Folio. Opskrift B har vestjyske sprogræk. Den er senest indført i de første måneder af 1591 af skriveren Christenn Perssen i en poesibog, som muligvis er blevet anlagt inden for adelsslægten Trolle i Skåne.

Opskrift Cb kendes fra et af de 4 håndskrifter, hvori en lang række skrivere på Vedels foranledning indførte afskrifter af ballader fra adelens og hoffets visebøger samt opskrifter af balladetraditionen, således som de kendte den. Tre af disse håndskrifter er bevarede. Cb er indført omkr. 1580 af en af de 11 skrivere, der hjalp Vedel med det håndskrift, der nu kendes under betegnelsen Svanings hskr. I. Skriveren har enten afskrevet Ca eller også har han og Albert Mus haft et fælles skriftligt forlæg. Cb har de 3 første vers, som ialfald manglede i 1856 i Ca.

Fra 17. århundrede kendes 2 opskrifter: D, der er fra omkr. 1650 og muligvis er østdansk (Større stockholmske hskr.); E, der er fra omkr. 1630 og har visse jyske træk, er ufuldstændig, idet balladen her begynder: *Saa tog hun dy nylle smaa* (Langebeks foliohskr.).

Da hensigten med denne undersøgelse er en nærmere drøftelse af, hvad det er for et overnaturligt væsen, der optræder i denne sydskan-
dinaviske balladetype¹, er det hensigtsmæssigt først at give en oversigt
over de forskelle og ligheder, der er i de få kendte opskrifter opfattel-
se af dette væsen. Det må bemærkes, at Vedels redaktion ikke kan be-
trages som en selvstændig opskrift af traditionen, og der vil derfor
ikke blive taget hensyn til den i denne oversigt:

En konge og en dronning er ude at sejle, men

- A 1,3-4 thy kunde ycke børen faa,
saa thi kunde segle fram.
- 2 Der kaam flyffuen saa wyld en rauffuen
vd aff den wylde haffuen:
hand saatte seg paa thend segle-raa
inden derris forgyldene staffuen.
- B 3,3-4 der kom flyffuennndt saa vildt enn ørn,
vilde sencke dennom neder y grundt.
- Ca *lakune*
- Cb 1,3-4 der bleff deris skib paa wanden holdit,
di kunde icke byrren faa.
- D 1,3-4 deres skib dett bleff udi søen holt,
di wore saa ner sunken udi grunde.
- E *lakune*

Dronningen udbryder derpå:

- A 3,3-4 »Mone her nu ingen y warden werre,
oss børen sende kannd?«
- 4 Thett thaa suaridt thend wylde rauffuen,
hand saad paa styrre-staffuenn:
»Huad daa wilde du gyffue den mand,
deg børen sende kand?«

- 5 Thett mellte danske droning,
 och saa tuog hun opaa:
 »Ieg well gyffue hanom guld og søleff,
 men hand tage maa.«
- B 4 »Hør thu thett, du vilde ørn,
 nedsennck nu icki migh:
 thett røde guldt, dett huide sølff
 saa ville ieg giffue digh.«
- Ca *lakune*
- Cb 2 »Er her nogitt unnder wandit,
 som skibet holde maa:
 jeg giffuer ether buode guldt oc sølff,
 y lader mig børren faa.«
- D 2 »Er her nogett udi skibett,
 som skibbet holde maa:
 ieg giffuer eder baade sølff och guld,
 i lader os børren faae.«
- E *lakune*

Væsnet vil ikke modtage hverken guld eller sølv, men siger

- A 6,3–4 du haffuer saa liditt vnder lynde dyn,
 der-efatter som ieg thraa.«
- B 5,3–4 dett, du haffuer unnder lendenn dinn,
 och dett saa vill ieg haffue.«
- Ca *lakune*
- Cb 3,3–4 dett er allt under dinn linde,
 der ieg mon effter traa.«
- D 3,3–4 »Det er alt under eders side,
 dett, ieg mone effter thraa.«
- E *lakune*

Dronningen tror, at væsnet mener hendes nøgler, og dem kaster hun så ud til det. Skibet sejler videre, men da de kommer til land, opdager hun, at hun er gravid. Fem måneder (B dog én måned) senere føder hun en søn, som hun straks døber – han får navnet Germand Gladen-svend – og som hun derpå gemmer.

En dag spørger Germand moderen, hvorfor hun altid er så ked af det, og hun svarer:

A 18,3–4 for du warst deg saa lydenn,
der du warst rauffnen gyffuen. «

B ÷

Ca 11,3–4 du warst diig saa lyden,
du warst trollen gyffuenn. «

Cb 11,3–4 du wast diig saa lyden,
der du bleff trollen gyffuenn. «

D ÷

E 11,3–4 du warst dig saa lidenn,
du varst enn throid alt giffuenn.

I Cab kommer væsnet en efterårsmorgen til dronningen: *Ind daa kam den læde gam,/ han settes then frue saa nær:/ »Myndes eder thett, alderkyeriste myn,/huad y haffuer giffuet mygh«* (Cab 14). Dronningen sværger, at hun hverken har en søn eller en datter og *Bortt daa flog den lede gam,/ hand gaff saa slemtt ett skregh* (Cab 16,1–2). Cab er ene om denne episode.

Da Germand bliver forlovet med den engelske kongedatter jomfru Søilverlad, vil han gerne over at se hende. Af moderen får han lov at låne en fjederham, men

A 24 Tthett wor Gellmer Gladennsuend,
hand flyø offuer salttenn rym:
der møtte hanom den wylde rauffuen
vjd saa vnd en thyd.

- B 15 Hanndt fløff op, och hanndt fløff nedt,
han fløff saa høytt vedt skye:
der kom flyuend saa vild enn ørnn,
dy huilthis unnder øøe.
- Cab 20 Hand satte (b sette) siig y synd fieder-ham,
hand flog alt saa trøst:
der hand kam mytt paa sund,
der hørde hand gamme-røst.
- D 13 Hand sette sig udi sin fedre-ham,
och saa fløy hand saa thrøst:
der hand kom paa haffuet,
der hørde hand ørne-røst.
- E 15 Hand satte sig y enn fieder-ham,
och saa fløg hand saa trøst:
der hand kom offuer willenn haff,
der hørde hand ørnne-røst.

Væsnet giver ham lov til at besøge jomfru Sølvrelad, men for at det kan kende ham igen, hvis han skulle prøve at undslippe,

- A 28,1–2 Saa huog hand vd hans hygger yffue,
drack vd hans hiartte-bluod.
- B 19,1–2 Hanndt hug udaff hanns høgre øye,
drack halfft hanns hierthe-blodt.
- Cab 24,1–2 Hand hug udaff (b aff) hans høgere øge,
drack (b druck) halt hans hyarte-blod.
- D 17,1–2 Hand hug ud hans høyre øye,
drach halt hans hiertte-bloed.
- E 19,1–2 Saa tog hand ud hans høyre øie,
drack halt hans hiertte-blodt.

I A dør Germand i jomfruens arme. I B vender Germand tilbage til væsnet og dræbes, men jomfruen dræber også væsnet. I Cab, D og E

vender Germand ligeledes tilbage, men her jagter jomfruen forgæves væsnet:

- Cab 32 Thett war iumfru Syluer-lad,
 hun flog ud mett then strand:
 hun fand ycke aff Germand Glade-suend,
 foruden hans høgre hand.
- D 23 Saa thog hand Gladen Giermandt,
 kastedt hannem udi den strand:
 icke fich iomfru Søllffuerladt
 for-uden hans høyre handt.
- E 28 Saa tog hand Giermer Gladenn-suendt,
 kaste hannem y salthenn vandt:
 icke fick iomfru Søllffuerladt
 for-udenn hans enne hand.

Denne oversigt viser os, at i A kaldes væsnet overalt for en *ravn* (gerne *den vilde ravn*) og i B kaldes det overalt for en *ørn* (gerne *den vilde ørn*). I Cab, D og E har det ingen betegnelse, da det optræder ude på havet. Over for Germand omtaler moderen det senere som trolden. Da væsnet i Cab – og kun dér – besøger moderen kaldes det en *gam* (den *lede gam*), og da det mødes med Germand, kaldes det i Cab fortsat for en *gam* (den *lede gam*), hvorimod det i D og E kaldes en *ørn* (den *lede ørn*).

Trods de forskellige betegnelser er der dog ét træk ved det overnaturlige væsen, som alle opskrifter er enige om: det får en kvinde til at love sig sit endnu ufødte drengebarn i den ene hensigt at drikke dets hjerteblod.

Dette træk har Vedel også hæftet sig ved. I sin udgave fra 1591 skriver han, at »Den Anden Part er om Kongernis Bedriff oc den Deel som dennem kommer ved, vdi Besynderlighed oc allermest om vore egne Danske Konger oc Dronninger, om huilcke wi skulle faa nogle smukke gamle Viser at høre.« Den første vise, han bringer, er Eline Bondens Hustru aff Villenskoff, den anden er Germand Gladen Suend og den tredje Verner Ravn.

Balladen om Eline Bondens Hustru er DgFT 52 *Trolden og bondens hustru* om kongesønnen, der af en ond stedmoder er blevet forvandlet

til en trold, men som løses fra trolddommen, da han tre gange får lejlighed til at kysse en kristen kvinde. Vedel skriver: »Vdi denne oc disse Ni eller Ti nest effterfølgendis Viser, giffuis saare megen vnderlighed, med Konge Børns Forskabelse oc anden Tilfald, som dennem i deris Vngdoms Aar er Vederfaren«. Til Germand Gladen Suend har han ingen bemærkninger af interesse i vor sammenhæng. Om Verner Ravn skriver han derimod, at »Denne Vise følger den forgangen fast vdi Meningen oc Dict.«

Balladen om Verner Ravn er DgFT 60 *Valravnen* om en kongesøn, der af en ond stedmoder er blevet forvandlet til en ravn, som får en kvinde til at love sig sit endnu ufødte drengebarn. Da han drikker dets hjerteblod, bliver han løst fra trolddommen.

Vedel antyder således, at det overnaturlige væsen i DgFT 33 også er en valrav, dvs. en til en ravn omskabt mand, der for at blive løst fra trolddommen nødvendigvis må drikke helst et nyfødt drengebarns hjerteblod.

Til sin redaktion af balladen om Germand Gladen Suend har Vedel brugt Cb. Yderligere må han imidlertid have kendt en opskrift, der har tilhørt samme traditionsgruppe som B og efter al sandsynlighed også en opskrift, der ligesom A kalder væsenet for *den vilde ravn*.

At Vedel ikke har været helt sikker på, hvad det overnaturlige væsen rettelig bør kaldes, fremgår af hans redaktion: i den indledende episode kaldes det først *den vilde Raffn* og derpå *den vilde Valraffn*. Over for Germand omtaler moderen det som *Trolden*. I mødet mellem væsenet og moderen kaldes det *den lædiste Gam*. Da Germand og senere også jomfru Sølvlerlad møder væsenet i luften kaldes det *den vilde Raffn*, *den lædiste vilde Raffn* og *den lede Raffn*.

I 1695 genudgiver Peder Syv Vedels redaktioner af både Germand Gladensvend og Verner Ravn, ligesom han genoptrykker Vedels bemærkninger til disse ballader.

I 1812 følger Abrahamson, Nyerup og Rahbek Vedel og Syv. I registret præsenterer de ligefrem de to viser under ét som »Germand Gladensvend og Verner Ravn«, og om den sidstnævnte skriver de i anmærkningerne, at »Denne Sang stemmer vel i en Del Poster overeens med den næst foregaaende, men Alt synes her at være bedre motiveret, og Enden er ikke tragisk.«

I 1856 skriver Svend Grundtvig i indledningen til DgFT 60, at »Den Lighed, som man forhen har villet finde mellem denne Vise og den om Germand Gladensvend . . . er derimod ikke tilstede; thi medens Rav-

nen (rettere vel: Ørnen, Gammen) hist er et ondt Væsen: en Trolld eller Jette, der vilkaarlig paatager sig denne Ham, og som kun søger Barnets Død og Undergang, saa er Valravnen her et ved en andens Ondskab og »ramme Tale« omskabt Menneske, der . . . maa søge sin Bod i sit Søsterbarns Blod, ligesom Varulven i vor Nr. 55 [DgFT 55 Jomfruen i ulveham] maatte søge sin i sin Broders. Vedel har også bidraget sit til at tilvejebringe denne Forvirring, ved ogsaa at kalde Uhyret i Germands Vise for »Valrav«, hvortil han ingen Hjemmel havde i de af ham benyttede ægte Opskrifter.«

Ifølge Svend Grundtvig er uhyret i DgFT 33 en »Jette i Ørneham«. I 1854 omtaler han »den danske vise om Germand Gladensvend, som er lovet til trolden i ravne- eller ørne-ham, der stansede hans forældres, kongens og dronningens, færd over havet«². I 1882 skriver han, at »Visen selv tilhører kjendelig den kristne Middelalder, sagtens 12te Aarhundrede; men Æmnet er sikkert ældre og nedarvet fra den hedske Oldtid. Trolden har oprindelig været tænkt som en Havjætte, og baade Germands Moder og hans Fæstemø som Valkyrjer«³.

Det er Svend Grundtvigs tolkning, Axel Olrik videreudvikler i 1894 i de forelæsninger, han holdt på universitetet i København over de nordiske trylleviser⁴. Udgangspunktet for hans undersøgelse – og dermed ogsaa for hans redaktion af balladen – er Cab.

Om det overnaturlige væsen siger Olrik: »Selve havuhyrets skikkelse er den vilddyragtige; først ligger det under vandet og holder skibet fast, siden kommer det flyvende efter sit bytte som en »led gam«, en grib eller vinget øgle.«

I legenden om hvorledes pave Lucius' pandeskal fra Rom bragtes til Roskilde domkirke vistnok omkr. 1088 finder Olrik en parallel til dette væsen. Heri fortælles, at »i Storebælt havde der i umindelige tider været en trolld, der havde voldt utallige skibes forlis og draget dem ned til sig i dybet.« Da kannikerne sejlede hjem med den hellige relikvie og nåede ind »i bæltet, blev det en storm så himmel og hav gik i et, og alle troede, de skulle gå under. De kastede da – efter vanlig skik i sådanne tilfælde – lod om, hvem af dem der frivillig skulde springe over bord og ofre sig til trolden.« Loddet traf da den kannik, der havde relikvien i sin varetægt. Han tvættede derpå »helgenens pandeskal i vand og kastede vandet ud foran sig og sprang så selv i havet. Men de andre på skibet så ham holde sig oppe i havet og efter en times forløb kom han uskadet til skibet igen. Og de hørte et frygteligt bröl.« Det var trolden, der rasede over st. Lucius, som forbandede den »til

aldrig mere at komme dér, hvor mennesker færdedes. Skibet var frelst, og kannikerne kunde i fred sejle ind ad Roskilde fjord.»

Episoden fandtes malt på en altertavle fra 1521 i Domkirken. Den er nu tabt, men kopier heraf kendes fra et træsnit fra omkr. 1675 i Rezens Danske Atlas og fra et kobberstik fra omkr. 1749 i Thuraus Den danske Vitruvius. Trolden ses her »i helt dyrisk skikkelse, som en slags fisk eller vandslange« (Olrik).

I en vise, digtet over episoden i slutningen i middelalderen, kaldes trolden en drage: *En drage var der grum og led,¹ skib gjorde han stor plage.* Denne vise bringer ikke noget nyt til belysning af Storebæltstroldens udseende⁵.

På et kalkmaleri fra 1511 ses st. Lucius træde på den trold, han besejrede. Den er der fremstillet som »en langstrakt hundeskikkelse« (Olrik).

Ved afdækningsforsøg i 1858–60 blev det konstateret, at der i blændingerne i Domkirkens højkor har været malt 13 kalkmalerier i begyndelsen af det 13. århundrede. De var meget fragmentariske, kun to figurer var nogenlunde velbevarede, heraf den midterste.

Steen Friis og senere forfattere har ment, at denne midterste figur forestillede st. Lucius, der træder på trolden. Olrik følger denne opfattelse, og han tillægger netop dette kalkmaleri stor betydning i sin argumentation for ligheden mellem Storebæltstrolden og det overnaturlige væsen i DgFT 33. Trolden var nemlig fremstillet som »en vinget drage«, altså en »vinget øgle«, som Olrik også kalder »gammen.«

Ifølge Danmarks Kirker forestiller kalkmaleriet imidlertid utvivlsomt Kristus. At dette tidligere er blevet betvivlet skyldes, at »der ikke blev paavist noget Kors i Glorien. Men Fordelingen af Gloriens Gruber gør det sandsynligt, at der dog har været et Kors. Kristus træder – hvad der ikke er usædvanligt – på en Drage (Basilisken) og har løftet den højre Haand til en velsignende Gestus.« Yderligere fremhæves det, at »da Blændingernes Antal er 13, kan der kun være tænkt paa Billeder af Kristus og hans Apostle«⁶.

Om de nævnte billeder af Storebæltstrolden skriver Olrik, at »alle disse former havde altså den menneskeædende havtrold i de danske farvande efter selve middelalderens opfattelse. De vil kende, hvor nøje dette dyrisk-dæmoniske ydre svarer til hans grådighed efter lig. Det er den primitive kulturs havtrold, der har bevaret sig.«

Selvom det ældste billede altså nu må udgå, gælder Olriks argumentation dog stadig. Yderligere fremhæver han, at Lucius-sagnet efter Re-

formationen kendes fra Isefjorden, hvor det er knyttet til en nøkke, der undertiden bortraner og udsuger mennesker. Olrik konkluderer: »Gennem dette sagn kan vi da følge troen på en blodsugende trolde fra tidlig middelalder til et stykke efter reformationen: hans udseende og bosted ændres til forskellige tider, som vidnesbyrd om, at sagnet endnu er levende. Vi har her et sidestykke til Germand Gladensvends vise og dens tro på en blodsugende trolde.«

I Lucius-legenden og i det senere sagn berettes imidlertid intet om, at trolde kan flyve og heller intet om, at den får en gravid kvinde til at love sig sit endnu ufødte drengebarn. I eventyret om Vildering Kongesøn, optegnet i Østergøtland, finder Olrik imidlertid det iøvrigt meget almindelige »bortlovningsmotiv« i en form, der »ligger så nær ved vor vise, at man skulde tro, der var en særlig forbindelse mellem dem.« Han refererer det således: »dronningen har her i havsnød lovet det under sit bælte til sjøfrun, og nu kommer dette havtrolde i ørneham og henter det.«

Ligheden mellem denne lokale eventyrtradition om Vildering Kongesøn og visetraditionen om Germand Gladensvend beror ifølge Olrik »på en fælles folketro om havvæsners ørneskikkelse. En sådan afændring af en gængs æventyrtype på et enkelt sted udgår gerne fra folketro; og jætten i ørneskikkelse tilhører allerede oldtiden. Jeg vil minde om et enkelt sted: et af Eddakvadene. »Hræsvelg hedder han, der sidder ved himlens ende, jætten i ørneham; af hans vinger mon vinden komme ud over mennesker alle.« Her har vi altså en stormtrolde i ørneham; men selve navnet Hræsvelgr, ligsluger, ligger så nær ved Germandsvisens forestilling om en havtrolde, at man skulde tro, han egentlig tilhørte det oprørte menneskeslugende hav.«

Sluttelig siger Olrik: »Overalt hvor vi går til enkeltforestillingerne, til forholdet til det grådige hav, og til de enkelte træk i havvæsners skikkelse, mødes vi med de fra oldtid nedarvede forestillinger. Til at forene disse træk har æventyrmotivet (det bortlovede endnu ufødte barn) måttet yde den episke ramme.«

Svagheden ved Olriks tolkning er dels, at ingen af de overnaturlige væsner han anfører som paralleller er karakteriseret ved alle de træk, som tilsammen karakteriserer væsnet i DgFT 33 og dels, at han kun tager hensyn til en del af den overlevering, man kender.

Som anført ovenfor er alle opskrifterne enige om, at det er et væsen, der får en gravid kvinde til at love sig sit endnu ufødte drengebarn, og da han får det, drikker han af dets hjerteblod. Som antydning af Vedel

møder man et tilsvarende væsen i DgFT 60 Valravnen. Svend Grundtvig kunne ikke gå ind for en sammenstilling af væsnerne i DgFT 33 og DgFT 60, og Olrik kommenterer den ikke.

Alle de kendte opskrifter af DgFT 60 findes udgivet i Danmarks gamle Folkeviser under bogstavbetegnelserne B, Cabcd, D og E. F[a] er Vedels redaktion af de opskrifter af traditionen, han kendte. Fb er et skillingstryk optrykt efter Vedel, og Fcdefgh er Vedels redaktion i mundtlig tradition i 19. århundrede. A afviger så meget fra de øvrige opskrifter, at der kan være tale om en anden balladetype.

3 af opskrifterne er fra det 16. århundrede, nemlig B, D og E. (Svanings hskr. I) og D (Svanings hskr. II) er indført omkr. 1580 af de skrivere, der hjalp Vedel med at samle viser. E er – ligesom DgFT 33B – indført af en jysk skriver i en vistnok skånsk poesibog fra begyndelsen af 1591.

Ca, der – ligesom DgF 33E – er fra omkr. 1630, har visse jyske træk (Langebeks folio). Cbcd er afskrifter af Ca (b: M. Barnewitz hskr. fra omkr. 1650, c: Reenberges hskr. fra omkr. 1700, d: Thotts folio fra slutn. af 17. årh.).

I det følgende skal gives en oversigt over hovedindholdet af DgFT 60, idet det må bemærkes, at hovedvægten lægges på opskrifternes skildring af det overnaturlige væsen. Ligeledes må det bemærkes, at der ikke tages hensyn til opskrift A og ej heller til Vedels redaktion F[a], idet den ikke kan betegnes som en selvstændig opskrift af traditionen.

Alle opskrifterne har følgende indledningsvers:

B+CDE 1 Raffuen hand flyger om natten,
 om dagen hand icke maa:
 den skall haffue den onnde lycke,
 den gode kand icke faa.
 Men raffuen flyger om natten.

Derpå begynder selve balladen:

B 2 Thet vor Volffuer vilde raffuen,
 hand flyger saa høyt vedt skyø:
 daa saa hand den lidell Elffuer,
 skulle gaa sin ærinnde y by.

- C 2 Alt fløie villenn verne-raffn
alt offuer dy høyge mur:
da stoid staltheenn Hermelin
saa faur y hindiss burd.
- D 2 Och det vor iomfru Herremellin,
hun udaff vinduit saa:
ther saa hun willen vallen[-raffn],
hand flyffuer saa høyt vid skye.
- E 2 Och dett war iomffrue Hermellinn.
hunn gick adt bienn udt:
ther saa hunn Sallmandt wilde raffuenn,
hannd flyff saa høgt wedt skye.

Ravnen spørger, hvorfor jomfruen er ked af det. Hun svarer, at det er fordi hendes fæstemand, der er en kongesøn, er blevet sendt til et fremmed land langt væk af hendes stedmoder. Hun vil gerne se ham igen. Ravnen svarer da:

- C 7 »Hør y, iomfru Hermelin,
och huad vill y mig giffue:
ieg fører ether thil etherss festemandt,
som vel maa verre ederss lige?«
- D 6 »Och hør du, iomfru Herremellin,
och kiere søster min:
huad gode gaffue vilt du mig giffue:
om ieg kand visse dig din festemandt igjen?«
- E 5 »Och hør thu, iomffrue Hermelin,
alt huad ieg siger nu dig:
huad guode gaffuer wiltu giffue thenndt,
der kanndt flye dig till din fester-mannndt?«

I B fortælles intet om stedmoderen, og ravnen røber heller ikke – som i D – at den i virkeligheden er en forvandlet mand, nemlig jomfruens broder. Uden nærmere forklaring siger den direkte til hende:

»Then første søn, i sammen faar,/ og vilt du den giffue migh:/ till din festermads lannde/ da vill ieg føre digh.« (B 5).

I CDE tilbyder jomfruen raven guld og sølv, men den afslår og siger:

- C 9,3–4 thend første sønn, y medt hannem for,
och den da vil ieg haffue.«
- D 8,3–4 den første søn, du vid hannem faar,
och den skalt du mig giffue.«
- E 7,3–4 ieg well haffue thenndt første sønn,
ther i thill-samenn monne fonnge.«

Det indvilliger hun i, og raven flyver hende til hendes fæstemand.
De holder bryllup, og

- B 9,3–4 X ugger, ther ephther kom,
hun fødte en søn saa froo.
- C 14 Det var icke der-effter
aar forudenn enn:
stolt Hermelin ganger y bure,
hun føde en sønn saa skiøn.
- D 14 Dett var iche der-effter
maanit foruden fem:
iomfru Herremellin hun ganger udi bure,
hun føder en søn saa ven.
- E 13 Thett war icke ar, ther ephther komm,
och aar forudenn ien:
frue Hermelin ganngger i buret,
hunn føder saa foffuer enn sønn.

Straks melder raven sig

- B 11 Ther kom fliffuindis offuer then huss
en raffn, hand vor saa leedt:
saa saare da gred bode fruer och møer,
oc deris hender de vred.
- C 15 Det var villenn verne-raffn,
hand sattis paa di thynnde:
»Hør y, stolthenn Hermelin,
ether mindiss vel gaffue min?«
- D 15 Och dett vor villen vallen-raffn,
hand settis paa di tinnde:
»I mindis vell, iomfru Herremellin,
huad gaffue i haffuer mig giffuen.«
- E 14 Och dett war Salmandt willde raffuenn,
hand sathes paa thi thinnd:
»Y menndis well, skiønne frue Hermelin,
huad i mig tilforrn giffuenn haffuer.«

Hun bliver klar over, at hun ikke kan undgå at give barnet til raven. Og så snart den får det

- B 15,1–2 Then raffn slo hannem gennem bryst,
drack halff hans hierte-blod:
- C 17,1–2 Saa tog hand thet lille barnn,
drack udt hanss hierte-blod:
- D 17,1–2 Saa hug hand ud hans høyre øye,
drack ud hans hierte-blod:
- E 16,1–2 Saa hugge hanndt udt hanns høgger øge,
drack aff hanns hierte-blod:

Og derved løses han fra trolddommen:

- B 15,3–4 saa bleff hand den feierste rider,
paa jorden motte gaa.

- C 17,3–4 saa bleff hand thendt skøniste ridder,
 som gange motte paa iordt.
- D 17,3–4 saa bleff hand thill saa herlig en ridder,
 som kunde paa iorden gaa.
- E 16,3–4 saa bliff hannd till thennd herlligst riider,
 ther kunde paa iorden staa.

Alle opskrifterne slutter med, at folk beder til Gud om at barnet må blive levende igen. Og Gud hører deres bøn.

Opskrift A er indført mellem 1555 og 1559 af en ukendt skriver i den skånske adelsmand Jens Billes poesibog (Jens Billes hskr., tidl. urigtig kaldt Sten Billes hskr.). Svend Grundtvig mener, at denne opskrift repræsenterer »en fuldstændigere og tildels afvigende sagnform«, og han gør opmærksom på, at »dette Sagn« i virkeligheden tildels er »et Sidestykke til det igjennem en Række . . . Viser [DgFT 55 *Jomfruen i Ulveham*, DgFT 56 *Jomfruen i Fugleham*, DgFT 57 *Nattergalen*, DgFT 58 *Jomfruen i Hindeham*] varierende Æmne, mens det på den anden Side nærmer sig til det i vor Nr. 62 [DgFT 63 *Blak og Ravn hin brune*] behandlede. Axel Olrik betegner A som »en endnu kunstigere form af valravnsvisen«. Ernst von der Recke betegner den som »udpræget norsk.« Han skriver: »Ubestrideligt præges den af en ældre Tradition end de følgende fire B–E; den viser efter vestnordisk sædvane en stærkt compliceret Handling, der i Dansk sees simplificeret næsten til Meningsløshed, og angiver en Forhistorie, hvoraf kun enkelte, svare Spor findes levnede i de andre.« Recke finder det mærkeligt, at balladen ikke kendes i vestnordisk, idet han mener, at hele DgFT 60 oprindelig er norsk⁸.

Efter indledningsverset, som A har fælles med de øvrige opskrifter, begynder balladen således:

- A 2 Iomfruen staar y høgeloft,
 och hun ser udt saa vide:
 ser hun villen valleraffn,
 och han flyer for offuen de lyder.

Jomfruen hidkalder valravnen for at betro sine sorger til den: jomfruens og valravnsens far har ægtet »saa lett ett trol«, og

- A 5 Hun for-skafft digh, willen vallraffn,
 du flyer for vin och voffue:
 hun badtt dig aldrigh bodtt faa,
 alltt før endtt iegh dotter aar.
- A 6 En gjorde hun der mere tiill
 alttt met sin rame tale:
 hun badtt dig aldrigh buod faa,
 uden barnitt kunde tale.
- A 7 Hun for-skafft min festemandtt,
 handtt flyer for vindtt och voffue:
 fierne aff dett huide søl,
 dett røde guldtt skin der-offuer.
- A 8 End gjorde hun der mere tiill
 allt met sin ramme [ordtt]:
 hun badtt ham aller bodtt faa,
 for end [han] hade druckett aff mitt blodtt.

Jomfruen vil gerne se sin fæstemand igen, og valravnen (= hendes bror) siger da:

- A 11 »Wiltt thu giffue migh *dett* første blomster,
 der du tiill verden ber:
 da vill ieg føre digh till den landtt,
 der din festeman paa er.«

Det lover hun, og han flyver hende til ham, men

- A 14 Dett wor iomfruens feste-mandtt,
 der han hinne saa:
 han slo tiill *met* bode sine ben,
 slo *henne* y loder to.
- A 15 Handtt slo hinder y loder II,
 drac aff *hinnes* hiertens-blodtt:
 saa bleff handtt en rider
 allt bode sterc och guodtt.

Så flyver valravnen (= hendes bror) den døde jomfru til en hellig kilde, dypper hende i den, og hun bliver levende igen. Og

- A 20 Dett vor icke effter
mere endt dage II:
then frue hun gic tiill burett,
faueren daater att faa.

Barnet overgives nu til valravnen, som beder til Gud, at barnet må tale tre ord:

- A 23 Her Gudtt gaff lycken tiill,
att barnitt talede III ordtt:
saa bleff handtt I rider
altt bode sterck och guodtt.

Af disse oversigter ser vi, at den til en ravn omskabte mand kaldes for *den vilde ravn* med et mandsnavn knyttet til: B *Ulv(er) vilde ravn*, C *vilde Verne[r] -ravn*, E *Salmand vilde ravn*. I A kaldes han derimod for *vilden vall(e)ravn*, ligesom i D: *villen vallen-ravn*.

Vedel har i sin redaktion af balladen brugt B og D, men samtidig må han have kendt en opskrift, der tilhører den traditionsgruppe, som C repræsenterer. Han kalder nemlig raven for *villen Verner Raffn* (3 gange). 4 gange kalder han den blot for *Raffn(en)*, én gang for *den vilde Raffn* og 2 gange for *vilde(ne) Valraffn*.

Ordet *valrav*n kendes kun fra middelalderballaderne, og udover DgFT 60 kun i DgFT 138 *Sune Folkesøn*, hvor det i normaliseret gengivelse hedder: *Mig drømte om de falke to/ og så den vilde valrav*n (Cabc (17. årh.) 6 *ville vaalde-raffn*, E (17. årh.) 8 *wilde wald-raff-fuen*, Kab (17.årh.) 7 *wilde walraffn*).

Ifølge Ordbog over det danske Sprog⁹ er første led »vistnok oht. walah o. s. v. . . . der synes at være det samme ord som oldn. valr = falk (vel egl. den fremmede, vælske fugl)«. Der henvises til oeng. wealhhafoec = udenlandsk (vælsk) høg. Senere er førsteleddet blevet knyttet til ordet val = slagmark.

Axel Olrik mener derimod, at ordet *valrav*n er beslægtet med ordet *varulv*: en *valrav*n er en *mand-ravn*, »ligesom *varulv* en *mand-ulv* (selve formen *valrav*n står måske istedet for *var-ravn*).« Traditionshisto-

risk er det en fristende tolkning, men filologisk må den betragtes som værende for hypotetisk.

Det er værd at bemærke, at ordet valravn kun er yderst sparsomt overleveret. Det synes først at vinde hævd i sproget, efter at Vedel benytter det om det overnaturlige væsen i DgFT 33 og DgFT 60. Og Vedel anvender det endda blot som én af betegnelserne for væsnet.

Den almindeligste betegnelse for valravnen i balladetraditionen er *den vilde ravn*. På baggrund heraf forekommer Vilh. Andersens tolkning af ordet ikke urimelig: »Det er . . . måske ikke for dristigt at antage, at det har udviklet sig som et slags kælenavn, en sympathetisk gemytlig benævnelse, af *vilden ravn*. Formerne *vilde-valden-ravn* [i DgF 60 A og D] ere da grundformerne. Betoningen i [DgF] 138 (∴ ∪ ∪ ∪) støtter min formodning«¹⁰.

Trods de fremsatte tolkningsforslag er ordets oprindelse dog stadig usikker.

Ligheden mellem valravne- og varulveforestillingen er åbenbar. En varulv er et menneske, gerne en mand, der i en periode mod eller med sin vilje optræder som ulv, og som, så længe forvandlingen varer, besidder alle ulvens egenskaber: den glubende appetit, grusomheden, den umådelige styrke, smidigheden og hurtigheden.

I Danmark, i det sydlige og i det sydvestlige Sverige møder vi en særlig form af varulvetroen, idet den er knyttet til den kendte trosforestilling, at en kvinde kan blive befriet for sine fødselssmerter, hvis hun under svangerskabet kryber under eller gennem en frisk »horseham«, dvs. fosterhinden fra et nyfødt føl. Har kvinden udført denne ritus, må det barn, hun føder, som voksen periodevis optræde som varulv, om det bliver en dreng – og som mare, om det bliver en pige. Denne trosforestilling kendes kun i dette traditionsområde samt i Sydnorge.

Ella Odstedt skriver, at »det för dette slags varulv utmärkande är att han intensivt förföljer havande kvinnor. Kan han riva ut fostret och förtära dess hjärta eller suga dess blod, så är hans förtrollning upphävd. Genom synd vid hans födelse har den kommit som en förbannelse över honom, genom att i sig upptaga ett ofött foster blir han delagtig av dess oberördhet av allt ont och frihet från förbannelse och straff. Dette förefaller at kunna ha varit tankegången, ehuru det ingenstädes är utsagt. Det kan ju också enbart vara ett motiv övertaget från trolldomstron: ofödda barn och hjärta av barn äro stärka trolldomsmedel. Till varulvskaraktären hör ju annars ofta att han dödar just barn eller

unga flickor, »ungt blod« överhuvud taget. Däröfver finnas åtskilliga upp-gifter från andra länder, men det säges icke medföra lösning utan är ett exempel på den hemska grymheten hos den, som själf förvandlar sig¹¹.

En varulv i sydsnkandinavisk tradition kan således karakteriseres som en til ulv i en periode mod sin vilje forvandlet mand, der kun kan løses fra trolddommen, hvis han får lejlighed til at drikke hjerteblodet af et endnu ufødt drengebarn. På lignende måde kan en valravn karakteriseres som en til ravn i en periode mod sin vilje forvandlet mand, der kun kan løses fra trolddommen, hvis han får lejlighed til at drikke hjerteblodet af et nyfødt drengebarn. Således møder vi valravne-forestillingen i DgFT 60, der kun kendes i sydsnkandinavisk tradition. Varulveforestillingen kendes imidlertid både i og uden for balladetraditionen. Her skal blot anføres en enkelt opskrift af DgFT 54 *Varulven*, nemlig B i en poesibog fra omkr. 1650 (Magdalena Barnewitz hskr.)¹²:

Hr. Peder og liden Kirsten sidder og taler sammen. Han beder hende komme igen dagen efter, men hun siger, at hun er bange fra *de graae ulffue*. Han giver hende et sværd, og så beslutter hun alligevel at komme igen:

- B 7 Och der hun kom udi rosens-lund,
 der møder ulffuen udi same stund.
- 8 »O, min kier ulff, du bid icke mig:
 oxen och kou saa giffuer ieg dig.«
- 9 »Ieg passer icke paa din oxen elle kouv:
 ieg dricher langt heller dit herte-blod.«
- 10 »O, min kiere ulff, du bied icke mig:
 alt mit røde guld saa giffuer [ieg] dig.
- 11 Min kiere ulff, du biid icke mig:
 min ganger graa saa giffuer ieg dig.«
- 12 »Ieg er mig en ulff saa graa:
 ieg haffuer fødder at løbe paa.«
- 13 Liden Kierstin kryber op udi lind-top:
 de lille graa ulffue groe roden op.

Hr. Peder bliver hidkaldt ved liden Kirstens skrig:

18 Och der hand kom udi rosens-lund,
der møder hannem ulffuen med barnet i mund.

19 Her Peder hand rider lidet bedre fram:
der finder hand iomfruens venstre haand.

Denne opskrift af DgFT 54 har det fælles med de andre i sydskan-
dinaviske tradition, at der intet siges om at varulven løses fra trold-
dommen. Og den har det fælles med visse opskrifter inden for det sam-
me traditionsområde, at den ikke kaldes for en varulv, men derimod
den grå ulv, den vilde ulv o. lign.

Med støtte i det indtil nu fremførte synes det at være muligt at do-
kumentere den tolkning af DgFT 33, som Vedel antydede ved at sam-
menstille den med DgFT 60 og ved bl. a. at kalde det overnaturlige
væsen for *den vilde ravn* og *den vilde valrav*.

De træk, der nemlig er fælles for alle opskrifternes opfattelse af væs-
net, er netop identiske med de træk, der er med til at karakterisere væs-
net i DgFT 60, hvor det kaldes *den vilde ravn, valrav* o. lign. Og i
opskrift A, der er ene om overalt at kalde det *den vilde ravn* eller blot
ravnen, præsenterer denne ravn sig som værende en mand:

A 4 Thett thaa suaridt thend wylde rauffuen,
 hand saad paa styrre-staffuenn:
 »Huad daa wilde du gyffue den mand,
 deg børen sende kand?«

Disse verslinjer gør yderligere krav på interesse, idet de rimer aabb,
og dermed er et af flere vidnesbyrd om at DgFT 33 oprindelig må
have været 2-linjet, således som Recke antager¹³. De fleste vidnesbyrd
herom findes netop i

A 2,1–2 Der kaam flyffuen saa wyld en rauffuen
 vd aff den wylde haffuen.

A 9,3–4 den thid hun kaam till lande,
 der laae hyndis nøgler paa sande.
 samt E 6,1–2

- A 18,3–4 for du warst deg saa lydenn,
 der du warst rauffnen gyffuen.«
 samt D, Cab 11,3–4; E 11,3–4

Der er således flere grunde til at antage dels at opskrift A repræsenterer det ældste traditionslag inden for DgFT 33 og dels at det overnaturlige væsen er *den vilde ravn* – eller hvad man siden Vedel har kaldt en *valrav*n. Yngre er derimod B, der overalt kalder væsnet for *den vilde ørn*, selvom den ellers – når det gælder opfattelsen af væsnet – følger A. Yngst er de opskrifter, hvor der hersker usikkerhed med hensyn til skildringen af væsnets første optræden ude paa havet (Cab, C og E)¹⁴. Og betegnelsen *den lede gam* er sekundær (Cab)¹⁵.

Som et yderligere argument for at det overnaturlige væsen er en til en ravn omskabt mand, der kun kan løses fra trolddommen, hvis den får et drengebarns hjerteblod at drikke, kan anføres at denne balladetype kun kendes inden for det traditionsområde, hvor varulve og valravne kan forløses på denne måde. DgFT 33 bygger på denne folketrosforestilling, men det er ikke en ballade om en valrav og dens skæbne. Derfor hører man intet om forløsningen, ligesålidt som man gør det i DgFT 54 om varulven. Om varulvetroen i denne balladetype skriver Olrik: »Dette æmne behandles ikke for sin egen varulve-poetiske interesses skyld, men for at give et billede af den letsindige fæstemand og den gengældelse, der rammer ham. Men trods dette, er det interessant at se varulveforløsningen tagen op til poetisk behandling«¹⁶.

På tilsvarende måde forholder det sig med valravne-forestillingen i DgFT 33 og DgFT 60. Den første er en ballade om Germand Gladsvend og hans ubønhørlige skæbne, den anden derimod en ballade om en valrav og hans senere skæbne, alt besunget i poetisk-eventyragtigt regi. Slutningen er helt apoteotisk: alle bliver lykkelige, idet den lille nyfødte, hvis hjerteblod raven måtte drikke, bliver levende igen.

I overensstemmelse med folketroen skulle valravnen også have drukket den nyfødte Germands hjerteblod, men med dramatisk effekt har balladedigteren ladet moderen skjule barnet. I den forbindelse må det bemærkes, at det først er når analysen af valravne-forestillingen i DgFT 33 og DgFT 60 er blevet sammenholdt med en række analyser af forestillingerne om de overnaturlige væsner i de andre ballader, at det vil være muligt at have et tilstrækkeligt materiale til brug for en samlet analyse af, hvordan disse forestillinger struktureres i trylleviserne.

NOTER

I overensstemmelse med Bengt R. Jonsson: *Svensk balladtradition I, Balladkällor och balladtyper*, Sthlm. 1967 betegnes de enkelte balladetyper DgFT + nr. efter Danmarks gamle Folkeviser I–X, 1853–1965, udg. af Svend Grundtvig, Axel Olrik, Hakon Grüner Nielsen, Karl-Ivar Hildeman, Erik Dal og Iørn Piø (forkortet DgF).

Vedrørende kildebeskrivelserne kan henvises til *Danske Viser fra Adelsviser-bøger og Flyveblade 1530–1630*, VI, 1930–31, udg. af H. Grüner Nielsen, p. 199–219 (forkortet *Danske Viser*) samt til Agnes Agerschou: *Vedels Forhold til de af ham benyttede Tekster*, saaledes som det fremtræder i *Hundredviser-bogen*, i: *Acta Philologica Scandinavica* XV, 1941, p. 253–325.

(1) Svend Grundtvig anfører, at der også kendes en opskrift af DgFT 33 i islandsk tradition, nemlig Sætrölls kvæði, som han i *Íslenzk fornkvæði I*, 1854–58, refererer således: »Kongen og dronningen styre en søndag ud på det mørke hav. Da de komme der, bliver det blikstille, og et par arme, lådne til albuerne og med klør for negle, komme op af vandet og holde skibet fast. De kende da, at det er havtrolden, som stanser deres fart, og spørge, hvor meget røde guld de skulle give ham for at lade skibet skride. Trolden svarer, at han skøtter hverken om guld eller fæ, men han vil have den vakkre svend, som sidder på dronningens skød: Moderen tog en guldkam/og redte svendens hår:/for hver en lok, hun redte,/så fældede fruén tår./ Drengen overgives trolden, og skibet tager atter til at skride«. I kommentaren hertil skriver Grundtvig, at »i denne vise genkende vi – sköndt i en meget ufuldstændig og vistnok meget forvansket form – den danske vise om Germand gladensvend...«. I DgF skriver han, at »det er altsaa kun en meget ufuldstændig Erindring om vor danske Vise.« Recke karakteriserer den islandske vise som et »forvirret Fragment« (*Danmarks Fornviser I*, 1927, p. 175). – Dette visefragment, der fandtes indført i en visebog skrevet på øen Vigur i årene 1699–1700 og som nu kun kendes gennem to afskrifter fra 18. og 19. århundrede (nu trykt i *Íslenzk fornkvæði II*, 1962, udg. af Jon Helgason, p. 72–74) kan ikke henregnes til DgFT 33. – (2) *Íslenzk fornkvæði*, udg. ved Svend Grundtvig og Jón Sigurðsson, I, 1854–58, p. 26. – (3) *Danmarks Folkeviser i Udvalg* ved Svend Grundtvig, 1882, p. 188. – (4) Axel Olrik: *Nordens trylleviser*. Udgivet af Anders Bjerrum og Inger M. Boberg, 1934. Heri om DgFT 33 i afsnittet om »Havtrolde«, p. 27–43. – (5) *Danske Viser* nr. 37. – (6) *Danmarks Kirker, Københavns Amt*. Udg. af Nationalmuseet, 1951, p. 1570 f. – (7) Axel Olrik: *Nordens trylleviser*. Heri om DgFT 60 i afsnittet »Forløsning ved blod«, p. 166–170. – (8) Ernst von der Recke: *Danmarks Fornviser I*, 1927, p. 269–270 samt kommentaren p. 376–77.

(9) Det kan bemærkes, at Ordbog over det danske Sprog XXVI definerer en valravn således: »et ved onskab til et flyvende væsen i ravnescikkelse omskabt menneske, der forløses ved at faa menneskeblod at drikke, ell. (efter Anders Sørensen Vedels brug af ordet i folkevisen om Germand Gladensvend) om ondsindet væsen (troid) i fugleham«. Når Vedel bruger ordet i DgFT 33 er det imidlertid netop, fordi han dermed mener, at der er identitet mellem væsnerne i DgFT 60 og DgFT 33. Formuleringen i ODS kan kun skyldes påvirkning fra Olriks tolkning af DgFT 33. – (10) Vilh. Andersen: *Gentagelsen*, i:

Dania I, 1890–92, p. 217. – (11) Ella Odstedt: Varulven i svensk folktradition, Uppsala 1943, p. 123 f. – (12) Varulveforestillingen i nordisk balladetradition vil blive behandlet i en kommende undersøgelse. – (13) Ernst v. der Recke: Danmarks Fornviser I, 1927, p. 175–180 samt kommentaren p. 364. – (14) A. G. Drachmann kommer i 1962 til et lignende resultat, blot med en anden begrundelse: »Vi maa ... tænke os Overleveringens Historie saaledes, at Visen oprindelig har været en Allegori, hvor den lede Gam, der personificerer Skæbnen i Form af Krigsdøden, aflokkes den unge Dronning et Løfte, som betyder, at hendes Søn er bestemt til at dø ung paa Slagmarken; Resten af Visen beretter, hvorledes den uafvendelige Skæbne indhenter ham. En senere Bearbejder, der ikke har fattet Gam som Grib, og som har forset sig paa Episoden med Nøglerne, har digtet Havuhyret ind, uden af den Grund at ændre noget i Visens senere Forløb. Een Opskrift har holdt paa den gennemførte Allegori, og her er Gammen ændret til Ravn, for at det ikke skal være til at misforstaa.« (Folkevisen om Germand Gladensvend, i: Danske Studier 1962, p. 15). – (15) Ordet gam (vestnord. gamr, gambr) er i nordisk folketradition siden middelalderen den almindelige betegnelse for en kæmpefugl. Selvom det både kan bruges om ørnen og ravn, synes det dog først og fremmest at være anvendt om gribben og om fabeldyret griffen (se herom John Bernström: Grip, i: Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder V, 1960, og jfr. Bengt Holbek og Iørn Piø: Fabeldyr og sagnfolk, 1967, p. 474–480 om gammen i fornaldarsagerne, balladerne og i nyere folketradition). – (16) Axel Olrik: Nordens trylleviser, p. 154.

Mag. art. Iørn Piø, arkivar ved Dansk Folkemindesamling, København, har tidligere fremlagt resultaterne af sine undersøgelser i et foredrag i Danmarks Radio 3. januar 1968 og i en forelæsning ved Åbo Akademi 15. februar 1968 samt i populær form i en artikel i tidsskriftet Skalk 1968 nr. 4. (Red.)

Der Artikel in der dänischen Grammatik

VON RENATE BAUDUSCH

Dr. Renate Baudusch har i en årrække været medvirkende i den store sprogvidenskabelige kommission ved Deutsche Akademie der Wissenschaften i Østberlin ved forarbejderne til en historisk ordbog over den sprogvidenskabelige terminologi fra antiken til de moderne europæiske nationalsprog, således også over dansk. Dr. Baudusch har gennem 8 år udskrevet og bearbejdet ca. 70.000 sider, der giver mulighed for en næsten udtømmende beskrivelse af dansk grammatisk terminologi, og har nu udformet artiklerne om de nominale ordklasser; de er dog ikke færdigredigeret som ordbogsartikler.

Der lateinische Terminus *articulus* (= kl. Glied, Gelenk) ist die wörtliche Übersetzung von griech. ἄρθρον, einer Wortklassenbezeichnung, die zuerst bei Aristoteles neben die beiden großen Gruppen ὀνόματα und ῥήματα trat und bei den Stoikern schließlich die Pronomina und Artikelformen umfaßte; Diogenes Babylonius (Stoicorum fragm. III 214) schränkte dann den Begriff ἄρθρον mit seiner Definition auf den Artikel ein. Die Einteilung der Stoiker wurde von Varro mechanisch auf lateinische Verhältnisse übertragen¹. Da die lateinische Sprache im Gegensatz zur griechischen einen Artikel im modernen Sinne nicht besitzt, bezeichneten die römischen Grammatiker und ihnen folgend die lateinischen Schulbücher des 16. Jhs. die aus praktischen Gründen in ihren Deklinationsparadigmen den Nomina vorgesetzten Formen von *hic* als *articulus* und definierten diesen Begriff als *nota generum* oder *casuum*².

Als Wortklasse tritt der Artikel in der mittelalterlichen Lateingrammatik nicht in Erscheinung; die dänischen Donatdrucke vom 15. bis zur Mitte des 18. Jhs. kennen nur die acht Redeteile Nomen, Pronomen, Verbum, Adverbium, Participium, Coniunctio, Praepositio, Interiectio. Wenn in der Donatausgabe von 1702, 14 trotzdem einmal der Terminus *Artikel* auftaucht, wird er in der ursprünglichen, umfassenden Bedeutung von griech. ἄρθρον gebraucht: *Og du kandst mærke, om et Oord er Verbum, paa en af disse Artikler: Jeg/ Du/ Hand/ Vi/ I/ Den/ Mand. Ti disse staae gemeenlig for Verbum.* Noch Nannestad 1761, 7 Anm. schließt sich dieser Tradition an und versucht zugleich

eine Rechtfertigung seiner Auffassung: *Artiklerne opregnes her ikke iblandt Talens Parter, eftersom de egentligen ikkun ere Tillæg til Substantiverne, og de ei heller ere brugelige i alle Sprog.*

Für eine Grammatik der dänischen Sprache, die ja einen Artikel besitzt, konnte das lateinische Wortklassenschema jedoch nicht ausreichen. Wie die ältesten deutschen Grammatiker folgen daher auch die beiden ersten Verfasser einer dänischen Sprachlehre, *Pontoppidan 1668*, 91 und *Syv 1685*, 167, den Griechen. Doch während *Pontoppidan* neun *Partes orationis* aufzählt, bleibt bei *Syv* durch Weglassung des Partizips die klassische Achtzahl gewahrt. Noch enger schließt sich *Clajus/Klyne 1696*, 29 an das griechische Vorbild an, indem er zwar das Partizip als Wortklasse beibehält, aber gleichzeitig die *Interiectio* zu den Adverbien zählt. Der Artikel hält auch hier als erste Wortart die Spitze: *Nu ere disse Ordenis Adskilligheder/ som kaldis Parties Orationis (en Talis Parter) ligesaa mangel/ ja de self-samme hos Tydskernel/ som hos Græckernel/ af hvilcke de fem ere foranderlige/ nemlig: Articululus, Nomen, Pronomen, Verbum, Participium. De tre uforanderlige/ nemlig: Adverbium, Conjunctio, Praepositio.* – Dieselbe Darstellung finden wir in der deutschen Grammatik von v. *Rüsenberg 1709*, 37 und in der Folge bei vielen dänischen Sprachforschern bis zu *Byskov 1912*, 34, bei denen allen der Artikel unter den Wortarten die erste oder – seit v. *Aphelen 1775*, 37 – die zweite Stelle einnimmt.

Diese Stellung des Artikels war jedoch im Dänischen niemals unbestritten. Unterstützt durch die Erkenntnis der historischen Sprachforschung, daß der bestimmte Artikel aus dem Demonstrativpronomen, der unbestimmte teils aus dem Grundzahlwort, teils aus dem unbestimmten Pronomen (s. bestimmter und unbestimmter Artikel) hervorgegangen ist, glaubt die moderne dänische Sprachwissenschaft, auf diese grammatische Kategorie ganz verzichten zu können. Schon im 17. Jh. begann man in Dänemark, die Existenzberechtigung dieser Wortklasse anzuzweifeln, wie aus einer Anmerkung bei *Syv 1685*, 168 hervorgeht: *Dog ret at tale/ da ere vore Skel-Ord [= Artikel] ej andet end Fornavn-ord [= Pronomen].* Entschiedener distanzierte sich *Dichman 1800*, 29 von der Tradition: *Under Navn af Articul indbefatte Gramatikerne Talbøyningsstavelserne en og et, den og det, de, ne og ene.* Auch dem Scharfblick eines Rasmus Rask konnte dieser Angriffspunkt der traditionellen Grammatik unmöglich verborgen bleiben; in seiner *Under søgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse 1818*, 247 rechnet er den Artikel zu den Demonstrativpronomen: *Hertil*

henregnes med rette Artiklen, eller som man kunde kalde den, Bestemmelsesordet, der ikke med Rette antages at udgjøre en egen Ordklasse. Es sollte jedoch noch fast ein Jahrhundert vergehen, bis einem so selbständigen Kopf wie *H. G. Wiwel 1901*, 288 ff. der entscheidende Angriff gegen den Artikel als Wortklasse gelang. Erleichtert wurde ihm als Dänen diese Erkenntnis dadurch, daß die nordischen Sprachen vor dem Substantiv keinen bestimmten Artikel kennen, sondern als *bestemthedsendelse* anhängen, eine Erscheinung, die schon *Dichman 1799*, 9 unter dem Namen *Artikelbøining* zur Flexion rechnete (s. bestimmter Artikel). So konnte der international bekannte dänische Sprachwissenschaftler *O. Jespersen 1924*, 85 erklären: *To establish a separate »part of speech« for the two »articles«, as is done in some grammars, is irrational.* Ebenso deutlich ist Die Absage *Aage Hansens 1938*, 136: *Vi har ingen ordklasse-artikler: de foransatte er adjektiver af undergrupper med pronominal funktion, og den efterhængte artikel er overhovedet ikke noget ord, men et morfem.* In den neuesten Darstellungen der Wortklassen bei *Buchreitz-Lindgård 1959*, 19, *Karlsson 1965*, 65 und *Schiødt 1965*, 11 begegnet uns der Artikel nicht mehr; er ist damit wieder in den Schoß der Pronomina zurückgekehrt, aus dem er bei den Stoikern entsprungen war.

Ebenso problematisch wie die Anerkennung des Artikels als Wortklasse war die Bestimmung seiner Bedeutung und Funktion. Wenig glücklich waren die Versuche einiger dänischer Grammatiker, dem ursprünglichen Wortsinn des antiken Terminus ἄρθρον – *articulus* nachzuspüren. So nennt *Bertram 1750*, 221 den Artikel *en fuldstændig-gjørende Partikel, eller lidet Lem* [= Glied] des Nomens, und *Curas 1760*, 28 erklärt: *Articulus er den første Deel, og kaldes saaledes, fordi den som et Leed lader sig bøye . . .*³ Anders interpretiert *Kølle 1774* [1]: *Articulus (et Leed) ligesom leeder et Ord til adskillig Bemærkelse*, während *Høegh-Guldberg 1814*, 18 offenbar das verbindende Glied einer Kette vorschwebt: *De sammenknytte, som Led, Individets Kjendelighed med Individet selv.* – Alle diese Bemühungen, das Wesen des Begriffs »articulus« zu ergründen, haben jedoch zu keinem befriedigenden Ergebnis geführt und blieben unergiebig für die dänische Terminologie.

Die von den römischen Grammatikern überkommene Auffassung des Artikels als *nota generum* begegnet uns auch in den ersten unbeholfenen Versuchen, diesen Begriff in dänischer Sprache zu definieren, so in der *Clajus-Übersetzung von Klyne 1696*, 29: *Articulus er Nominum,*

Generum, Casuum, og Numerorum Kiendetegn. Mit eigenen Worten erklärt v. Rüsenberg 1709, 38: *Articulus er eet rett Kiendetegn hvis generis casus og numeri det hosstaaende Substantivum er*. Die Charakteristik des Artikels als Geschlechtskennzeichen erhält am Ende des 18. Jhs. neuen Auftrieb durch die Lehnübersetzung des deutschen Terminus *Geschlechtswort* und gipfelt in der Definition von Baden 1798, 10: *Artiklen er en liden Taledeel, som giver tilkiende, af hvad Kiøn et Substantiv er*. Trotz der bald darauf einsetzenden Protestbewegung haben sich zahlreiche dänische Grammatiker des 19. Jhs. zu ihr bekannt; noch bei Møller 1877, 7 klingt ihr Einfluß nach, begünstigt durch den dänischen Fachausdruck *kendeord*, der bis in die jüngste Vergangenheit im Elementarunterricht als Kennzeichen des Substantivs (und seines Geschlechts) interpretiert worden ist.

Die Vorstellung, daß der Artikel das Geschlecht unterscheide, trifft jedoch weder für das Griechische noch für die modernen europäischen Nationalsprachen zu⁴ und stieß deshalb schon früh auf Widerspruch. So bestritt bereits Apollonius (de synt. K, 5), daß ein Redeteil dazu erdacht sein könne, die Zweideutigkeit eines anderen aufzuheben. Im Anschluß an Priscian (XVII 4, 27) hat Melan[ch]thon 1526, 298 den Unterschied des Artikels von der grammatischen *nota* dargelegt und auf die unterscheidende Funktion des Artikels hingewiesen: *Est enim articulus non qui in Grammatica tantum declinatione casus aut genera indicat, sed quo in sermone etiam certam rem demonstramus*. In Port-Royal's *Grammaire générale et raisonnée* (1660) wird den Artikeln im 7. Kapitel die Funktion zugeschrieben, die an sich unbestimmte Bedeutung der Appellativa zu bestimmen⁵.

Unter den dänischen Grammatikern weicht zuerst Høysgaard 1747, 279 von der gemeinen Heerstraße ab: *Articulus er det lille ôrd en eller èt, som hjælper og understøtter Nævn-ôrdet, (1) at det kan skilles fra andre Pårter i Talen, (2) at det kan forståaes med nogen underskêd . . .* Ihm schließt sich Bertram 1750, 221 an, und bei Nannestad 1761, 38 finden wir folgende Erklärung: *Artiklerne ere smaae Tillæg til Substantiverne, for at bestemme hvor vidtløftigen eller indskrænket de skal forståaes*. Diese Definition des Artikels wird von fast allen folgenden Grammatikern aufgegriffen und sinngemäß noch von Mikkelsen 1893, 89 f. wiederholt; der »Rückfall« Jacob Badens in die Interpretation des Artikels als »Geschlechtswort« (s. Kjønssord) und die darauf folgende Gegenreaktion führte schließlich bei Sommer 1801, 16, Thonboe 1806, 17, Høyer 1812, 14 und Petersen 1823, 14 zum Kompromiß des So-

wohl-Als-auch, dem wir noch bei *Møller* 1877, 7 begegnen: *Et Kjendeord, (Artikel), er et Ord, som slutter sit til Navneordet for at udtrykke, om dette er brugt bestemt eller ubestemt, og angiver tillige dets Kjøen.*

Der lateinische Terminus *articulus* wird schon sehr früh danisiert. Die lateinisch flektierte Form läßt sich bis zu *Holck* 1779, 34 verfolgen; doch schon bei *Judichær* 1650, 13 stoßen wir auf das Wort *Artickel*, das sich in dieser Schreibung noch bei *Matras* 1663, 24 und bei *Judichær* 1671, 131 findet. Letzterer kennt daneben S. 230 jedoch auch die Form *articul*, die uns noch bei *Baden* 1820, 23 begegnet. Weitere Schreibungen mit *c* sind vereinzelt im 18. und 19. Jh. anzutreffen: *Articlen* bei *Bang* 1733, 90 und sogar noch bei *Beissel* 1866/67, *Articlerne* bei *Bertram/Rørørdam* 1765, 123, *Articel* bei *Dichman* 1800, 29 und *Articler* bei *de Sacy/Nissen* 1801, 22 und *Werfel* 1803, 4. Die moderne Form *Artikel*, die in dichter Folge bis in die jüngste Gegenwart belegt ist, steht bereits bei *Jersinus* 1703, 93, während die Schreibung *Artikkel* nur bei v. *Rüsenberg* 1709, 9, v. *Aphelen* 1775, 86 Anm. und bei *Rask* 1818, 238 erscheint. Dänische Endungen können seit dem Beginn des 18. Jhs. an das Lehnwort *Artikel* treten: die Pluralform *Artikler* ist seit *Donatus* 1702, 14 nachweisbar und bis in die Gegenwart häufig; nur bei *Donatus* 1738, 16 und *Donatus* 1746, 16 heißt sie *Artikle*. Die Determinationsendung *-en* hat zuerst *Bang* 1733, 90 angefügt: seine Form *Articlen* ist seit *Høysgaard* 1747, 279 in der Schreibung *Artiklen* geläufig, während *Artikelen* von *Munthe* 1744, 35 bis zu *Sommer* 1801, 16 nur viermal bezeugt ist.

Der Wandel in der Betrachtungsweise des Artikels wird in den verschiedenen Versuchen deutlich, diesen Terminus mit den Mitteln der dänischen Sprache wiederzugeben. Nachdem zu Beginn der Überlieferung das dänische Fachwort *Skelord* (letzter Beleg 1709) im Sinne von »*nota generum*« gebräuchlich ist, folgt eine Zeit der Unsicherheit, in welcher der lateinische Terminus entweder gar nicht oder bei jedem Grammatiker anders übersetzt wird, bis sich zunächst durch deutschen Einfluß *Kønsord* (1773–1823) und als Gegenreaktion *Bestemmelsesord* (1801–71) durchsetzen. Der 1824 von Rask geprägte Fachausdruck *Kendeord* trägt schließlich den Sieg davon und behauptet sich so lange in der dänischen Grammatik, wie man den Artikel als Wortklasse anerkennt.

Die einzelnen Termini in chronologischer Reihenfolge: *Skelord* (*Skel* = Unterschied, Erklärung) ist neben *Artickel* zuerst in der Schrei-

bung *Skælord* bei *Judichær 1650*, 13 bezeugt; es folgen die Belege *Skæloord* bei *Syv 1663*, 111 und 136, *Skel-oerd* und *skeloerd* bei *Pontoppidan 1668*, 373 und 375, *skælord*, *Skælord* und *Skielord* bei *Judichær 1671*, 121, 131 und 230, *Skel-oerd* (neben *Artikil*) bei *Marsløv 1678*, 9, *Skel-ord* und *Skæl-ord* bei *Syv 1685*, 167 f., *Skeel-Ord* bei *Clajus/Klyne 1696*, 255 und schließlich *Skælord* bei *v. Rüsenberg 1709*, 37 und 144 f. Eine nähere Erklärung gibt nur *Syv 1685*, 168: *Skel-ord gjøre forskel paa Felles Navn-ord [= Appellativum] og deres Tall og Slags*. Sei es, daß die von einem Grammatiker zum anderen variierende Schreibung ein Weiterleben dieses Fachwortes verhinderte oder daß die danisierte Form des lateinischen Terminus, *Artikel*, zugleich immer mehr an Boden gewann – in den Jahren von 1709 bis 1747 ist kein Versuch unternommen worden, an Stelle von *Skelord* einen anderen dänischen Fachausdruck einzuführen. Nur in dem von *Holck 1779*, 34 vorgeschlagenen *Skilleord* (zu *skille* = unterscheiden, trennen) klingt der ältere Terminus noch nach: *Articulus kan kaldes Skilleord eller Artikel, eller Partikel, fordi samme bruges til at skille Substantiverne fra de øvrige Ord i Sproget og gjøre dem kjendelige*.

Erst bei *Høysgaard 1747*, 379 taucht wieder ein dänisches Fachwort auf:

Nävne-støtte [Namenstütze] . . . *som hjælper og understøtter Nævn-ordet, at det kan skilles fra andre Parter i Talen, at det kan forstås med nogen ùnderskêd* . . .; es folgt eine ausführliche Definition des unbestimmten (*ù-indskrænket*) und des bestimmten (*indskrænket*) Artikels⁶. Doch ist diese Neuprägung des bedeutenden dänischen Sprachgelehrten nur von *Bertram 1750*, 128 übernommen worden.

Nach deutschem Vorbild hat der dänische Übersetzer von *Des Pepliers 1748*, 20 den Ausdruck

Slægt-Ord für den Artikel gebildet. Da jedoch *slægt* im Dänischen das Geschlecht im Sinne von »Familie, Verwandtschaft, Sippe« bedeutet, ist hier der deutsche Terminus *Geschlechtswort* offensichtlich mißverstanden worden.

Led als wörtliche Übersetzung aus dem Lateinischen hat nur *Kølle 1774*, [1] zum Terminus erhoben und folgendermaßen zu rechtfertigen gesucht: *Articulus (et Leed) ligesom leeder et Ord til adskillig Bemærkelse*. Daß er *Leed* hier in Gedankenverbindung zu dem Verbum *at lede* (= leiten, lenken, führen) bringt, beweist jedoch, daß er dieses Wort nicht in der Bedeutung »Gelenk, Glied«, sondern im Sinne von »Richtung, Leitstern« verstanden hat.

Kjønssord (zu *køn* = Geschlecht)⁷ taucht in der dänischen Grammatik zuerst bei *Baden 1773*, 40 auf und ist zweifellos dem deutschen *Geschlechtswort* nachgebildet, das seit *Gueintz 1641*, 27 bei fast allen deutschen Grammatikern der geläufige Terminus für den Artikel ist⁸. Während sich Baden selbst jedoch in seinen späteren Schriften für die danisierte Form *Artikel* entschieden hat, wird die von ihm geprägte Lehnübersetzung von einer Anzahl Grammatiker der »deutschen Welle« aufgegriffen, so von *Nissen 1798*, 27 und 1808, 89, *Sommer 1801*, 15, *Werfel 1803*, 6 und 1811, 6, *Bärens 1805*, 11, *Bøgh 1808*, 10, *Høegh-Guldberg 1814*, 120, *Petersen 1823*, 13 f. und zuletzt von *Steenberg 1828*, 5. Die vom Nominativ gebildete Form *Kiønord* (ohne Genitivs), die dem seit *Schottel 1641*, 169 häufig gebrauchten deutschen *Geschlechtswort* entspricht, hat nur *Werfel 1798*, 17 ff. verwendet. Die Definition ist fast überall ähnlich wie bei *Bärens 1805*, 11: *Artikkel (Kjønssord) viser hvad Kjøn et Ord hører til*.

Gegen diesen – aus einer zweifellos zu eng gefaßten Definition hervorgegangenen – Terminus meldeten sich bald Bedenken an; außerdem mag bei den dänischen Grammatikern die zeitbedingte Abneigung gegen das deutsche Vorbild hinzukommen. Allerdings waren solche Bedenken auch deutschen Sprachforschern nicht fremd. Schon *Funk 1763*, 159 hatte gegen die übliche Auffassung polemisiert, und der mit ihm befreundete Dichter Klopstock sagte in seinen *Grammatischen Gesprächen* von 1793⁹ dem *Geschlechtswort* den Kampf an. Vor allem aber wird die ablehnende Haltung der für die dänische Terminologie so bedeutsamen deutschen Sprachforscher J. Chr. Adelung¹⁰ und J. H. Campe¹¹ der dänischen Opposition den Boden bereitet haben. So kommentiert der Übersetzer von *Bröders* lateinischer Grammatik *Swerdrup 1801*, 4 f. das *Geschlechtswort* des Originals mit folgender Anmerkung: *Urigtig kalder Forfatteren Artikelen Kiønssordet, som om dens Bestemmelse var at tilkiendegive det Substantivs Kiøn, foran hvilket den sættes, eller hvortil den føies. Dens Bestemmelse er, at betegne et Slægtsnavns [= Appellativs] Individualitet*. In ähnlichem Sinne äußert sich *Tilemann 1802*, 13 Anm., auf den sich der junge Rask in seiner Schrift *Om Retskrivningen* 1809 (*Diderichsen 1960*, 182) beruft. Seine hier geäußerten Vorbehalte wiederholt er noch einmal in seiner *Angelsaksisk Sproglære* 1817, 41 (Fortale): ... ikke *Kjønssord*; ti den findes ogsaa i Sprog, som ikke adskille *Kjøn*, f. E. *Engelsk og Kreolsk*, samt i Sprog, der adskille dem, uden at den staar i nogen Forbindelse med *Kjønnet*, f. E. *Arabisk og Hebraisk*.

Während sich trotz zahlreicher Gegenstimmen der deutsche Terminus *Geschlechtswort* bis in die Gegenwart behaupten konnte, ist *Kjønssord* nach dem Jahre 1828 in der dänischen Grammatik nicht mehr belegt.

Als Gegenkandidat wird von de Sacy/Nissen 1801, 22 *Bestemmesord* (= Bestimmungswort) für den Artikel in die dänische Fachsprache eingeführt: *De Ord, som tjene til enten at individualisere Fællesnavnene, eller at almindeliggiøre deres Begreber, kaldes Articler, Bestemmesord*. Allerdings existierte dieses dänische Fachwort schon früher: bei Schlegel 1763, 19 und Bröder/Swerdrup 1801, 4 und 7 in der allgemeineren Bedeutung »Particula« sowie bei Werfel 1798, 18 und 1803, 4 und 75 und bei Sommer 1801, 15, 29 und 116 f. in der Bedeutung »Adverbium«. Da jedoch seit Tøxen 1806 [X] *Omstændighedsord* für »Adverbium« gebräuchlich wird, kann der so frei werdende Fachausdruck *Bestemmesord* für den Artikel Verwendung finden, zumal er der neuen Auffassung dieser Wortart auf so ideale Weise zu entsprechen scheint¹². So taucht er kurz danach bei Nissen 1808, 7 und Birch 1810, 37 sowie 1812, 11 auf, und in Rasks Erstlingswerk von 1811 ist er bereits ganz geläufig, so daß Skautrup III 1953, 431 Rask irrtümlich für den Schöpfer dieses Terminus gehalten hat. Auch in seiner *Angelsaksisk Sproglære* von 1817, 41 (Fortale) und in der *Undersøgelse* von 1818, 247 gibt Rask den Artikel mit *Bestemmesord* wieder, während er *Kjønssord* ablehnt. In seiner *Spansk Sproglære* 1824, 21 (Fortale) jedoch taucht dafür seine Neuprägung *Kjendeord* auf, an der er bis zuletzt festhält. In der Bedeutung »Artikel« haben noch Høyer 1812, 14, Høegh-Guldberg 1814, 17, Melchior 1815, 13, Luplau 1827, 5, Løkke 1855, 61 und Varming 1862, 225 *Bestemmesord* gebraucht. Daneben hat aber dieser Terminus nie den allgemeinen, auf alle näheren Bestimmungen des Substantivs zutreffenden Bedeutungsgehalt verloren, der von Anfang an neben der speziellen Artikelbedeutung fortbestand¹³. Hinzu kommt die Bedeutung »Adjunktum« (erstes Kompositionsglied) bei Høegh-Guldberg 1814, 48 und Levin 1844, I 21, in der schon Adelung 1781, 377 das entsprechende deutsche *Bestimmungswort* gebraucht hatte. Diese Vieldeutigkeit erschwerte zwangsläufig die Herausbildung eines prägnanten Terminus, wie schon Jensen 1833, 59 bemerkt; wahrscheinlich sah sich auch Rask deshalb veranlaßt, sich für einen anderen Ausdruck zu entscheiden. Zuletzt hat Lefolii 1871, 60ff. *Bestemmesord* im Sinne von »Artikel« verwendet – allerdings nur für den vorangestellten bestimmten Artikel

vor Adjektiven, von dem er *Bestemmelsesform* (den angehängten bestimmten Artikel) und *Enhedsord* (den unbestimmten Artikel) unterscheidet.

Gecigneter als das mehrdeutige *Bestemmelsesord* schien das von Rask 1824, 21 (Fortale) geprägte

Kjendeord (= Kennwort), den zu eng gefaßten Ausdruck *Kjønsord* aus der Fachsprache zu verdrängen. Der neue Terminus taucht zuerst in den Verzeichnissen »grammatischer Kunstwörter« auf, die Rask 1824 seiner spanischen und 1825 seiner friesischen Sprachlehre voranstellt¹⁴; er wird von Rasks Freund *Petersen* 1826, 33 übernommen, und *Jensen* 1833, 58 f. rechtfertigt ihn wie folgt: *Kjendeord er en passende Benævnelse paa denne Taledeel, thi den vigtigste Ordklasse, Navneordene, som og disse Ords Kjøen, Tal og Bestemthed kjendes ved Artiklens Tilføjelse.*

Durch das gesamte 19. Jh. hindurch bleibt *Kjendeord*, seit *Jessen* 1864, 213 in der Schreibung *kendeord*, der herrschende dänische Terminus, der in der *Bekendtgørelse* 1895, 683 sogar als Schulterminus empfohlen wird. bis *Wiwel* 1901, 292 den ersten Angriff wagt: *Jeg siger: »uklare navne« – thi hvad tænkes der ved navnet »kendeord«, som vi er kommet i gang med at bruge? Ja i somme sproglærer står navnet uden mindste forbindelse med den forklaring, der gives, andre steder finder man sådan noget som: »Kendeord er et ord, hvorved man lærer at kende, om en genstand er brugt bestemt eller ubestemt«, – men ganske det samme gælder jo om denne, hin og om nogen, nogle. Trotsdem ist kendeord noch von *Jespersen* 1906, 113, *Bloch* 1907, 11, *Byskov* 1912, 34 und 1943, 9 und *Rehling* 1932, 179 und 1951, 227 gebraucht worden. In der *Undervisningsvejledning for Folkeskolen* macht *Diderichsen* 1961, 72 folgende Bedenken gegen den Terminus *kendeord* geltend: *Da man i dansk grammatik er gået over til at behandle »den efterhængte artikel« som en bøjningsform, er det betænkeligt at opretholde »kendeord« som en særlig ordklasse, idet klassen jo kun består af 2 ord (en, den) der tillige optræder som stedord (talord) og ofte vanskeligt kan adskilles fra disse. Navnet »kendeord« betyder desuden et ord, hvorpå man »kender« et navneord (eller dets køn), og dermed tænkes særlig på den efterhængte artikel og ikke på den foranstillede en (den). Deshalb schlägt er als Bezeichnung für den höheren Schulunterricht *ubestemthedsmærke* und *bestemthedsmærke* vor (s. bestimmter und unbestimmter Artikel).**

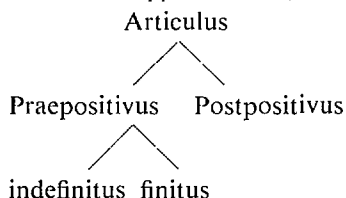
Selvstændighedsord für »Artikel« hat nur *Tøxen 1806* [IX] versucht; der Terminus erscheint außerdem bei *Sommer 1801*, 20 in der Bedeutung »Substantiv«.

Arten der Artikel

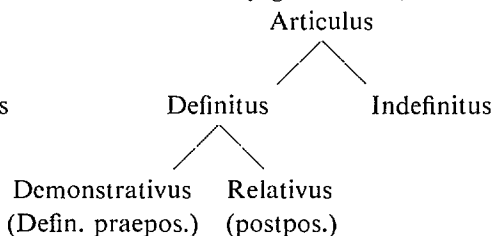
1. *Bestimmter Artikel*. Erst die neuere Grammatik der europäischen Nationalsprachen unterscheidet beim Artikel zwei Typen: den bestimmten und den unbestimmten Artikel. Die Geschichte beider Termini in der dänischen Grammatik ist ebenso mannigfaltig und problematisch wie die Begriffsgeschichte. Historisch gesehen hat sich der bestimmte Artikel im ältesten Dänischen aus dem Demonstrativum, der unbestimmte aus dem ersten Grundzahlwort entwickelt. Die Entdeckung dieses Sachverhalts blieb jedoch der historischen Sprachforschung (Rask) vorbehalten; sie führte schließlich in der modernen Grammatik zur Betrachtung des bestimmten Artikels als besondere Funktion des Demonstrativpronomens und des unbestimmten Artikels als Zahlwort resp. Pronomen indefinitum und damit zur völligen Streichung des Artikels aus der Reihe der Wortklassen (s. o.). Kompliziert wird das Problem des bestimmten Artikels noch durch den sog. »Endartikel«, so daß die dänischen Grammatiker des 17. bis 19. Jhs. entweder zwei bestimmte Artikel, einen vorangestellten und einen angehängten, oder zwei Arten des vorangestellten Artikels, nämlich einen bestimmten und einen unbestimmten, unterschieden:

Gliederung des Artikels

nach *Pontoppidan 1668*, 91

nach *Høysgaard 1752*, 454 ff.

Einen Ausweg aus dieser Dreiteilung brachte erst die Degradierung des angehängten Artikels zur Flexionsendung im 19. Jahrhundert. Die heute gültige Definition des bestimmten Artikels im Gegensatz zum

unbestimmten hat Hansen 1927, 23 formuliert: *Den bestemte artikel sætter substantivbegrebet i et bestemt fortroligheds- eller bekendthedsforhold til den tiltalte, medens den saakaldte ubestemte artikel udskiller eet enkelt eksemplar osv. (uden at sætte det i dette fortrolighedsforhold); de er altsaa ikke modsætninger . . .*

Nachdem der deutsche Grammatiker Clajus 1578, 20 den bestimmten Artikel *Articulus finitus*¹⁵ genannt hatte, taucht dieser Terminus bei dem Dänen Pontoppidan 1668, 373 auf, der zugleich als erster eine Übertragung ins Dänische versucht: *Særbemerkendis skeloerd* (ein Unterscheidungswort, das die Besonderheit eines Substantivs hervorhebt). Der lateinische Fachausdruck kehrt nur noch einmal in der Clajus-Übersetzung von Klyne 1696, 30 wieder: *den Artickell som kaldis Finitus*.

Im 18. Jh. tritt, wohl in Anlehnung an den französischen *article défini*, *Articulus definitus* an seine Stelle, im Dänischen zuerst bei v. Rüsenberg 1709, 38: *Articulus definitus, kaldis/ fordi den determinerer, eller ligesom peger paa Een viß Person/ som: Der Mann/ den Mand. Die Frau/ Frue. Das Ding/ denne Ting*. Dieser lateinische Terminus ist im 18. Jh. noch bei verschiedenen dänischen Grammatikern bezeugt und findet sich – nach längerer Pause – zuletzt bei Rask 1825, 31 (Fortale). Da er jedoch in der Fachsprache nicht recht heimisch werden will, versucht man von Anfang an eine Übertragung ins Dänische: v. Rüsenberg 1709, 144 nennt ihn *pegende Skælord* (= hinweisendes Unterscheidungswort), während Høysgaard 1747, 279 *definitus* wörtlich mit *indskrænket* übersetzt, und Bertram 1750, 128 kennt *den indskrænkede Navne-Støtte*. Glücklicher erweist sich Høysgaard jedoch fünf Jahre später mit seinem nach deutschem Vorbild geprägten Fachwort *den bestemmende Artikel* (Høysgaard 1752, 454), das bis zu Aasen 1848, 215 öfter belegt ist¹⁶. Doch erwächst dieser Bildung bald eine scharfe Konkurrenz in der seit Nannestad 1761, 41 bezeugten Form: *Den bestemte Artikel er den, som bruges, naar der tales saaledes, at enten det heele Slag, som Substantivet bemærker, eller ogsaa nogen vis deraf skal forstaaes*. Beide Termini laufen eine Zeitlang parallel, wobei jedoch *den bestemmende Artikel* bald die Oberhand gewinnt und schließlich bis in die Gegenwart der beherrschende Terminus geblieben ist¹⁷. Die beiden Wendungen *det bestemmende Kjønsord* bei Werfel 1811, 6 und *det bestemte Kjønsord* bei Petersen 1823, 21 mußten mit *Kjønsord* zugrunde gehen; erfolgreicher konnte sich dagegen *det bestemte Kjendeord* behaupten, das zuerst bei Petersen 1826, 9 und Rask

1832, 67 auftaucht und nach häufigen Belegen im 19. und 20. Jh. noch bei Rehling 1951, 227 anzutreffen ist¹⁸.

Daß es im Dänischen sowohl einen *Articulus praepositivus* als auch einen *Articulus postpositivus* gibt, hat bereits der erste Verfasser einer Grammatik der dänischen Sprache, Pontoppidan 1668, 91 f., festgestellt. Der *Articulus praepositivus* ist entweder *indefinitus* oder *finitus*; *Articulus postpositivus* *seu subjunctivus, qui emphaticus (en/et) affigitur nominibus, ut Manden/ dyret*¹⁹. Ins Dänische überträgt er diese beiden Begriffe S. 373 als *Skeloerd/ som settes for* und *Skeloerd som settes bag*; S. 375 nennt er letzteren *bagsat skeloerd*²⁰. Die moderne Einteilung der dänischen Artikel hat zuerst Høysgaard 1752, 454 ff. vorgenommen, der neben dem *articulus indefinitus* zwei Arten des *Articulus definitus* kennt: den *Articulus demonstrativus* (*den visende Artikel*) *den, det* oder *de*, so genannt, weil er gleichsam auf ein Ding hinweist, das in der vorhergehenden Rede noch nicht genannt worden ist und aus denselben Buchstaben besteht wie das Pronomen demonstrativum, und den *Articulus relativus* (*den gjenkaldende Artikel*), welcher eigentlich auf ein in der vorhergehenden Rede bereits erwähntes Ding zurückweist und an das Substantiv angehängt wird, weshalb er auch *Articulus postpositivus* genannt wird. Dieselbe Einteilung finden wir bei Nannestad 1761, 41, nur daß hier der »articulus relativus« *den tilbageførende Artikel* und der »articulus demonstrativus« *den henvisende Artikel* genannt wird. Daß Baden 1785, 78 nur einen bestimmten Artikel, nämlich den angehängten, anführt, während er den vorangestellten unter die Demonstrativpronomina zählt, wird von Werfel 1794, [X] getadelt; er selbst behält die seit Pontoppidan vorgezeichnete Einteilung bei und nennt 1798, 20 den »articulus postpositivus« *den bestemte Endeartikel*, ein Terminus, der bei ihm noch 1803, 6 wiederkehrt und von Bloch 1808, 45 und 1817, 121 sowie von Bredsdorff 1821, 15 und Jensen 1833, 63 übernommen wird, während bei Werfel 1811, 83 zwischen *Endekjønssord* und *det bestemmende Forkjønssord* unterschieden wird. Seit de Sacy/Nissen 1801, 23 kennt die dänische Grammatik den Gegensatz zwischen *Substantivernes* und *Adjectivernes bestemte Artikel*, da der *Articulus postpositivus* nach Substantiven, der *Articulus praepositivus* vor Adjektiv + Substantiv steht. Jessen 1868, 10 unterscheidet *tillægsords* und *navneords bestemte kendeord*, ebenso Lefolii 1871, 62²¹ und Mikkelsen 1893, 107.

Daneben wird im 19. Jh. der *Articulus praepositivus* häufig als *den foransatte Artikel* (so u. a. bei Jensen 1833, 63 und Thorsen 1886, 4)

oder *det foransatte kjendeord* (Thorsen 1886, 9) bezeichnet; der Articul^{us} postpositivus erscheint bei *Baden 1773*, 54 als *den tilhængte Artikel*, bei *Levin 1844*, I 58, *Dyrlund 1857*, 15 und *Jessen 1868*, 10 als *vedhængt kendeord*, bei *Varming 1862*, 6, *Thorsen 1886*, 9, *Mikkelsen 1893*, 91, *Byskov 1912*, 42 und *Rehling 1932*, 165 als *efterhængt Kendeord* und bei *Thorsen 1886*, 4, *Jespersen 1906*, 130, *Hansen 1927*, 32, *Brøndal 1928*, 163 und sogar noch bei *Karlsson 1965*, 65 und 96 als (*bestemt*) *efterhængt Artikel*²². In der *Bekendtgørelse 1895*, 683 werden vom dänischen Unterrichtsministerium die Termini *det (bestemte) foransatte Kendeord* und *det (bestemte) efterhængte Kendeord* empfohlen; in der von *Diderichsen 1961*, 67 ff. ausgearbeiteten Liste der für den Volksschulunterricht empfohlenen Termini hingegen sucht man diese beiden Bezeichnungen vergebens: hier wird sowohl beim Substantiv als auch beim Adjektiv nur zwischen *ubestemt form* und *bestemt form* resp. *ubestemtheds-* und *bestemthedsmærke* unterschieden.

Die historische Entwicklung des bestimmten Artikels aus dem Pronomen ist erst allmählich entdeckt worden. Versuche, den vorangesetzten bestimmten Artikel im Dänischen unter die Demonstrativpronomina zu zählen, finden wir u. a. bei *Syv 1685*, 168, *Baden 1785*, 78 und *Jessen 1868*, 10: *bestemt kendeord (der er pegende stedord)*. Daß der Articul^{us} demonstrativus mit dem Pronomendemonstrativum buchstabengleich sei, war bereits *Høysgaard 1732*, 454 aufgefallen; seit *Rask 1811*, 59 gibt es dafür eine historische Begründung, die auch von *Dahl 1884*, 15 angeführt wird. Doch erst *Wiwel 1901*, 258 sagt der herrschenden Auffassung der traditionellen Grammatik den Kampf an, indem er darauf hinweist, daß sich der vorangestellte Artikel von den Demonstrativpronomina nur durch den fehlenden Druck unterscheidet. Allmählich setzt sich diese Erkenntnis in der modernen dänischen Grammatik des 20. Jhs. durch: während *Byskov 1912*, 43 noch das *bestemte Kendeord* beibehält und sich mit der historischen Erklärung begnügt, daß *den, det* und *de* ursprünglich hinweisende Fürwörter gewesen seien, hat schließlich *Rehling 1932*, 77 wohl durch die Ausführungen von *Brøndal 1928*, 22 überzeugt, in seiner Grammatik der neuen Auffassung zum Sieg verholfen: *Den (det, de) anvendes overmaade hyp-pigt paa denne Maade som bestemt Kendeord, der ikke er noget nyt Ord tilhørende en helt anden Ordklasse, men alene en særlig Funktion af Tillægsstedordet den*. So erscheint bei *Hansen 1965*, 140 *Høysgaards*

Articulus demonstrativus wieder als *demonstrativt (påpegende) pronomen*.

Entschiedener noch als dem vorangetzten wird dem angehängten Artikel im Dänischen die Daseinsberechtigung als Wortklasse aberkannt. Wieder einmal ist es Dichtman mit der ihm eigenen Unbefangenheit gegenüber der lateinischen Überlieferung und seinem scharfen Blick für die Besonderheiten seiner dänischen Muttersprache, der zuerst 1799, 9 von einer *Artikelbøjning*²³ spricht und damit den »bestimmten Endartikel« zur Flexionssilbe degradiert. So kann ihn Rask bereits 1818 (*Diderichsen* 1960, 193) *Bestemmetillæg* und 1820 (*Rask* 1932–33, 58 und 66) *Bestemmelsestillæg*²⁴ nennen, und *Jensen* 1833, 56 gebraucht als erster die noch bei *Hansen* 1965, 134 und 191 geläufige Bezeichnung *bestemthedsendelse*. Seit *Aasen* 1848, 135 und *Varming* 1862, 93 gibt es bei den Substantiven *den ubestemte og den bestemte Form*²⁵; letztere wird von *Lefolii* 1871, 62 *Bestemmelserform* genannt. Der moderne Ausdruck *bestemthedsform*, der schon in der 2. Hälfte des 19. Jhs. häufig ist²⁶ und noch bei *Hansen* 1965, 144 und *Karlsson* 1965, 63 vorkommt, wird von *Wiwel* 1901, 97 durch die Neuprägung *bekendthedsform* ersetzt: *Formerne konen, bordet, konerne, bordene kaldes ofte under ét for »bestemthedsformer«; måske var »bekendthedsformer« bedre, da man på en noget anden måde siger, at et ord er nærmere »bestemt« ved ét eller flere tilføjede ord; i denne betydning er i forbindelser som »konen i huset« ordet konen »bestemt« ved i huset, medens det uden denne eller lignende tilføjelser står »uden nærmere bestemmelser«; – så er det ikke heldigt at tale om »bestemthed« også ved de her omhandlede former*. Da *Diderichsen* 1957, 91 unter *Bestemthedsbøjning* nur die schwache Flexion der Adjektive (nach bestimmtem Artikel) versteht, hat er (wie zuvor schon *Hansen* 1927, 9) 1957, 36 *Wiwels Bekendthedsform* wieder aufgegriffen; auch der von *Wiwel* 1901, 125 gebildete Terminus *bekendthedsendelse* kehrt bei *Diderichsen* 1957, 95 und 278 und schließlich bei *Hansen* 1963, 59 wieder²⁷. Nachdem *Hansen* 1938, 136 den angehängten Artikel zum Morphem erklärt hat, finden wir bei *Diderichsen* 1957, 21 und *Hansen* 1963, 52 und 58 die Bildung *bekendthedsformem*. Für den Schulunterricht in den höheren Klassen hat *Diderichsen* 1961, 72 den Terminus *bestemthedsmærke* für den bestimmten Artikel (im Gegensatz zu *ubestemthedsmærke* für den unbestimmten Artikel) vorgeschlagen.

2. *Unbestimmter Artikel*. Im Gegensatz zum *Articulus finitus* hatte bereits der deutsche Grammatiker *Clajus* 1578, 19 f. den unbestimmten Artikel *Articulus indefinitus* genannt; diese Bezeichnung ist teils aus der deutschen²⁸, teils aus der französischen Grammatik²⁹ des 17. Jhs. in die erste dänische Grammatik gelangt und begegnet uns bei *Pontoppidan* 1668, 373, wo sie als *Icke særbermerkendis Skeloerd* ins Dänische übertragen wird. Die Definition von v. *Rüsenberg* 1709, 38 lautet: *Articulus indefinitus, kaldis/ fordi den bemærker ingen wiss Person men tales ikkun generaliter om Een Person / som: Ein Mensch/ et Menniske*. Der lateinische Terminus ist bis zu v. *Aphelen* 1775, 87 in der dänischsprachigen Grammatik zu finden; daneben gibt es verschiedene Übersetzungsversuche: *den udefineret Article* bei *Bolling* 1678, 22, *uendelige Skaelord* bei v. *Rüsenberg* 1709, 145 und *den uindskrænkede Navne-Støtte* bei *Bertram* 1750, 128³⁰.

Um die Mitte des 18. Jhs. wird die französische Auffassung des unbestimmten Artikels als *Articulus unitatis* durch *Bertram* 1750, 128 übernommen: *Denne Artikel kan ikke have Pluralis, hvoraf den og af andre kaldes Articulus Unitatis (det enkelte Tals Navne-Støtte)*. Nach *Bertram* ist dieser Terminus noch bei *Høysgaard* 1752, 456, *Curas* 1760, 29, *Nannestad* 1761, 39, der zugleich auf die Verwandtschaft mit der ersten Grundzahl hinweist, *Kølle* 1774 [1] und zuletzt bei v. *Aphelen* 1775, 87 bezeugt. Es fehlt nicht an Versuchen, dieses Fachwort in der dänischen Sprache einzubürgern: *Høysgaard* 1752, 24 prägt den Ausdruck *Unitets-Artiklen*, der noch von *Holck* 1779, 34 übernommen wird; *Nannestad* 1761, 39 nennt ihn mit mehr Erfolg *Eenheds Artikelen*, und ihm schließen sich v. *Aphelen* 1775, 233 und sogar noch *Jensen* 1833, 295 an. Sicher hat *Høysgaards Unitets-artikel* *Rask* im Jahre 1820 zu den Bildungen *Enhedsbestemmelse* (*Rask* 1932–33, 66)³¹ und *Enhedskjende* *Rask* 1838, 341 angeregt. Noch *Lefolii* 1871, 62 hat den unbestimmten Artikel *Enhedsord* genannt, und auch *Hansen* 1927, 23 hat sich für die Bezeichnung des »unbestimmten Artikels« als »Einheitsartikel« ausgesprochen: *Høysgaards betegnelse unitetsartiklen var bedre. Den nu gængse betegnelse [ubestemt artikel] medfører let den tro, at denne artikel er modsætningen til bestemt artikel, hvad den egentlig ikke er.*

Der moderne dänische Terminus *den ubestemte Artikel* taucht ebenfalls zuerst bei *Høysgaard* 1752, 455 auf: *Articulus indefinitus (den ubestemte Artikel, e. Unitets-Artiklen)*, neml. en, et, kaldes saaledes, fordi Appellativum bestemmes ikke derved (som ved Artic. Definitus)

til saa vis et Individuum, at man kan vide, hvilket der menes af alle dem, der have samme Navn. Zweifellos hat der deutsche *unbestimmte Artikel*, der z. B. bei *Gottsched 1748*, 312 belegt ist, bei dieser Bildung Pate bestanden. Nach *Høysgaard* ist sie bei *Nannestad 1761*, 39 anzutreffen; doch gibt er in der Anmerkung zu bedenken, ob nicht die Wendung *den ubestemmende Artikel* die Funktion dieser Wortart besser zum Ausdruck bringen würde. Tatsächlich kennen *Tøxen 1806* [IX]³², *Nissen 1808*, 65, *Werfel 1811*, 6 und noch *Høegh-Guldberg 1814*, 72 den Gegensatz zwischen *den bestemmende* und *den ubestemmende Artikel*; doch ist letzterer weniger häufig zu finden, so daß sich bei *Kølle 1774* [1] und *Holck 1779*, 34 *bestemmende* und *ubestemte Artikler* gegenüberstehen³³. Nach 1814 kennt die dänische Grammatik bis zu *Karlsson 1965*, 74 durchgängig *den ubestemte artikel*, von *Werfel 1798*, 19 als *det ubestemte Kjønnord* und von *Petersen 1823*, 21 als *det ubestemte Kjønsord* ins Dänische übertragen. Glücklicher erwies sich *Rask 1832*, 41 und *Eng. Forml. 1832*, 81 mit dem Ausdruck *det ubestemte Kjendeord*, und zahlreiche bedeutende Grammatiker des 19. und auch noch des 20. Jhs. bis zu *Rehling 1943*, 9 sind seinem Beispiel gefolgt. In der *Bekendtgørelse 1895*, 683 des Unterrichtsministeriums wurde dieser Terminus für den dänischen Sprachunterricht empfohlen; die von *Diderichsen 1961*, 61 ff. verfaßte Liste der für den Volksschulunterricht vorgeschlagenen Termini sieht jedoch nur die Bezeichnung *ubestemt form* oder – für die höheren Klassen – *ubestemthedsmærke* vor (s. bestimmter Artikel).

Wie der bestimmte Artikel aus dem Demonstrativpronomen, ist der dänische unbestimmte Artikel historisch gesehen aus dem Zahlwort *en*, *et* hervorgegangen. Diese Entwicklung läßt sich im ältesten Dänischen beobachten, wo eine Unterscheidung sehr oft schwierig ist. Mit dem Verblassen der ursprünglichen Zahlbedeutung geht eine lautliche Abschwächung einher³⁴. Die äußere Identität des unbestimmten Artikels mit dem ersten Grundzahlwort haben schon *Nannestad 1761*, 39 und *Werfel 1794* X bemerkt; doch verwahrt sich *de Sacy/Nissen 1801*, 46 Anm. gegen die Behauptung des französischen Verfassers, daß er gar kein Artikel, sondern ein Zahlwort sei. *Rask 1932–33*, 66 sieht in einer Abhandlung von 1820 zuerst die Entwicklung des unbestimmten Artikels aus dem Zahlwort als historischen Prozeß; seiner Ansicht schließen sich *Petersen 1829*, 56, *Løkke 1855*, 61, *Dahl 1884*, 15, *Matzen 1893*, 172, *Mikkelsen (Dania X) 1903*, 149 und *Byskov 1912*, 43 an. Nachdem sich bereits bei *Jessen 1868*, 10 die interessante Be-

merkung findet: *ubestemt kendeord (der er ubestemt stedord og talord)*, erklärt Wiwel 1901, 238, *at jeg ikke kan anerkende disse for særegne ord, endsige for at høre til andre ordklasser*; er beobachtet auch zuerst S. 291 das einzige Unterscheidungsmerkmal, den fehlenden Druck. Seit Rehling 1932, 82 wird der unbestimmte Artikel in der Dänischen Grammatik bloß als besondere Funktion des Zahlwortes *en, et* dargestellt, so noch bei Karlsson 1965, 74: *Når en anvendes tryksvagt foran (adjektiv +) substantiv, betegnes det som den ubestemte artikel*. Doch hat Hansen 1938, 105 Noreens Vorschlag abgelehnt, den unbestimmten ebenso wie den bestimmten Artikel als Morphem anzusehen.

3. *Teilungsartikel*. Aus dem Französischen dringt im 18. Jh. der *Articulus partitivus* in die dänische Fachsprache ein; er begegnet uns zuerst bei Bang 1733, 91 und danach bei Curas 1760, 29: *Articulus Partitivus, bruges, naar der i Dansken ingen Articulus staaer for Substantivum, saasom: Brød, Øll, Viin, Kiød, Smør, Ost o. s. v.* Obwohl schon Nannestad 1761, 43 sich dagegen verwahrt, diese Eigentümlichkeit der französischen Sprache in die dänische hineinzuzinterpretieren, finden wir bei Sommer 1801, 19 einen *Qvantitets- eller Delings-Artikel*, und Rask 1811, 196 f. bezeichnet den unbestimmten Artikel vor einem Adjektiv im Superlativ (*eines der unschuldigsten und freundlichsten Tiere*) als *Delingsord*. Den französischen *article partitif* nennt er 1820 (Rask II 1932–33, 258) *Delingsartikkel*, 1832, 41 *Delingskjendeord*.

Die Konjunktion *at* vor dem dänischen Infinitiv (vgl. engl. *to*) oder vor ganzen Sätzen, die Umschreibungen von Subjekt oder Objekt darstellen, hat Bentzien 1825, 85 *Infinitivs- eller Sætningsartikel* genannt.

ANMERKUNGEN

Literaturverzeichnis

Aasen 1848. I. Aasen: Det norske Folkesprogs Grammatik, Kristiania 1848.

Adelung 1781. J. H. Adelung: Deutsche Sprachlehre, Berlin 1781.

Adelung 1782. J. H. Adelung: Umständliches Lehrgebäude der Deutschen Sprache, Leipzig 1782. Bd. 1.2.

v. Aphelen 1775. H. v. Aphelen: Fransk Sproglære, 1775.

Baden 1773. J. Baden: Anviisning til det Tydske Sprog for Danske, 1773.

Baden 1785. J. Baden: Forelæsninger over det Danske Sprog, eller Resonneret Dansk Grammatik, 1785.

Baden 1798. J. Baden: Udtog af Prof. Jacob Badens resonnerede danske Grammatik, Af ham selv forfærdiget og forøget, 1798.

- Baden 1820.* J. Baden: Almeccnyttig Alphabetisk Ordbog over de i danske Skrifter og i Omgangssproget meest brugelige, af fremmede Sprog laante, Ord, Talemaader og Konstudtryk; Anden, meget forøgede og forbedrede Udgave, 1820.
- Bärens 1805.* J. H. Bärens: Dansk Grammatik for Indfødte, Andet forbedrede Oplag, 1805.
- Bang 1733.* N. F. Bang: Nouvelle Grammaire Française & Danoise, 1733.
- Baudusch-Walker 1958.* R. Baudusch-Walker: Klopstock als Sprachwissenschaftler und Orthographie-reformer, Berlin 1958.
- Beissel 1866/67.* Ch. Beissel: Om Brugen af danske Fagudtryk ved Undervisningen i de levende Sprog. In: Tidskrift for Philologi og Pædagogik. 7. Aarg. 1866. 1877. S. 174–182.
- Bekendtgørelse 1895.* Bekendtgørelse vedrørende Undervisningen i Modersmaalets Sproglære. In: Lovtidende for 1895 Nr. 50. Udg. den 4de Okt. S. 682–685.
- Bentzien 1825.* W. B. Bentzien: Dansk Grammatik til Brug for Skoler, 1825.
- Bertram 1750.* C. Bertram: Rudimenta Grammaticae Anglicanae, 1750.
- Bertram/Rørdam 1765.* C. Bertram: The English-Danish Grammar, udg. af ham selv i Aaret 1753. Men nu efter hans Død udg. af Niels Rørdam, 1765.
- Birch 1810.* D. S. Birch: Veiledning til Underviisning i Modersmaalet, 1810.
- Birch 1812.* D. S. Birch: Udtog af den danske Sproglære. Anden og forøgede Udgave, 1812.
- Bjerrum 1959.* M. Bjerrum: Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog, 1959.
- Bloch 1808.* S. N. J. Bloch: Haandbog i det Danske Sprogs Grammatik, Første Afdeling, Etymologic eller Formlære, 1808.
- Bloch 1817.* S. N. J. Bloch: Fuldstændig Dansk Sproglære, Første Deel, om Ordenes Dannelse og Retskrivning. Andet, aldeles omarbejdede Oplag, 1817.
- Bloch 1907.* V. Bloch: Kort Dansk Sproglære til Brug i Folke- og Mellemskolen, 1907.
- Bolling 1678.* F. Bollingii: Fuldkommen Engelske Grammatica, 1678.
- Bredsdorff 1821.* Om Aarsagerne til Sprogenes Forandringer. In: Udvalgte Afhandlinger inden for Sprogvidenskab og Runologi, udg. af Jørgen Glahder, 1933.
- Bröder/Swerdrup 1801.* Chr. G. Bröder: Praktisk latinsk Grammatik. Oversat efter det tredie Oplag af Georg Swerdrup, 1801.
- Brøndal 1928.* V. Brøndal: Ordklasserne. Partes Orationis, 1928.
- Buchreitz-Lindgård 1959.* Buchreitz og Lindgård: Dansk Grammatik for gymnasiet og tilsvarende undervisningstrin, 3. udg. 1959.
- Byskov 1912.* J. Byskov: Dansk Sproglære. Anden gennemsete Udgave, 1912.
- Byskov 1943.* J. Byskov: Dansk Sproglære. Fjerde gennemsete Udgave, 1943.
- Bøgh 1808.* M. F. G. Bøgh: Udtog af den danske Sproglære til Brug ved Underviisning. Tredie Oplag, 1808.
- Clajus 1578.* Grammatica GERMANICAE LINGVAE M. Iohannis Claij Hirtzbergensis. Die deutsche Grammatik des Johannes Clajus, hrsg. v. Fr. Weidling (Ä.d.Gr.II.), Straßburg 1894.
- Clajus/Klyne 1696.* F. A. Klyne: En Tydsk Grammatica Eller Sprog-Konst. Af

- Johanne Clajo. Og siden Til Fæderne-Landets Tieniste paa voris Danske Tunge-Maal oversat (1696).
- Curas 1760.* H. Curas: En let og ved lang Erfarenhed forbedret Fransk Grammatica (Oversat af Jens Hvas), 1760.
- Dahl 1884.* B. T. Dahl: Bidrag til Dansk Sætningslære, 1884.
- Des Pepliers 1748.* (A. H. Godiche): Nouvelle et Parfaite Grammaire Royale Françoisse et Allemande. Først udg. af Mr. des Pepliers. Og nu efter den nyeste og fuldstændigste Berlinske Edition i det Danske Sprog oversat, 1748.
- Dichman 1799.* Dichman: Regler for Retskrivningen, 1799.
- Dichman 1800.* Dichman: Forsøg til en dansk Sproglære, 1800.
- Diderichsen 1957.* P. Diderichsen: Elementær dansk Grammatik. 2. Udg. delvis omarbejdet, 1957.
- Diderichsen 1960.* P. Diderichsen: Rasmus Rask og den grammatiske Tradition. Historisk-filosofiske Meddelelser udg. af Det Kongelige Videnskabernes Selskab Bd. 38 Nr. 2. 1960.
- Diderichsen 1961.* Undervisningsvejledning for Folkeskolen II. Betænkning afgivet af det af undervisningsministeriet under 1. sept. 1958 nedsatte læseplansudvalg. Betænkning nr. 297, 1961.
- Donatus 1702.* Donatus, Hoc est: Paradigmata Partium Orationis Latino-Danica, cum brevi explicatione Accidantium earundem atqve Ratione legendi compendiarum. In usum Scholarum Daniae & Norveg, 1702.
- Donatus 1738.* Donatus, Hoc est: Paradigmata Partium Orationis Latinô-Danica, 1738.
- Donatus 1746.* Donatus, Hoc est: Paradigmata Partium Orationis Latinô-Danica, Cum praefixa, 1746.
- Dyrlund 1857.* F. Dyrlund: Udsigt over de danske Sprogarter, 1857.
- Freyer 1722.* Hieronymi Freyers Anweisung zur Teutschen Orthographie, Halle 1722.
- Funk 1763.* G. B. Funk: Abhandlung des Übersetzers. In: J. H. Schlegels Abhandlung über die Vortheile und Mängel des Dänischen, Schleswig 1763.
- Girbert 1653.* Die Deütsche Grammatica oder Sprachkunst, auß Denen bey dieser Zeit gedruckten Grammaticis zusammengetragen von Johanne Girberto Gymnasiarchâ p. t., Mülhausen in Düringen 1653.
- Gottsched 1748.* Grundlegung einer Deutschen Sprachkunst, von Johann Christoph Gottscheden, Leipzig 1748.
- Gueintz 1641.* Chr. Gueintzen: Deutscher Sprachlehre Entwurf. Cöthen im Fürstenthume Anhalt, 1641.
- Hansen 1927.* Aa. Hansen: Bestemt og ubestemt substantiv, 1927.
- Hansen 1938.* Aa. Hansen: Håndbog i nydansk grammatik. I. Indledning til nydansk grammatik, 1938.
- Hansen 1963.* Aa. Hansen: Hvad er sprog? In: Dansk Sprog, 1963.
- Hansen 1965.* E. Hansen: Sprogiagttagelse. 3. opl., 1965.
- Hempel 1754.* D. Chr. Fr. Hempel: Erleichterte Hoch-Teutsche Sprach-Lehre, Frankfurth und Leipzig 1754.
- Holck 1779.* Haand-Bog til Danskens Retskrivning, til Brug for læg Folk. (Af Niels Prahl). Besørget sammenskrevet ved H. Holck, 1779.

- Høegh-Guldberg 1814.* F. Høegh-Guldberg: Grundlæg ved grammaticalske Forelæsninger for Ungdommen, 1814.
- Høyer 1812.* N. L. Høyer: Indledning i Sproglæren og Opgaver til Øvelse i Retskrivningen og Stilen til Brug for Ungdommen, 1812.
- Høysgaard 1747.* J. Høysgaard: Accentuered og Raisonnered Grammatica, 1747. In: Danske Grammatikere, udg. af H. Bertelsen Bd. IV, 1920.
- Høysgaard 1752.* J. Høysgaard: Methodisk Forsøg til en Fuldstændig Dansk Syntax, 1752. In: Danske Grammatikere udg. af H. Bertelsen Bd. V, 1923.
- Jellinek 1914.* M. H. Jellinek: Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik von den Anfängen bis auf Adelung. Bd. II, Heidelberg 1914.
- Jensen 1833.* J. Jensen: Forsøg til en dansk Sproglære, 1833.
- Jersinus 1703.* J. D. Jersinus: Epitome Grammaticae Latinae Pro Scholis Daniae et Norvegiae (1703).
- Jespersen 1906.* O. Jespersen: Modersmålets Fonetik, 1906.
- Jespersen 1924.* O. Jespersen: The Philosophy of Grammar, London 1924.
- Jessen 1864.* E. Jessen: Danske bøjningsformers historie. Tidsskrift for Philologi og Pædagogik. 5. Aarg., 1864.
- Jessen 1868.* E. Jessen: Dansk Sproglære, 1868.
- Judichær 1650.* Synopsis Prosodiae Danicae, Eller / En kort Extract aff Riim-kunsten. Sammenskreffuen aff Severin Pauelsen Gotlander, 1650. In: Danske Metrikere II, udg. af A. Arnholtz og Erik Dal, 1954.
- Judichær 1671.* Prosodia Danica, Eller Danske Riimkunst, sammenskreffven aff Severin Povelsøn G., 1671. In: Danske Metrikere II, udg. af A. Arnholtz og Erik Dal, 1954.
- Jung 1966.* W. Jung: Grammatik der deutschen Sprache, Leipzig 1966.
- Karlsson 1965.* H. Karlsson: Dansk Sproglære. Håndbog for gymnasiet. 2. udg., 1965.
- Kølle 1774.* Chr. Kølle: Kort Underviisning for Begyndere i det Høy-Tydske Sprog, 1774.
- Lefolii 1871.* H. H. Lefolii: Sproglærens Grundbegreber, som de komme til Udtryk i Modersmaalets Sprogform, 1871.
- Levin 1844.* I. Levin: Dansk Lydlære og Dansk Kjønslyære, 1844.
- Luplau 1827.* A. C. Luplau: Forsøg paa en let og behagelig Maade at undervise Børn i Modersmaalet, 1827.
- Lyngby 1942.* K. J. Lyngby's Jyske Grammatik tillige med et Udvalg af hans Breve, udg. af Anders Bjerrum, 1942.
- Løkke 1855.* J. Løkke: Modersmaalets Formlære i udførlig Fremstilling, Kristiania 1855.
- Marsløv 1678.* E. O. Marsløv: Nogle Betænkninger og Regle om Skrive-Rigtigheden udi det Danske Sprog (1678). In: Danske Grammatikere, udg. af H. Bertelsen Bd. III, 1919.
- Matras 1663.* D. Matras: En kort oc enfoldig Frandsøsk Grammatica, fordansket oc til Trycken befordret aff H. S. B., 1663.
- Matzen 1893.* M. Matzen: Modersmaalets Sproglære, 1893.
- Melanthon 1526.* Ph. Melan(ch)thon: Grammatica Latina, 1526. Corpus Reformatorum Bd. XX. Brunswigae 1854.

- Melchior 1815.* L. M. Melchior: Kort Veiledning til at kjende Ordclasser og Retskrivningsregler i Modersmaalet, Viborg 1815.
- Mikkelsen 1893.* Kr. Mikkelsen: Dansk Sproglære, 1893.
- Mikkelsen 1903.* Kr. Mikkelsen: Nogle bemærkninger til Verner Dahlerups Afhandlinger om abstrakter og konkrete. In: *Dania X*, 146–154, 1903.
- Munthe 1744.* C. F. Munthe: *Det Græskiske Sprogs Grammatica*, til Skolernes Brug i Dannemark og Norge, 1744.
- Møller 1877.* M. Møller: Grundrids af den danske Sproglære, 1877.
- Nannestad 1761.* N. Nannestad: En Dansk Donat for Børn, 1761.
- Nissen 1798.* N. L. Nissen: Kortfattet Grædsk Sproglære, 1798.
- Nissen 1808.* N. L. Nissen: Grundtræk af Dansk Sproglære, 1808.
- Petersen 1823.* P. C. Petersen: Første Underviisning i den almindelige Grammatik og Modersmaalets Formlære, 1823.
- Petersen 1826.* N. Petersen: Dansk Orddannelseslære, Odense 1826.
- Petersen 1829.* N. M. Petersen: Det Danske, Norske og Svenske Sprogs Historie under deres Udvikling af Stamsproget. Første Del. *Det Danske Sprog*, 1829.
- Pontoppidan 1668.* E. Pontoppidan: *Grammatica Danica*, 1668. In: *Danske Grammatikere*, udg. af H. Bertelsen, Bd. II, 1917.
- Popowitsch 1754.* J. S. V. Popowitsch: Die nothwendigsten Anfangsgründe der Teutschen Sprachkunst zum Gebrauche der Österreichischen Schulen, Wienn 1754.
- Rask 1811.* R. K. Rask: Vejledning til det Islandske eller gamle Nordiske Sprog, 1811.
- Rask 1817.* R. K. Rask: Angelsaksisk Sproglære tilligemed en kort Læsebog, Stockholm 1817.
- Rask 1818.* R. K. Rask: Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse, 1818.
- Rask 1824.* R. Rask: Spansk Sproglære efter en ny Plan udarbejdet, 1824.
- Rask 1825.* R. Rask: Frisisk Sproglære udarbejdet efter samme Plan som den islandske og angelsaksiske, 1825.
- Rask 1832.* R. Rask: Ræsonneret Lappisk Sproglære. En Omarbejdelse af Prof. Knud Leems Lappiske Grammatica, 1832.
- Rask, Eng. Forml. 1832.* R. Rask: Engelsk Formlære, 1832.
- Rask 1838.* R. K. Rask: Samlede tildels forhen utrykte Afhandlinger. Udgivne efter Forfatterens Død af H. K. Rask. Første Del, 1834.
- Rask 1932–33.* R. Rask: *Ausgewählte Abhandlungen*, hrsg. v. L. Hjelmslev. Bd. I–III, 1932–33.
- Rehling 1932.* E. Rehling: *Det Danske Sprog. Fremstilling for Lærere og Seminarier*, 1932.
- Rehling 1951.* E. Rehling: *Det danske Sprog. Tredie, helt omarbejdede udgave*, 1951.
- Reichard-Schiele 1752.* Die Lehre von den deutschen Vorwörtern nach der Grundlage und dem Entwurfe des Hrn. Michael Bernh. Schielen ausgearbeitet und dem Druck überlassen von Elias Caspar Reichard. Hamburg 1752.
- v. Rüsenberg 1709.* J. R. v. Rüsenberg: Een nye forbedrit Tydsk Grammatica, eller Sprog-Konst udi det Danske Tungemaal, 1709.

- de Sacy/Nissen 1801.* N. L. Nissen: A. J. Sylvestre de Sacys Grundtræk af Almindelig Grammatik, Paa Dansk udgivet, og med Grundtræk af dansk Grammatik forøget, 1801.
- Schiødt 1965.* H. J. Schiødt: Dansk sprog og stil. Øvelser i sprogiagttagelse. 2. udg., 1965.
- Schlegel 1763.* J. H. Schlegel: Afhandling om det Danske Sprogs Fordeele og Mangler, i sammenligning med det Tydske og det Franske Sprog, 1763.
- Schottel 1641.* J. G. Schottelius: Teutsche Sprachkunst, Abgetheilet in Drey Bücher, Braunschweig 1641.
- Schottel 1663:* J. G. Schottelius: Ausführliche Arbeit von der Teutschen Haubtsprache. Abgetheilet in Fünf Bücher, Braunschweig 1663.
- Schottel 1676.* Brevis & fundamentalis Manuductio ad Orthographiam und Etymologiam in Lingua Germanica, Braunschweig 1676.
- Skautrup 1953.* P. Skautrup: Det Danske Sprogs Historie. Bd. III, 1953.
- Sommer 1801.* M. Sommer: Italiensk Grammatik for Begyndere, oversat efter G. W. Müllers tyske Original, og forøget med Tillæg efter Jagemans ital. Sproglære, 1801.
- Steenberg 1828.* J. Steenberg: Kortfattet Formlære for Børn i Almueskoler. Andet Oplag, Aarhus 1828.
- Syv 1663.* P. P. Syv: Nogle betenkninger om det Cimbriske Sprog, 1663. In: Danske Grammatikere, udg. af H. Bertelsen. Bd. I, 1915.
- Syv 1685.* P. Syv: Den Danske Sprog-Kunst eller Grammatica, 1685. In: Danske Grammatikere, udg. af H. Bertelsen. Bd. III, 1919.
- Thonboe 1806.* P. Thonboe: Dansk Grammatik til Brug i de danske Skoler, 1806.
- Thorsen 1886.* P. K. Thorsen: Bidrag til nørrejysk Lydlære, 1886.
- Tilemann 1802.* J. N. Tilemann: Kortfattet tydsk Sproglære. Andet forbedrede Oplag, 1802.
- Tøxen 1806.* B. Tøxen: Praktisk-teoretisk tydsk Sproglære, 1806.
- Varming 1862.* L. Varming: Det Jydske Folkesprog grammatisk fremstillet, 1862.
- Werfel 1794.* J. Werfel: Veiledning til at lære det Danske Sprog, 1794.
- Werfel 1798.* J. Werfel: Dansk Grammatica tilligemed Anviisning til Forstands- og Hukommelsesøvelser, 1798.
- Werfel 1803.* J. Werfel: Theoretisk og practisk Dansk Grammatik for Fruentimmer. Udarbejdet efter C. P. Funke, 1803.
- Werfel 1811.* J. Werfel: Kort Dansk Sproglære for Skoler og dem, der nyde Huusunderviisning, 1811.
- Wiwel 1901.* H. G. Wiwel: Synspunkter for Dansk Sproglære, 1901.

- (1) *J. Knobloch:* Sprachwissenschaftliches Wörterbuch, Heidelberg 1963, 160. – (2) *M. H. Jellinek:* Geschichte der neuhochdeutschen Grammatik, Heidelberg 1914, II 78. – (3) Hier wird *articulus* ganz anschaulich in seiner ursprünglichen Bedeutung als Gelenk (Fingerknöchel) gesehen. – (4) Dies wird besonders am Beispiel des Englischen deutlich (vgl. *Rask 1817*, 41 Fortale). – (5) *Jellinek 1914*, II 78 Anm. – (6) Entfernt erinnert der von *Popowitsch 1754*, 22 geprägte deutsche Terminus *Namengeführte* an Høysgaards Ausdruck, obwohl zwischen

beiden Grammatikern keine Verbindung bestanden haben wird. – (7) In älterer Schreibung *Kjøn*. – (8) Noch *Jung 1966*, 271 nennt den Artikel *Geschlechtswort*, ohne ihn jedoch als selbständige Wortart anzukennen. – (9) *F. G. Klopstock*: Sämtliche Werke in 10 Bänden, Leipzig 1854–55, IX 97. Vgl. hierzu *R. Baudusch-Walker*: Klopstock als Sprachwissenschaftler und Orthographiereform, Berlin 1958, 67 ff. – (10) Adelungs Kritik wird seit 1781, 86 in allen seinen Werken deutlich, so auch in seinem Umständlichen Lehrgebäude 1782, I 542: »Allein der von vielen Neuern eingeführte Deutsche Name Geschlechtswort verräth einen ganz irrigen Begriff, indem der Deutsche Artikel zwar dem Geschlechte seines Hauptwortes im Singular folgt, aber zu nichts weniger eigentlich bestimmt ist, als das Geschlecht zu bezeichnen, welches der Deutsche Artikel im Plural nicht einmahl ausdrücken, und der Englische in keinem Falle bezeichnen kann, ohne daß man ihnen deswegen den Namen des Artikels versaget hätte.«

(11) *J. H. Campe*: Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung, Braunschweig 1801, 170: »In diesem Sinne genommen, ist es schon von ältern Sprachlehrern, z. B. von Schottel'n, durch Geschlechtswort übersetzt worden; aber diese Benennung paßt nicht auf alle Fälle, weil zuweilen ein und ebenderselbe Artikel vor jedem Worte steht, es mag sein von welchem Geschlechte es will, z. B. die Männer, die Frauen, die Thiere; und weil das sogenannte Neutrum nur sehr uneigentlich ein Geschlecht genannt werden kann, da es doch eigentlich ein Keingeschlecht ist.« – (12) Im Deutschen hat nur *Klopstock*: Sämtliche Werke, Leipzig 1854–55, VIII 268 und IX 97 *Bestimmungswort* für »Artikel« versucht (vgl. Baudusch-Walker a. a. O. 67 ff.). – (13) Vgl. *Adelung 1782*, II 79. – (14) Im Text hat Rask häufig die Abkürzung *Kjo.* verwendet. – (15) Nach *Jellinek 1914*, II 194 Anm. 1 liegt hier die stoische Unterscheidung zwischen ἄρθρα ὀρισμένα und ἄρθρα ἁποριστώδη zugrunde, was lateinisch durch *articuli finiti* und *articuli infiniti* übersetzt wurde. – (16) Der junge Rask teilt ca. 1808–09 den Artikel in *den mindre* und *den mere bestemmende* (Marie Bjerrum: Rasmus Rasks afhandlinger om det danske sprog, 1959, 88). – (17) Eine ähnliche Entwicklung zeichnet sich in der deutschen Grammatik ab: der *bestimmende Artikel* wird um die Mitte des 18. Jhs. von dem seit *Gottsched 1748* geläufigen *bestimmten Artikel*, abgelöst, der sich seitdem in der Fachsprache behauptet. – (18) *Matzen 1893*, 173 gebraucht daneben auch den Ausdruck *det bestemmende Kendeord*. – (19) Beide Termini gehen auf den bereits der landläufigen griechischen Grammatik bekannten Unterschied zwischen ἄρθρον προτακτικόν und ἄρθρον υποτακτικόν zurück (vgl. *Jellinek 1914*, II 195). – (20) Die deutsche Grammatik kennt diese Dreiteilung der Artikel erst seit *Freyer 1722*; hier werden die Endungen der starken Adjektivdeklinations als *articulus postpositivus* angesehen.

(21) Daneben kennt *Lefolii 1871*, 60 ff. auch den Unterschied zwischen *Bestemmelsesord* und *Bestemmelsesform* (s. *Bestemmelsesord*). – (22) *Hansen 1927*, 168 gebraucht daneben einmal *den suffigerede artikel*. – (23) *Dichmans Terminus Artikelbøjning* wird später bei *Jessen 1868*, 35 *bestemt bøjning*, bei *Mikkelsen 1893*, 90, *Byskov 1912*, 132, *Hansen 1927*, 9, *Rehling 1932*, 51, *Buchreitz/Lindgård 1959*, 28 und *Hansen 1965*, 132 und 140 *bestemthedsbøjning*, bei

Diderichsen 1957, 31, *Hansen* 1963, 58 und *Hansen* 1965, 140 *bekendthedsbøjning* und schließlich bei *Hansen* 1963, 88 und *Karlsson* 1965, 61 *determinationsbøjning*, genannt. *Jensen* 1833, 29 und 71 sowie *Diderichsen* 1957, V, 31 und 91 verwenden das Fachwort *Bestemthedsbøjning* nur für die schwache Adjektivdeklinaton. – Zu dem Substantiv *bestemthedsbøjning* hat *Hansen* 1927, 32 die Verbalform *bestemthedsbøjet* gebildet. – (24) *Bestemmelse* = Bestimmung, *tillæg* = Anhang, Zusatz (vgl. *Tillægsord* für Adjektiv). Rask warnt jedoch ausdrücklich davor, diese Bestimmungsestillæg mit dem unbestimmten Artikel, den er *Enhedsbestemmelse* nennt, zu verwechseln. – (25) So noch in der von *Diderichsen* 1961 verfaßten *Undervisningsvejledning for folkeskolen* II 74. – (26) Vgl. *Lyngby* 1942, 213 und *Wiwel* 1901, 97. – (27) Für den Volksschulunterricht hat *Diderichsen* 1961, 74 jedoch von der Unterscheidung zwischen *bestemthed* (beim Adjektiv) und *bekendthed* (beim Substantiv) abgeraten. – (28) Vgl. *Girbert* 1653 Bl. B 1^a; *Schottel* 1663, 225 und 1676, 89 f. kennt nur einen *articulus indefinitivus*. Auch diesem lateinischen Terminus liegt letzten Endes die stoische Unterscheidung zwischen ἄρθρα ὁρισμένα und ἄρθρα ἁοριστάωδῃ zugrunde. – (29) *l'article indéfini*. – (30) Zuvor hatte schon *Høysgaard* 1747, 279 *indefinitus* mit *ù-indskrænket* übersetzt. – (31) Vgl. *Bjerrum* 1959, 131. – (32) Daneben schlägt *Tøxen* die Bezeichnungen *den særskilt bestemmende* und *den almindeligt bestemmende Artikel* (für best. u. unbest. Art.) vor. Ähnlich wie mit Rasks Terminus *Enhedsbestemmelse* soll hier zum Ausdruck gebracht werden, daß auch der »unbestimmte« Artikel das damit verbundene Substantiv auf eine gewisse, wenn auch andere Weise als der »bestimmte« Artikel zu bestimmen vermag (vgl. *Bjerrum* 1959, 88). – (33) Im Deutschen haben *Reichard-Schiele* 1752, 10 und *Hempel* 1754, 1353 den Terminus *unbestimmendes Geschlechtswort* gebraucht. – (34) *Hansen* 1927, 171.

Mindre bidrag

KÆRLIGHED UDEN LÆGGE

Henimod slutningen af sin omfattende indledning til Johan Herman Wessels *Samlede Digte* (1862) bemærker J. Levin med et hørligt suk, at det meste af denne digters liv i virkeligheden er hyllet i mørke: *de nærmere Oplysninger om den mærkværdige Digters indre og ydre Liv ere aldrig fremkomne, ville aldrig mere kunne tilveiebringes – over den udødelige Digters ukjendte Grav svæver hans Muse tæt tilsløret, den danske Litteraturhistorie skal aldrig eie hendes Billede!* (Levin s. CXVI).

Det er en naturlig følge af dette manglende kendskab til Wessels dybere intentioner, at Wesselforskningen i første række har analyseret digterens værker som objektive, d. v. s. ikke-eksistentielle frembringelser. Den ret omfattende litteratur, der beskæftiger sig med dette emne, har næsten udelukkende betragtet Wessels digte som udtryk for en genre og i deres mere eller mindre dialektiske afhængighed af andre digtninger. Bortset fra, at adskillige smådigte naturligvis rent positivistisk kan placeres i en ydre biografisk situation, har højest det lille digt *Han aad og drak, var aldrig glad* dannet basis for en karakteristik af digterens psyk.

Hertil kom, at dramaet *Kierlighed uden Strømper* i flere generationer blev betragtet som dødsstødet imod den franske tragedie. Selvom allerede Levin (ibid. s. LXXII) vidste, at *Samtiden opfattede det som en af de almindelige Travestier der i den franske Litteratur saa ofte blive de bedste Tragedier til Deel*, har først Alf Henriques' afhandling i udgaven af sørgespillet hos Gyldendal (danskklærerforeningen, her benyttet i 12. oplag 1965) kunnet understrege med tilstrækkelig styrke, at også litteraturhistorikeren følgelig især må fortolke Wessels sørgespil udfra den hensigt, der oprindelig lå bag. Når vi imidlertid i dag erkender, at Wessel ikke skrev *Kierlighed uden Strømper* for at komme den franske tragedie til livs, må vi stille det spørgsmål, hvad der da var hensigten med stykket.

Nærværende opsats ser det som sin opgave at rejse det spørgsmål, om man ikke med føje og udbytte kunne betragte en del af den unge Wessels produktion, der som bekendt endnu ikke blev til for den økomoniske vindings skyld, herunder især *Kierlighed uden Strømper*, som en spejling af digterens eksistens. Et sådant aspekt vil naturligvis ikke afkræfte, men blot supplere den hidtidige forskning. Ville det sagt med andre ord ikke være udbytterigt at undersøge, i hvor høj grad Johan Herman Wessel fremstiller sig selv i skikkelse af Johan von Ehrenpreis?

Såvidt jeg ved, har ingen hidtil set, at digteren og skrædderen har andet tilfælles end fornavnet. Man har ikke bemærket, at de begge bærer et heltenavn, den ene navnet von Ehrenpreis, den anden søheltenavnet Wessel, og at de på denne måde begge hæver sig ud over deres småborgerlige omverden samtidig med, at de ironisk nok i virkeligheden ikke engang har kræfter nok til at stå

oprejst i dette lidet krævende miljø. At denne kræfternes svigten tilsyneladende også hos begge udstrækker sig til det erotiske område, er det måske vor tidsalder forbeholdt at have sans for at bemærke. Det synes, som det vil fremgå af det følgende, at man ved en analyse af nogle af skrædderens karaktertræk kan erkende nogle af digterens.

Det er parodiens væsen at foretage en spejling nedad, at erstatte ånd med krop. Det lave træder i det højes sted, pligterne imod idealet suppleres af pligterne imod fordøjelsesapparatet, det dynamiske kommer især til udtryk i den konkrete avlekraft. I *Kierlighed uden Strømper* optræder en tyk og frodig almue, der holder af fede spiser. Hvorledes herved de mange stilbrud opstår og skaber den komiske effekt, er almindelig bekendt.

I dette miljø er Johan von Ehrenpreis en fremmed fugl. Han deltager ikke med den rette begejstring i fortæringen af livets ærter og flæsk. Han er tynd og blodfattig, bærer heltenavn, men er en skrædder med kraftløse skrædderlægge. Denne selvmodsigelse gentages på lavere plan: netop skrædderen, der må formodes at være en snob på påklædningens område og f. eks. går med paryk (IV 5: *Jeg lod ved Paaske-Tiid mit Hoved-Haar afraage*), er den eneste, der ikke har nogen strømper at tage på.

Det er et vanskeligt og hidtil end ikke opkastet spørgsmål, hvorfor netop strømperne skal spille en så central rolle i intrigen. Indledningsvis må det være tilladt at rette en misforståelse, hvad angår beskrivelsen af de optrædendes påklædning i Henriques' afhandling. Henriques siger i en kommentar (til II 4): *til selskabsdragten hørte der knæbenklæder med dertil svarende silkestrømper; almuen gik til daglig i lange bukser, svarende til vore*. Personerne på W. A. Müllers tegning, der bringes sidst i bogen, er ifølge Henriques også *iført almindelige almuedragter*. Af denne tegning fremgår det imidlertid, at sådanne dragter bl. a. består af knæbukser. Det var dog vist først den franske revolution, der erstattede den fornuftigste form for bukser, der findes til vort klima, nemlig knæbukser af skind, med de såkaldte kakkellovnsrør, der oprindeligt var sribede som bismarcksklumper og overvejende blev båret af galejsslaver. At almuen, som Henriques forestiller sig, skulle have ejet særlige festbukser ved siden af de dagligdags, er iøvrigt ikke umiddelbart troligt, når der i forbindelse med majorens sprængte bukser (I 1) først sent argumenteres med, at en så høj herre sandsynligvis har mere end ét par bukser. Alternativet til strømperne er for Johan ikke galejbukser, men skaftestøvler, således som det gentagne gange fremhæves, at en bestøvlet brudgom er en skændsel (I 5, III 2, IV 1).

I sine støvler skjuler Johan sine tynde lægge, der står i skærende modsætning til Gretes og Mettes solide stolper (V 1). Nu må man for at tolke dette faktum på rette måde vide, at mangel på lægge i det 18. århundrede er et direkte udtryk for manglende avlekraft. Læggene, denne form for mandlig skønhed, der blev skjult ved den franske revolutions indførelse af en ny buksemode, var dengang så vigtige, at mange så sig nødsaget til at bruge indlæg i strømperne for ikke at blive lect ud. Dynamiske lægge kendes f. eks. fra Carl Viggo Meinckes vise om *Herr Baldrian (da strøg Herr Baldrian sit Skæg, mens han betragtede Knøsens Læg)*, men er iøvrigt udbredt. Fra den tyske litteratur mindes jeg således

Snehvide-eventyret i gengivelsen hos Musäus, hvor den elskovssyge unge pige, den senere stedmoder, i sit spejl ser den smukkeste mand i Brabant, med læber lige til at kysse og med struttende lægge. Fritz Reuters lille lokalfyrste *Dörchläuchting*, der er en så stor kvindehader, at ikke engang hans hofmænd må gifte sig, spottes af gadedrengene med råbet

*Dörchläuchten is von Gottes Gnaden,
Hett drei Por Strümp und doch kein Waden.*

Men det er unødvendigt at bringe flere eksempler. Grimms *Deutsches Wörterbuch* bringer under opslagsordet *Wade* en hel spalte med belæg for læggenes underfulde kraft.

Hvordan Johan stiller sig til denne side af ægteskabet, kommer især frem i hans store scene med Grete, efter at han har fået strømper på (V 4). Henriques er opmærksom på, at den sælsomme tale om roserne skal minde om, at der bør være pauser imellem elskovs henrykkelser. Derimod nævner Henriques ikke, at dette må jævnføres med den forudgående replik om læggene og med, at Mette lidt senere ser på hans ben, nemlig for at se, hvor tynde de er, ikke blot for at se på de stjalne strømper.

Dette faktum er imidlertid allerede bemærket i en afhandling, som Henriques ikke nævner, af Johan Bruun Skalborg. Kun tilsyneladende er magister Skalbergs afhandling (i *Edda* 1953) positivistisk pedanteri. Bag denne maske viser Skalborg en stor humoristisk indføling i sin navnefælles fataliteter, et emne, som den engelske tekst, han jævnfører med, lægger nær. Og han minder om det beslægtede tema i fortællingen *Nulla regula sine exceptione*.

Nået til denne erkendelse af Johans specielle problematik kan vi også kaste et nyt lys over Gretes bitre bebrejdelser, hendes ord om *en uteerlig Ild* (II 4) på det sted, hvor Johan beder om een dags udsættelse af ægteskabets indgåelse. Vilhelm Andersen bemærker hertil i sin litteraturhistorie (II s. 550), at dette *saa vidt det ses sker uden Grund*. Har Johan da ikke reelle hensigter? Jo nok i den betydning, som Vilh. Andersen ville tage dette udtryk i. Men Grete, der tilhører en mere bastant verden, aner, at Johan ikke kan præstere præstanda. At han ikke har strømper, betyder billedlig talt, at han ikke har nogen lægge at vise frem.

Det er klart, at Johans mangel på heroisk virilitet er en komisk effekt i denne tragedieparodi, hvor ægteskabet naturligt som i enhver parodi af denne art må reduceres til sit rent kropslige aspekt. På den anden side må det indrømmes, at denne forklaring på, hvorfor Johan ingen strømper har, ikke er tilstrækkelig til at belyse sørgespilletts intrige, medmindre man vil gribe til den tvivlsomme allegoriske tydning, at de stjalne strømper skal udtrykke en foregøglet potens. Det er imidlertid slet ikke denne lille afhandlings hensigt at fortolke *Kierlighed uden Strømper* til bunds. Analysen af personen Johan skal netop løses fra sine forbindelse med intrigen, som er nødvendig, for at der kan komme et stykke ud af det, og i sin konception ses som digterens egentlige foranledning.

Med andre ord: Lad os se bort fra, hvad der sker i *Kierlighed uden Strømper*, og spørg, om den karakteristik, der i det foregående er givet af Johan von Ehrenpreis, har noget tilfælles med Wessel selv.

Peder Tordenskjold født Wessel er ikke kun berømt for sine bedrifter i krig, men også for sine bedrifter i kærlighed. Det er underligt, men sandt, at Tordenskjold et kvart årtusinde efter sin død mindes i puerilt pornografiske anekdoter for sin enorme indsats på det erotiske område. Hvis man vil indrømme den tese sandsynlighed, at digteren Wessel under sin færd i København gentagne gange må være blevet mindet om sin farfars berømte broder, – at man har mindet ham om hans *Heltenavn*, så må digteren have følt, at vel bar han heltenavn, men selv var han en skrædder; man må i denne forbindelse ikke blot tænke på Johan Herman Wessels manglende heroiske, men også på hans manglende erotiske sindelag.

Denne side af Wessels natur, der er en naturlig følge af hans noksom bekendte ugidelighed, er måske hidtil ikke taget tilstrækkelig til efterretning. Og dog må man sige, at adskillige af hans digte viser tilbage til en sådan personlig problematik. F. eks. handler også Wessels berømteste mindre digt, *Herremanden*, om impotens. Kun som en strøtanke vil jeg minde om, at forholdet mellem herremanden og kusken kan minde om det mellem Johan og Mads, der jo er en tidligere ret nær bekendt af Grete, og om, at *Herremanden* kan spejle navnet Herman! Johan Herman Wessel skildrer i al fald i dette digt dels den, der vil og ikke kan, dels den, der både kan og vil. Da begge havner i helvede, er ifølge Vilh. Andersen (ibd. II s. 534) *den den klogeste, som ikke gider. Men denne Moral for de Indviede udtales efter Sædvane ikke direkte.*

Wessel hørte selv til dem, der ikke gad, men foretrak det uerotiske klubliv. Som skrædderen i stykket *veg han længe tilbage for ægteskabet*. I mellemtiden var han blevet en så forfalden dranker, at han, da han endelig giftede sig mere af magelighed end af kærlighed, havde svært ved at få børn, som det fremgår af det vakre impromptu *Du, som for din og min Plaseer*. Senere harcellerede han i verset *Paa Sammes Fødselsdag* over, at hans kones søn havde fået blå øjne, hvordan det ellers kunne være gået til.

Sønnen synes ganske vist at have arvet Wessels ydre og hans egenskaber; han døde ugift. Efter digterens død var han blevet understøttet, medens enken ikke ansås for at være værdig hertil (Levin ibd). Hun synes i for høj grad at have *gidet*.

Når Johan von Ehrenpreis skildres som et sjusket, upræcist pjok, en kærneløs karl, hvis skønne heltenavn sågar påfører ham elskovsforpligtelser, kan Danmarks ugideligste digter Johan von Tordenskjold dermed godt have karikeret sig selv over for sine venner. Det synes relevant også at betragte *Kierlighed uden Strømper* med dette in mente.

Leif Ludwig Albertsen.

MODERNE DANSK

*Aage Hansen: Moderne dansk, I-III. København 1968.
373 + 461 + 551 s. Kr. 120,00 hft., kr. 180,00 ib.
excl. moms.*

Aage Hansen er ikke uforberedt gået igang med sin beskrivelse af moderne dansk, forstået som dansk inden for de sidste 100 år. Næsten hele hans forud-
Danske Studier 1969 (januar)

gående produktion kan betragtes som forstudier til den nu foreliggende imponerende præstation. Her skal blot nævnes nogle tidligere værker fra hans ahistoriske produktion. Teoretiske og metodiske behandlinger foreligger i »Indledning til nydansk grammatik« (1938), syntaktiske forstudier i den skelsættende, men desværre lidt oversete »Sætningen og dens led« (1933). I »Bestemt og ubestemt substantiv« (disp. fra 1927) har AaH givet en monografi over en enkelt morfemkategori. Dele af udtrykssystemet er beskrevet i »Stødet i dansk« (1943), »Udtalen i moderne dansk« (1965), samt i flere afhandlinger af ortografisk art. Sprogrigtighedsproblemer (ortografisk, morfologisk og syntaktisk) finder vi behandlet i den lille vigtige bog »Vort vanskelige sprog« (2. udg. 1965). Hertil kommer en lang række specialundersøgelser i artikelform. Ikke mindst vigtig er Aage Hansens mangeårgie redaktørtid ved ODS, hvor han alene har præsteret artikler svarende til syv af ordbogens 27 bind. Det er da også herfra hovedparten af citatmaterialet stammer. Det bør i den forbindelse fremhæves at AaH ikke, som så mange tidligere grammatikere (fx Mikkelsen og Diderichsen), har ladet sig nøje med selvlavede og derfor ofte »kunstige« eksempler.

Aage Hansen er nok den første herhjemme, der har argumenteret for det sproglige analyseprincip der kræver at man begynder med de største enheder og ender med de mindste (således som det også er sket i det foreliggende værks bd. I), og ikke som i den klassiske grammatik hvor man byggede analysen op fra de mindste til de største enheder. Også denne præsentation af »Moderne dansk« bør gå frem på denne måde: Fra en gennemgang af værkets samlede anlæg, metode og videnskabelige placering til en omtale af detaljer.

»Moderne dansk« disponerer sig selv i to væsensforskellige dele, angivet ved undertitler: bd. I hedder *analyse*, bd. II og III *sprogbeskrivelse*. Bag denne deling ligger tilsyneladende et princip der kan betragtes som en mellemting mellem på den ene side glossematikens tvedeling i en beskrivelse af de sproglige forløb, *syntagmatikken*, og en kategorisering af de herved udfundne analyseenheder i *paradigmatikken*, og på den anden side den traditionelle grammatiks to hovedafsnit *syntaks* og *morfologi*. Som forf. imidlertid selv gør opmærksom på i indledningen til bd. II er sprogbeskrivelsen først og fremmest begrænset til en kategorisering og systematisering af *ordets* morfologiske apparatur, mens han omvendt i bd. I har fundet det hensigtsmæssigt ikke at standse ved den rene analyse, men også har ønsket at give en karakteristik af de centrale analyseenheders (sætningsleddenes) systematik.

AaH har dediceret sit hovedværk til Louis Hjelmslev hvis sprogteori i et vist omfang har inspireret første bind. Sporene af glossematisk tankegang må derimod nok siges at være minimale i andet og tredje bind. Grundsynspunktet er strukturalismens: Hvad forskeren må gå ud fra i sin beskrivelse er de lingvistiske *konstanter*, dvs relationerne mellem det uendelige antal af *variable* der kan indgå i disse relationer. AaH benytter derfor de glossematiske relationer solidaritet, kombination og selektion. I stedet for selekterende led har han dog opfundet betegnelsen selektivt led der enkelte steder synes brugt med uklar betydning, fx s. 24 under pkt 4, hvor det ser ud til at betyde »led opbygget ved selektion«(?). Herudover har AaH fra den glossematiske teori vist kun katalyserebegrebet. Det bør i den forbindelse nævnes at begrebet interpolation ikke er glossematikens, men at det hos AaH anvendes om indplaceringen af (neksus)-

adverbialer i sætningen. Generelt kan det siges at AaH har benyttet de moderne teorier og deres terminologi meget nænsomt, og stort set kun hvor de har stødt mindst an mod de traditionelle begreber. I langt de fleste tilfælde er det da også muligt uden videre at »oversætte« dem: selekterende sætning = ledsætning, sætningssolidaritet = sætningskærne (el. neksus), katalysabel enhed (i en ikke så streng opfattelse som vi finder den hos Hjelmlev) = ellipse (el. sætningsemne). Trods denne identitet skal det desværre nok vise sig at AaH vil støde en række ellers oplagte håndbogsbrugere fra sig. I forvejen er »Moderne dansk« ikke noget nemt tilgængeligt værk.

I segmenteringen af forløbet følger AaH sin analyse fra »Indledningen til nydansk grammatik«. Den største enhed med særlige kendetegn er *perioden*, en kombination af mindst to selvstændigt anvendelige enheder rytmisk sammenholdt uden pause, fx »Hvedebrødsdagene blev ham en skuffelse, han kunne ikke få fat på hendes væsen«. Herefter følger *storsætningen*, en enhed hvoraf mindst et af leddene, eller en del af et led, har form som en sætning, fx »jeg sagde at du skulle komme«, og endelig *sætningen* hvor intet af leddene har sætningsform, fx »du skal komme«. Et mindre segment i dette plan er (sætnings)*leddet*.

Til hver af de tre største enheder gives en fyldig beskrivelse af opbygningen og strukturen. Som ventet finder vi i disse afsnit en rigdom af fascinerende og originale – og undertiden lingvistisk kontroversielle – betragtninger. Her kan fx peges på de meget læseværdige afsnit om forholdet (afgrænsningen) mellem de forskellige segmentformer med antydninger af hvad der betinger valget af de forskellige udtryk og hvilke kommunikative virkninger dette valg indebærer, se fx s. 43ff, 56ff, 97ff. De stilistiske perspektiver i forbindelse hermed har AaH dog kun antydnet. Principielt har han undladt rent stilistiske betragtninger.

Naturligt knytter der sig altid stor interesse til en ny grammatiks behandling af de problemer der til enhver tid har voldt sin beskriver kvaler. Her blot nogle eksempler. Ledsætningerne inddeles på to måder. For det første efter deres forhold til og plads i *storsætningen* i to hovedgrupper: (1) sætninger der udfylder en hel plads, et helt led, og (2) sætninger der kun udfylder en del af et led. Hver af disse to typer falder i to undergrupper: (a) sætninger der kan indgå som subjekt (eller del heraf) eller hvad AaH kalder konverteret førsteled (eller del heraf), og (b) sætninger der ikke har den mulighed. Ved konverteret førsteled forstås led der i andre udformninger er i stand til at optræde som subjekt. Et eksempel herpå er objektet som i passivsætninger »konverteres« til subjekt. Hele forestillingen om konverterede led svarer nogenlunde til den generative grammatiks transformationer. Betegnelsen konverteret forekommer mig dog uheldig (det samme gælder i det hele glossematikens brug af denne glose) fordi der klæber halvmetaforiske forestillinger til den. En mere neutral betegnelse havde nok været »konvertibel«. – Mens vi er ved det terminologiske: Hvorfor dog betegnelserne førsteled (= det nominale led i solidariteten) og andetled (= det verbale led i solidariteten) når de dog svarer til de velkendte subjekt og verbum? Den uforberedte læser må studse over formuleringer af typen: »Som regel står førsteleddet foran andetleddet«.

En anden inddeling af ledsætningerne foretages efter sætningsindlederens syntaktiske funktion. (AaH ville nok hævde at der her først og fremmest er tale om en inddeling af konjunkionalerne). (1) En gruppe hvor indlederen samtidig

med at være leddanner har funktion som led i sætningen, og (2) en anden hvor indlederen kun er leddanner. Som det vil ses er disse inddelinger væsensforskellige fra Diderichsens halvsemantiske skelnen mellem implikative og eksplikative sætninger. Hvilken inddeling der er den bedste (mest hensigtsmæssige) kan det være vanskeligt at sige. AaH's inddeling efterlader som rest et betydeligt mindre antal dobbeltfordelelige sætninger end Diderichsens. Til gengæld forekommer Diderichsens underinddeling af i hvert fald implikativsætningerne overordentlig central set fra et transformationelt og prosahistorisk synspunkt.

Også problemet om forholdet mellem hoved- og bisætning har AaH løst på sin egen facon. Medens Diderichsen mente at måtte indføre en dobbeltterminologi: særsætning/ledsætning (m. h. t. den syntaktiske funktion) og hovedsætning/bisætning (m. h. t. sætningernes ydre form), opererer AaH udelukkende med modsætningen selvstændig sætning/selektierende sætning (ledsætning), idet denne sidste alene har sin plads i enheden storsætning. De ydre forskelle antyder for AaH blot varianter, selv om typen med bisætningsledstilling er dominerende ved ledsætninger. I den formelle karakteristik (s. 117ff) gøres omhyggeligt rede for fænomenet interpolation som for AaH kan være signal for ledsætning men ikke nødvendigvis er det. Begrebet interpolation, der også forekommer mig en smule for metaforisk, synes at bero på en forestilling om at den abstrakte relation solidaritet apriorisk kræver topisk nærhed af de involverede led, således at alle tilfælde med led der bryder denne sammenhæng må have en særlig beskrivelse. På dette punkt synes det som om Diderichsens topografiske udgangspunkt (systemerne *vs*a eller *sav*) giver den mest økonomiske beskrivelse. Hertil kommer imidlertid at selv om adverbialets plads ikke kan danne et rimeligt grundlag for inddeling af sætninger er der alligevel en væsentlig forskel mellem to typer af sætninger. Det var Aage Hansens A/B-leds analyse der inspirerede Diderichsen til sit sætningsskema. En konsekvens af opdagelsen af A-leddet, der overalt kan ses at have en definitorisk plads inden for B-leddet, er i virkeligheden at det alt for snævre begreb inversion er blevet overflødiggjort. Dette har hos Diderichsen ført til en sontring mellem sætninger med fundament (en videreudviklet opfattelse af A-leddet) og sætninger uden (herunder bl. a. bisætninger). Det er da et signal for en meningshelheds (in casu sætnings) uselvstændighed at den sædvanligvis ikke har en første frit udfyldelig basisplads. Bisætninger beskrives nok enklest ved at man betragter dem som fundamentløse. Men selv om AaH ikke har taget stilling til denne problematik i sin analyse har han selvfølgelig alligevel på anden måde redegjort for de forskellige relative grader af selvstændighed (især ved at-sætningerne).

Mens AaH således – vel på grund af sit arbejdes anlæg – ikke har taget stilling til (indarbejdet eller taget afstand fra) Diderichsens opfattelse af fundamentfeltet, har han til gengæld taget sit parti i opfattelsen af sætninger med 'der' + »egentligt subjekt«. I disse tilfælde syntes Diderichsen mest tilbøjelig til at bestemme subjektet efter dets placering som et indholdsled med alt hvad dette indebærer: en form for objekt.

AaH mener at det klart er verbet + »indholdssubjekt« der danner solidariteten og at 'der' er et selekterende led hertil (Diderichsen antydede muligheden af at lokativen kunne indgå neksus på lige fod med nominativ). Som argument anføres at i ældre sprog havde verbet talkongruens i disse tilfælde, fx »der kom-

mer også Biskopper efter os«. Spørgsmålet forekommer mig dog stadig uafklaret, for AaH's argument behøver ikke at være udslagsgivende. Det var vel bl. a. i den type sætninger talkongruensen faldt først, og en kongruens der tidligt gik af levende brug kan være fastholdt i skriften efter skolens normer om korrekt sprog (evt. ved påvirkning fra andre sprog). Hvordan man imidlertid end vil opfatte det så har i hvert fald den type konstruktioner tilspidset det overordentlig ubehagelige spørgsmål om hvilke kriterier man fastlægger de hjelmslevske relationer efter. Og her er vel et tilfælde hvor ingen praktisk prøve kan vise vej. Det kan iøvrigt anføres at transformationsgrammatikken (ligesom den traditionelle grammatik) synes at støtte AaH's opfattelse.

I behandlingen af det- og der-konstruktionerne følger AaH i det store og hele den kompetente redegørelse han har givet i »Sætningen og dens led«. Dog må det undre at vi intetsteds i første bind finder en samlet behandling af kløvningerne, en af de mest markante konstruktioner som karakteristisk nok optræder i de fleste moderne vesteuropæiske sprog. Det rimeligste sted at placere denne sætningstype var i kapitlet om storsætningen, først og fremmest fordi den efter de fleste grammatikeres mening viser en usædvanlig relation mellem de to sætningsdele og at der derfor i andendelen ikke er tale om rene relativsætninger, hvad AaH allerede selv var inde på i »Sætningen og dens led«. I afsnittet om særlige forhold i storsætningen (s. 110) henvises fænomenet til behandling under leddannere i bd. III, hvorved deres grammatiske og stilistiske egenart i nogen grad er trængt i baggrunden.

Nogle centrale betragtninger kan som ventet findes i de afsnit der ikke har kunnet disponeres organisk ind i de overordnede grupperinger. Det gælder fx »Særlige storsætningsformer« og »Nogle specielle forhold der kan træffes ved de behandlede enheder«.

I »Særlige storsætningsformer« introducerer AaH ganske kort sin A/B-leds analyse, en analyse der ikke alene er mulig ved storsætningen – hvor den er behandlet – men også gælder ved den selvstændige sætning. I tilslutning hertil behandles den såkaldte sætningsknode. Om de centrale mekanismer i denne konstruktion gælder det samme som for A/B-leds analysen. Også den burde – som AaH selv peger på – betragtes uafhængigt af sit tilhørsforhold til storsætningen. AaH siger at skemaet for opbygningen er det samme i sætningen »den beklager jeg ikke at kunne vise Deres Majestæt lige i øjeblikket« som i »den kan jeg desværre ikke vise Deres Majestæt«. Der er nok muligt at grammatikere her har set et særligt fænomen fordi det har været vanskeligt at lovgive for tegnsætningen. Den traditionelle grammatik har i princippet afvist typen fordi den gør en del af et selekterende led til et selvstændigt sætningsled. Vi kan tilføje at en parallel til denne selvstændiggørelse foreligger i konstruktioner som

jeg/ tænker på ham → ham/tænker jeg på

jeg/ bad ham komme → ham/bad jeg komme

jf.: jeg/ ved du kender ham → ham/ved jeg du kender (knode)

De her nævnte konstruktioner, der behandles hver sit sted i grammatikkerne,

er helt identiske hvad angår de kommunikative mekanismer, således som vi kan læse det ud af AaH's analysemodel. I eksempelsætningerne kan vi – afhængig af konteksten i videre forstand – vælge at »sige noget om«/bygge meddelelsen op på »jeg« eller »ham«.

Ligesom problemet om sætningsknuderne i virkeligheden er del af et større kompleks der går på tværs af de sædvanlige grammatiske disponeringer – man kunne i det hele have ønsket sig en samlet behandling af problemerne omkring ledafgrænsningen –, således forholder det sig også med det meget spændende afsnit »den talendes egne indskud«. Heller ikke dette fænomen er snævert forbundet med en enkelt segmenteringsform (AaH anbringer det da også i slutningen), men er ligesom A/B-leds analysen en vigtig detalje i den sproglige kommunikations mekanismer.

Det drejer sig om en række mer eller mindre klart markerede indskud der på en eller anden måde kan være ude af plan med udsagnets øvrige indhold idet de angiver den talendes holdning til det meddelte. Disse størrelser, der alle fungerer som adverbialer, spænder fra hele sætninger til enkeltord, fra tydelige indskud til grammatikaliserede elementer med ledfunktion i sætningen. AaH gør rigtigt opmærksom på at de i sidste tilfælde må analyseres som selekterende sætningen som helhed. Derved minder de om nægtelsen, men adskiller sig fra andre adverbialer ved at ligge i et plan uden for den egentlige meddelelse. Dette fremgår af modsætningen mellem

han kan sikkert køre	imorgen
han kan	køre sikkert imorgen

Vi kan tilføje at deres karakter af sætningsselekterende størrelser (fælles med Diderichsens neksusadverbialer, se bd. I. 140) klart fremgår af at de er sætnings-ækvivalenter ligesom »ja« og »nej« (man kunne kalde dem proneksualer ligesom man kunne kalde fx hjælpeverber og modalverber proprædikater og verbet »gøre« proverbium, jf. terminologien pronomen). AaH taler i disse tilfælde om ellipser (I.221). De kan kun fremkaldes ved helhedsspørgsmål i modsætning til andre adverbialer, der må fremkaldes ved konkret udpegende spørgsmål med et hv-ord, fx:

kører han hjem i morgen?	– sikkert/ vistnok/ desværre/ det formoder jeg/ hertil: ja/nej.
men: hvordan hører han?	– sikkert.
hvornår kører han?	– imorgen.
hvor kører han hen?	– hjem.

Det er denne specielle grammatiske egenskab der har foranlediget visse lingvister (især russiske) til at udskille disse grammatikaliserede enheder som en særlig ordklasse, ofte kaldet modalord. De synes på en eller anden måde beslægtet med kategorien modus. – Den systematiske behandling af disse størrelser har AaH henvist til behandling i bd. III under adverbierne (jf. ndf.).

Med hensyn til sætningens ledsegmentering – AaH adskiller sig ikke fra andre grammatikeres ledkategoriseringer – kan der måske være grund til at gøre op-

mærksom på forskellen mellem »Moderne dansk« og Diderichsens grammatik. Eftersom AaH udgår fra de abstrakte relationelle bestemmelser i den *aktuelt udformede* sætning kan han benævne kategorierne objekt, prædikat og adverbial under et som tredieled (jf. hans første- og andetled), såfremt disse hver for sig optræder alene. Sætningens fjerdeled får vi da først hvor to af leddene optræder i samme sætning. Diderichsen udgår derimod i sin topiske (taksonomiske) analyse fra den *maksimalt udfyldte* sætning, der kan bestemmes som sætningens abstrakte »dybstruktur«. Hos ham kan leddene derfor nummereres uafhængigt af de ikke aktualiserede led.

I kapitlet om analysen af ordet redegøres for segmenteringen af ordenheden. Resultatet er det traditionelt kendte i ordtyperne: sammensætning, afledning (og kombinationer heraf) og simple ord, videre i stavelser og fonemer. Fra ordet udskilles først morfemet, og herved opstår de velkendte problemer om grænserne mellem derivativ og morfem. Trods den indgående behandling (I. 246) når AaH kun til at konsolidere de kategorier der til enhver tid har været anvendte. Det kan nok, på baggrund af den iøvrigt anvendte relationsanalyse, undre at han ikke også har benyttet glossematikens teorier her. Iflg. disse ligner morfemet derivativet deri at begge typer forudsætter tilstedeværelsen af en rod, hvorimod de adskilles ved morfemets mulighed for ekstern styrelse. Således skyldes fx -e i sætningen »de er glade« en styrelse uden for ordet, hvad der ikke er tilfældet med derivativet, fx -lig i røddig der alene forudsætter tilstedeværelsen af »rød«. Havde Aage Hansen benyttet disse teorier havde hans morfologi naturligvis ikke været til at kende igen – og det kan måske også synes upraktisk (det var således et tungtvejende argument for Diderichsen). Et resultat af den nye morfemteori ville det fx være at former som »ind – inde – inden« måtte optages som kasusstørrelser, hvad AaH nu kan afvise.

Den ortografiske analyse findes i kapitlet om »Analyse af skriften«, en grundig gennemgang af de danske grafemers anvendelse der anskues begge veje: fra grafem til lydværdi og fra lydværdi til grafem. Det har ikke været muligt for AaH at skjule sin (NB berettigede) irritation over den officielle retskrivningsordbogs inkonsekvenser og selvmodsigelser. Fx angivelsen af ' i gelé, men geleen; brigadér, juvelér, men i modstrid med ordbogens egen vejledning (§ 4) kvarter, passager. Se fx også 366ff. Det fremgår lidt overraskende af dette kapitel at AaH ikke synes at ville anerkende den idag af mange benyttede og accepterede åbning [o] til [å] i ord som hul, kul, bund, sund.

Det overordnede dispositionsmønster for sprogbeskrivelsen i bd. II og III er ordklassen. Der er således ikke her tale om kategoriseringer af de syntaktiske segmenter.

Ordklassedefinitionen er AaH's egen, således som han har fremstillet den i »Indledning til nydansk grammatik«. I modsætning til Brøndal (og Diderichsen) der bruger semantiske kriterier, har AaH lagt til grund hvad han har kaldt egentlig grammatiske kriterier, dvs. på én gang de formelle og de (syntaktisk) funktionelle kriterier. AaH's sprogbeskrivelse er derfor en morfologi hvori indgår karakteristikkene af det ydre formelle apparatur og dette apparaturs syntaktiske funktioner. Der er da ligesom hos Diderichsen sket en radikal ombytning af den traditionelle grammatiks rubrikker, morfologi og syntaks. Som følge af de valgte kriterier betegner AaH's ordklasseinddeling en betydelig for-

enkling. Han opstiller ialt kun seks klasser: substantiver (herunder substantiviske pronominer), verber, adjektiver (herunder adjektiviske pronominer og talord), adverbier, leddannere (omfattende præpositioner og konjunktioner) og interjektioner. Bd. II beskriver substantiver og adjektiver, bd. III de øvrige ordklasser. Til hver af disse ordklasser gives en beskrivelse dels af morfemkategorierne (når sådanne findes), dels af orddannelsen.

Bøjningskategorierne beskrives efter fast disposition som det dog ofte kan være vanskeligt at gennemskue på grund af de lidt tilfældige overskrifter og indholdsfortegnelser (se ndf.). Først gennemgås det ydre (formelle) apparatur med detaljeret redegørelse for systemets rækkevidde (herunder dets defektivitet), og evt. de lydlige ændringer (»ledsagefænomener«) som morfemet medfører for stammen. Derefter følger undersøgelsen af systemets anvendelse og de syntaktiske funktioner. Hertil kommer ofte en anførelse af konkurrerende, især leksikalske udtryksmidler.

Som bekendt kan en morfologi disponeres på to måder. Man kan som her lade ordklassen være det overordnede og morfemkategorien det underordnede, eller man kan omvendt beskrive morfemkategorien og sekundært undersøge hvilke ordklasser kategorien dækker. Ulemperne ved den første fremgangsmåde var udprægede i den klassiske grammatik fordi man kom til at skille hvad der organisk hørte sammen (numerus skulle behandles op til fem forskellige steder), og man opnåede derfor ikke at give en adækvat beskrivelse af den samlede kategori. Disse ulemper har AaH i væsentlig grad fjernet, fordi hans ordklasseinddeling har taget hensyn netop til kategorierne, således at disse sædvanligvis behandles samlet (fx kasus ved substantiver og pronominer) og kun splittes op i ganske få tilfælde (fx numerus ved substantiver og adjektiver). Det er på den anden side klart at AaH's opfattelse af morfemet (som noget i udtrykket konkret efterstillet der ikke fremgår ved eksterne styrelsesforhold) hindrer ham i at betragte fx genus ved substantiver og adjektiver som systemer i samme plan. Genus ved substantiverne er derfor ikke nogen bøjningskategori, men en fordelingskategori (et substantiv kan ikke bøjes i fælleskøn og intetkøn). Den bredere opfattelse af morfemkategorien medfører derimod – som Hjelmslev har vist – at de to systemer må beskrives under ét, idet man nødsages til at registrere et ganske vist voldsomt antal af defektive og synkretiserede former. Uden inddragning af den eksterne styrelse er det heller ikke muligt at betragte genus og numerus (også ved substantiverne) under ét. Dette ret specielle forhold fremdrages her alene fordi det er velegnet til at antyde et *signallement* af »Moderne dansk«, ikke fordi jeg har villet give en kritisk vurdering af AaH's behandling af specielt genus- og numeruskategorierne.

De komplekse verbalforbindelser (hjelpeverbum + infinit) der altid har voldt store kvaler, og som det i det hele er vanskeligt at placere i traditionel grammatik, er hos Aage Hansen behandlet grundigt i afsnittet om perfektparticipiet (under de infinitte systemer) hvor de rubriceres som »enhedsforbindelser« (bd. III. 139–158). Derimod savner man en tilsvarende behandling af de meget vigtige enhedsforbindelser med modalverbum + infinitiv der kun er omtalt ganske parentetisk under infinitiven (III.67), ligesom man i det hele må undvære en nøjere analyse af forholdet mellem infinitter og finitter (hvorunder måske også hører forbindelser som »sidde og sove«).

De to bind rummer meget fyldige orddannelsesafsnit med fast opbygning. Først behandles derivationen, underinddelt i præfixion og suffixion, derefter kompositionen, der altså ikke som hos Diderichsen betragtes som et egentligt syntaktisk anliggende. Sædvanligvis er udgangspunktet for afledningsbeskrivelserne de enkelte præ- og suffixer i alfabetisk rækkefølge (underinddelt i hjemlige og fremmede elementer). Kun ved substantiverne har AaH byttet om på dette skema, idet han ved suffikserne går ud fra betydningskategorierne med grupper som personbetegnelser, betegnelser for dyr, planter, stoffer, ting osv. Det må have været et kæmpearbejde at vende op og ned på det sædvanlige udgangspunkt for orddannelseslæren.

Ved de ordklasser der ikke (eller kun i ringe grad) har bøjningsmæssige karakteristika (adv., leddannere og interj.) dominerer naturligvis som hovedprincip det funktionelle. Men hertil har AaH føjet nogle meget omfattende og særdeles detaljerede semantiske beskrivelser. Ved adverbierne har han fx forsøgt en opdeling der har selve meddelelsessituationen som baggrund. Man kan her »oversætte« til Bühlers sprogmodel: Gruppen »adverbier der angiver den reallogiske sammenhæng i den sproglige forestilling« og den gruppe han kalder »som almindeligt adverbial« = symbolfunktionen, »adverbier der angiver den talendes personlige forhold til fremstillingen« = symptomfunktionen, og »adverbier der har henblik på forholdet til den tiltalte« = signalfunktionen. Det er dog kun modsætningen mellem symptomfunktionen og de øvrige grupper der synes at kunne motiveres funktionelt (»grammatisk«). AaH må her – som ved leddannerne og interjektionerne – have haft stor hjælp af sit arbejde ved ODS. Flere steder hører man da også tydeligt ordbogsredaktørens formuleringer, mere end grammatikerens, fx III.228: »Et som regel foranstillet men undertiden (som variant) efterstillet adverbium kan knyttes til et substantivisk led for at angive at der tages et forbehold eller at det angivne ses under en særlig synsvinkel, bl. a. som overraskende eller unormalt ringe, stort, som uventet, som særlig fremtrædende eller vigtigt, som det rette, specielle af flere muligheder, som noget man affinder sig med, er tilfreds med . . .« Med den type formuleringer er vi godt på vej ud af den egentlige grammatiske beskrivelse.

Som sidste kapitel has AaH medtaget hvad han kalder »sproglige størrelser der falder uden for ordklasserne«, der defineres som ordlignende størrelser der ikke har faste syntaktiske funktioner, og mangler ordets faste enhed af indhold og udtryk. Vi befinder os altså på grænsen til det ikke-sproglige. »Klassen« omfatter lydord og tralle- og remseord, størrelser der i andre fremstillinger – om de overhovedet er medtaget – er placeret under interjektionerne.

Spredt rundt om i hele beskrivelsen findes forskellige typer tabeller med frekvensundersøgelser. De fleste anskueliggør stilistiske gradueringer af forholdet mellem skriftsprog og talesprog. Fx bd.II.208 over brug og ikke-brug af genitiv, bd. III.53 over passiv, 101 over præsens participium, 222 over antal adverbialer pr sætning, 448 over »som« og »der« i relativsætninger. Disse tabeller er ofte usædvanlig illustrative, om end flere nok må siges at have en for spinkel talmæssig baggrund, hvad AaH da også selv gør opmærksom på.

Aage Hansen har skabt et hovedværk inden for dansk grammatisk litteratur. Men det er et vanskeligt tilgængeligt værk der desværre næppe når langt uden for fagmandens kreds. Og selv for ham vil det ofte – på trods af stikords-

registeret – være vanskeligt at finde rundt i. For det *må* siges: AaH er ikke gode venner med den systematiske disposition. Man drukner i et tilfældigt og uoverskueligt system af inddelinger med store og små bogstaver (latinske og græske), romertal og arabertal, forsynet med gradtegn eller parentes, i kursiv eller antikva i en form der til tider er komplet umulig at gennemskue. Gang på gang mister man orienteringen. De mange ekstra anbragte indholdsfortegnelser er ganske vist til stor hjælp, men flere steder synes de indskudt i korrektoren, for der er desværre ikke altid overensstemmelser mellem teksten og fortegnelserne. Fx i bd. III under adverbiernes brug, gruppe A, er der fem underafdelinger med små bogstaver. De fremtræder med mange undergrupperinger i teksten således: a og b har spatieret antikva overskrift med indrykning, gruppe c er skrevet med stort (!) uden indrykning og med overskrift i kursiv, gruppe d har antikva d og overskrift uden indrykning i kursiv, gruppe e har kursivt e og overskrift uden indrykning, og alt dette blandet sammen med andre underinddelinger med tal og bogstaver. Hvis ikke man passer på i sådanne tilfælde mister man fuldstændig overblikket der specielt er af vigtighed ved semantiske grupperinger. Tilegnelsen er vanskeliggjort i unødigt grad. Et andet eksempel fra bd. I. 110, hvor man ikke får hjælp fra indholdsfortegnelsen. Her finder vi et afsnit c, og umiddelbart forud for det går et identisk afsnit c. Først når man har kæmpet sig baglæns gennem flg. system: c c b a 3° 2° f-a 1° b a opdager man at de to her sidstskrevne a og b er i niveau med vort uforståelige c.

Disse forståelsesretarderende irritationsmomenter af formel art kan naturligvis på ingen måde skjule den kendsgerning at »Moderne dansk« er et værk af den største videnskabelige lødighed. AaH, der vel er en af vore mest originale sprogforskerere, har en kvalitet frem for de fleste andre: man bliver aldrig færdig med at læse ham. Gang på gang vender man tilbage og opdager for hver læsning nye og spændende iagttagelser. Hans styrke ligger i analysen af detaljen der ofte betragtes fra de mest overraskende synsvinkler. Man overgiver sig til hans analyser, man sættes i gang og finder nye perspektiver, eller man tvinges til at formulere sin opposition. AaH efterlader sjældent sin læser ligegyldig og passiv, hans videnskab er aldrig kedelig.

»Moderne dansk« kan ikke undgå at placere sig i den videnskabelige litteratur som en grammatisk klassiker.

Hans Veirup.

»LILLE RØDE RØNNEBÆR«

Min afhandling »Sophus Claussens »Hvidtjørn«« (her i tidsskriftet 1968 p. 75 ff.) kræver en rettelse. Jeg sammenstiller »lille vilde Hvidtjørn« (strofe 1 og 7) med Thor Langes »Lille røde Rønnebær« og »Lille hvide Rosmarin« og skriver: Hvis man ikke vidste bedre ville man tro at Sophus Claussen havde efterlignet Thor Lange; men Sophus Claussen er først på færde (p. 79 og 86 f.). Før jeg gav mig til at undersøge de kronologiske forhold regnede jeg afgjort med at Thor Langes digt måtte være det ældste. Det er da også tilfældet. På dette punkt er min undersøgelse utilstrækkelig. Jeg burde have udnyttet hvad Vilhelm Andersen skriver i »Illustreret dansk Litteraturhistorie« IV (1925). »Lille røde Danske Studier 1969 (januar)

Rønnebær« kom ligesom nogle andre af Thor Langes populære sange først frem i komponisternes sanghæfter (p. 467. Jf. min henvisning p. 86 f.).

Dr. phil. Helge Topsøe-Jensen har venligst i et brev gjort mig opmærksom på, at Thor Langes digt er det ældste. Det kom i »Sex Folkeviser, oversatte af Thor Lange, komponeret for een Syngestemme med Piano af P. E. Lange-Müller« i 1882 (se Julius Clausen: P. E. Lange-Müller. Mennesket og Kunstneren (1938) p. 66 og 68). Dette hæfte indeholder også den kendte sang »Skin ud, du klare Solskin«.

Jeg ved ikke om Sophus Claussen har kendt Thor Langes sang med Lange-Müllers melodi. Det må vel betragtes som sandsynligt. Senere blev som bekendt »Lille røde Rønnebær« tonesat af Fr. Rung. Selvfølgelig kunne Sophus Claussen have formet sit udtryk uden kendskab til Thor Langes digt; men ligheden er slående. Udtrykket »lille vilde Hvidtjørn« står isoleret i Sophus Claussens lyrik, og det taler afgjort for en påvirkning eller en slags lån. Anvendelsen af *lille* er betydningsfuld (se min afhandling p. 79). Thor Langes betydning for halvfemsernes lyrikere har jeg kort omtalt i mit arbejde »Ludvig Holstein i den litterære tradition. Et bidrag til filologisk litteraturforskning« (1965) p. 65 med henvisninger til Vilhelm Andersen og Johan Fjord Jensen (i Festskrift udgivet af Københavns universitet marts 1963).

Det kan tilføjes at »Ordbog over det danske sprog« citerer versene »Lille røde Rønnebær!/Lille søde Hjertenskær!« under *rønnebær* (XVIII (1939), 215 med henvisning til Thor Langes »Udvalgte Digte« (1915), ved Otto Borchsenius, p. 27).

Harry Andersen.

Anmeldelser

Iacobus Nicolai de Dacia, Liber de Distinccione metrorum. Mit Einleitung und Glossar herausgegeben von Aage Kabell (Monografier utgivna av K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala 2). 207 S. + 14 Plancher, Almqvist & Wiksell, Uppsala, 1967.

»Spät kommst du, doch du kommst«, kunne man med Schiller sige om dette værk. Det drejer sig om den første trykte udgave af den skandinaviske latindigtningens næststørste digt i middelalderen. Værkets titel er »Liber de Distinccione metrorum«. Ordet »distinccio« (= forskel) hentyder til 32 mindre digte, hvor samme motiv (døden) bliver behandlet i forskellige digteriske former. Derefter følger en »planctus«, d. v. s. et lovprisnings- og sørgedigt over den engelske Grev Aymer de Valence. Iacobus Nicolai fortæller selv i sit digt, hvornår han har afsluttet det. Det skete d. 25. juli 1363. Der findes også et andet stort og interessant digt, som efter al sandsynlighed er skrevet af Iacobus Nicolai. Det drejer sig om den såkaldte »Salutaccio Beate Marie«, en selvstændig videreudvikling af »Rosarium«. Teksten er bleven fundet af Ellen Jørgensen og udgivet af Paul Lehmann. Om også »Salutaccio« skulle tilskrives Iacobus Nicho-

lai, har indtil nu været et åbent spørgsmål. Franz Blatt besvarer spørgsmålet positivt (Kulturhistorisk Leksikon X 1965 sp. 336). Aage Kabell støtter Blatt's antagelse med en undersøgelse af indholdsmæssige kriterier. Der kan herefter ikke mere være tvivl om, at Iacobus Nicholai har skrevet både »Salutaccio« og »Liber de Distinccione metrorum«. »Salutaccio« er et ungdomsværk, som det fremgår af selve teksten. Vi står altså her foran den interessante kendsgerning, at vi kan studere en middelalderlig digters udvikling fra ungdommen til et senere stadium.

»Salutaccio« foreligger i et MS. fra Stockholm (A 39), hvor der siges, at digtet er skrevet »per quendam scolarem de regno Dacie«. Vi kan komme endnu et skridt nærmere. I v. 63 sætter forfatteren den hellige jomfru i forbindelse med sit hjemsted:

Salve vas reliquiarum,
Mons quo surgit fons rosarum,
Fons aquarum, flumen clarum,
Regnum Ro reficiens.

»Mons quo surgit fons rosarum« er Roskilde, således som det også bemærkes i håndskriftets margin. »Regnum Ro (= genitiv!) reficiens« er også en hentydning til Roskilde. I marginen læser man »quondam regis Danorum«. Iacobus Nicholai er altså født i Roskilde og er efter al sandsynlighed forfatter til begge værker. Aage Kabell har med stor iver undersøgt forfatterens liv. Vi finder ham med fuld sikkerhed 1363 i England som »scholaris« hos Grevinden af Pembroke. I hendes tjeneste skrev han 1363 det før omtalte klagedigt over hendes afdøde gemal. Kort efter fuldendelsen af sit værk fik Iacobus Nicholai et beneficium, sikkert med kraftig støtte fra grevinden. Det siges om ham, at han var magister in artibus, og han fik et treårs stipendium for at kunne læse teologi. Om den danske scholaris læste teologi i England, eventuelt i Cambridge, ved vi intet om. Men 1370 optræder han i Pariser Universitetets annaler som procurator nationis Anglicanae. Men allerede 1373 finder vi atter Iacobus Nicholai i England hos Grevinden af Pembroke, som døde 1377. 1378 er han igen i Paris; 1379 ansøger han om et beneficium. Derefter fortaber hans spor sig i det uvisse.

Af hans store Liber de Distinccione metrorum foreligger ved siden af et lille fragment tre større manuskripter: Cambridge Add. 3077 (fundet af Prof. dr. Eric Jacobsen, København), British Museum, Claudius A. XIV (fundet af Ellen Jørgensen) og Bibliothèque Nationale, Paris, Latin 10323 (fundet af Henrik Schück). Henrik Schück har i slutningen af det 19. århundrede ladet fremstille en afskrift af dette sidste manuskript; denne afskrift findes nu i Nobelbiblioteket i Stockholm. Kabell anfører også denne kopi blandt sine håndskrifter (under siglen N). Men den har ingen filologisk betydning, da vi nu kender selve manuskriptet, og da den indeholder mange skrivefejl. Håndskrifterne E (London) og F (Paris) står hinanden meget nær, medens C (Cambridge) har væsentlige afvigelser og synes at være ældre. C synes også at have en mere tilforladelig tekst. Desuden har C en kortere version. Kabell går uden videre ud fra den antagelse, at det er forfatteren selv, som har bearbejdet værket, således at redaktionen E og F går tilbage til Iacobus Nicholai. Når man nu kender middelalderlige tekster og ved, hvordan skrivere og andre har digtet videre på

en foreliggende tekst, er denne antagelse ikke hævet over enhver tvivl. Kabell kommer nu til det resultat, at E har en bedre tekst end F. Han lægger derfor E til grund for sin udgave. Man kan spørge sig selv, om det ikke havde været klogere at benytte C som grundlag. Thi med hensyn til middelalderlige håndskrifter kan man næsten altid gå ud fra den kendsgerning, at den korteste tekst også er den bedste, og det er ikke umiddelbart givet, at de tilføjelser, som findes både i E og F, går tilbage til forfatteren. Hvad ortografien angår, holder Kabell sig til E's skrivemåde, uden at teksten er en diplomatarisk gengivelse, da han selv regner med visse normaliseringer. Dette medfører imidlertid, at man nogle steder ikke kan afgøre, om det drejer sig om trykfejl eller fejl i håndskriftet. Således lyder v. 451 i EF : *Dic ubi Romanus/bellica Dana manus?* Samme vers lyder i C: *Sic (!) vbi romanus bellica dana manus* (p. 49).

Samme spørgsmål kan man stille til v. 50: [*Mors*] ... *Segregat et miseram subito de corpore (!) vitam*. Samme læsemåde findes i v. 922 (og i apparatet): ... *duo corpore connumerantur*. Hvis formen »corpore« virkelig findes i teksten, burde den være normaliseret, og den afvigende form gengivet i apparatet. I diglets peroratio, som former sig som en hymne til Treenigheden, læser man følgende vers: v. 1400 *Nectar in ore Jesu, melos aure, refeccio, dya*; her stødes man af den normaliserede interpunktion. »Jesu« må jo være vokativ, altså burde der efter »in ore« stå et komma; »refeccio, dya« giver heller ingen mening; thi »dya« (= dia) og »refeccio« hører sammen.

En af tekstudgiverens fornemste opgaver er at finde de skjulte citater, som gemmer sig i det respektive værk. Derved kan man placere en bestemt litterær tekst i dens samtidige sammenhæng. Her kan man kun beundre det arbejde, som Aage Kabell har præsteret. En eminent belæsthed og en uhyre flid har hjulpet ham i denne opgave. Han har med eksakte tekstparallelere påvist, at Iacobus Nicholai har kendt og citeret Saxo Grammaticus, Robert Baston's digt over slaget ved Bannockburn (»Saxo« på side 58,14 må vist være en lapsus calami for »Iacobus Nicholai«?), Geoffroi de Vinsauf's *Poetria Nova*, Matthæus af Vendôme's Tobias og et anonymt digt, som findes i Staatsbibliothek i Wien (Cod. 4201). Denne eksakte påvisning af frappante tekstparallelere er en stor bedrift og fortjener anerkendelse.

Enhver forsker, som arbejder med middelalderlige latinske tekster, vil også være taknemmelig for den nøjagtige redegørelse, der analyserer de fonetiske, grammatikalske og semantiske særegenheder, hvorved Iacobus Nicholai's sprog adskiller sig fra det klassiske latin. Her skal også fremhæves særegenheder med hensyn til metrikken, som jo er Kabell's særlige forskningsområde. Siderne 75-90 er en fundgrube for enhver middelalderfilolog.

Hele Liber de Distincione metrorum har kun ét tema, som kan betegnes med det tragisk-patetiske ord: *Mors*. Dette tema varieres i to store grupper: først kommer 32 mindre digte, derefter den store elegi over Greven af Pembroke. De mindre digte består af hexametre og disticha, med eller uden rim. Udviklingen sker fra enkle til mere og mere indviklede former, således at man ligefrem kan tale om »eine Reimspielerei«. Denne kunstige form når et vist højdepunkt i de sidste digte, hvor digtet grafisk kan optegnes som et kvadrat med to indelukkede kvadrater og en midterlinie, hvor hver side af figuren begynder med et M (*Metrum* 27). *Metrum* 28 er et stort kvadrat med et inde-

lukket kvadrat, som hviler på kanterne, som igen indeholder et tredje kvadrat med to tværlinier; hver linie begynder med et S. Metrum 29 er en kompliceret stjerne, hvor hver linie begynder med et M. Metrum 30 har form af en cirkel med en anden indelukket cirkel plus dens radier. Metrum 32 og 33 er formet som et skakbræt, hvor ordene kan udskiftes efter et bestemt »Sprachspiel«. Liggende leg med ordene findes også i den tyske barokdigtning.

Man kan ikke bedømme denne dødsdigtning ud fra moderne kategorier. Det drejer sig ikke om en personlig stillingtagen til problemet »døden«, som vi f. eks. finder den i den lidt senere »Ackermann aus Böhmen« (ca. 1400). Emnet ligger fast, og det gælder kun at skrive en »stil« over dette tema. Dette sker ved hjælp af topoi, clichéer, reminiscenser fra den klassiske litteratur m. m. Forfatteren vil vise, hvordan man formelt kan variere dette emne. En sammenligning med Nicholai's Liber de Distinctione metrorum og J. v. Tepl's »Ackermann aus Böhmen«, som begge to behandler samme emne, viser hele forskellen mellem middelalderen og den tidlige tyske humanisme.

Der kan ikke være tvivl om, at Aage Kabell's udgave af det indtil nu ukendte digt er en stor bedrift. Han har beriget vor viden om den skandinaviske latindigtning i middelalderen med et betydeligt værk. Han har i sin fyldige indledning sat dette værk ind i dets litterære sammenhæng og givet den første samlede biografi af Iacobus Nicholai. Førsteudgaver er sjældent de sidste udgaver. Måske vil nye håndskrifter dukke op, som giver en endnu bedre tekst end den foreliggende. Foreløbig påhviler det vore litteraturhistorikere at placere denne danske forfatter i hans kulturhistoriske sammenhæng.

H. Roos.

Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Herausgegeben vom Deutschen Volksliedarchiv. V:2, (p. 163–340). Verlag des Deutschen Volksliedarchivs in Kommission bei Ernst Kaufmann, Lahr/Schwarzwald. Freiburg/Breisgau 1967.

Efter en pause på 8 år er nu det femte bind af det tyske folkeviseværk blevet afsluttet, jf. DSt 1967 131. Hermed er 123 balladetyper blevet udgivet efter de principper, som John Meier opstillede, da han i 1935 udgav det første bind: alle kendte opskrifter af balladerne registreres, men kun nogle få udgives i deres helhed. Variantapparater som i Danmarks gamle Folkeviser bringes ikke. Kommentarerne til de enkelte balladetyper er også i det foreliggende halvbind meget udførlige, selvom det i forordet understreges, at man nu er begyndt at stramme dem.

Det er som bekendt visearkivet i Freiburg, der står for udgivelsen af dette standardværk, og lederen af arkivet, professor Wilhelm Heiske, står som hovedudgiver. Enkelte af balladerne er fremlagt og kommenteret af nu afdøde professor Erich Seemann, de fleste derimod af folkloristen og germanisten Rolf Brednich, som behandler teksterne. Alle melodierne er behandlet af Wolfgang Suppan.

Generelt må det om editionsprincipperne siges, at det ville være ønskeligt, om

udgiverne i de kommende bind kunne indføre den praksis, at man bragte blot nogle få oplysninger om de utrykte optegnelser; det bibliografiske apparat fungerer perfekt, når der er tale om trykte optegnelser. Som et af mange eksempler på hvor lidt udgiverne imidlertid anfører i forbindelse med den utrykte tradition, kan nævnes følgende fra oversigten over de opskrifter af DVldr 116 *Waise und Stiefmutter*, der blot registreres:

»Westpreussen. 9–14. 6 (*2) A.« Dvs. 6 optegnelser, hvoraf 2 med melodier.

Heldigst ville det være, om man anførte både meddelelser og optegner af de enkelte opskrifter samt en præcis lokalisering. Under alle omstændigheder bør året opgives. Det synes man at gøre konsekvent ved båndoptagelser, og derfor virker følgende oplysninger fra samme ballade nok så heterogene:

»Ostpreussen. 3–7. 5 (*4) A. – 8. Tonaufnahme des DVA 1964 (R. W. Brednich), Mag 142, lfd. Nr. 4292. Übertragung A 204 199«.

Det foreliggende halvbind indeholder de sidste ballader om, hvad udgiverne betegner som »Familienereignisse«: 104 *Genovefa* (med motiv kendt fra bl. a. folkebogen om Griseldis), 105 *Der falsche Schreiber* (se nedenfor), 106 *Die verunglückte Müllerstochter*, 107 *Tod der Geschwister*, 108 *Jerman Weizers Frau*, 109 *Bei Geburt im Grabe*, 110 *Das neue Grab*, 111 *Der Färber*, 112 *Richmudis von Adocht*, 113 *Die scheintote Braut*, 114 *Die Rabenmutter* (se nedenfor), 115 *Das hungernde Kind*, 116 *Waise und Stiefmutter* (se nedenfor), 117 *Die zwei armen Waislein*, 118 *Die beiden Waisenkinder*, 119 *Das böse Stiefmütterlein*, 120 *Der Tod als Erlöser*, 121 *Die brave Stiefmutter*, 122 *Das Tränenkrüglein* og 123 *Der undankbare Sohn*.

Blandt disse ballader finder man mange vidnesbyrd om den betydelige rolle som skillingstrykviserne har spillet for den yngre tyske balladetradition. Af stor traditionshistorisk betydning er det at se så mange eksempler på forholdet mellem trykt tradition og mundtlig fremlagt og i visse tilfælde nøjere analyseret. Savnet af en oversigt over indholdet af opskrifterne af de ballader, der ikke aftrykkes, er her mærkbart. Af kommentaren til DVldr 114 fremgår, at »tabellarische Zusammenstellungen« af opskrifterne er blevet udarbejdet. Det burde overvejes, om ikke det i al fald i visse tilfælde ville være hensigtsmæssigt at publicere sådanne oversigter eller uddrag heraf – under en eller anden form. At det kan lade sig gøre har udgiverne af DgF vist.

Af særlig interesse for dansk og nordisk balladeforskning er 3 viser, som Brednich har skrevet om:

DVldr. 116 *Waise und Stiefmutter*, som er beslægtet med DgF 98 *Moderen under mulde*. Som bekendt anfører DgF også europæiske paralleller, og det kan nævnes, at mens Svend Grundtvig kun kunne kende 1 opskrift fra tysk tradition, så kan Brednich anføre 142, heraf 3 som han selv har optaget på bånd i 1960'erne i Østpreussen, Rhinlandet og Baden. Bemærkes kan det iøvrigt, at Grundtvig har henvisninger til den tyske ballades udbredelse i estisk og skotsk tradition, som Brednich ikke synes at have taget hensyn til. Det er begribeligvis kun en detalje, ligesom denne: det er ikke en tjekkisk forsker, der i 1891 er den første, der gør opmærksom på den ældste tyske opskriffs østeuropæiske oprindelse, men derimod Grundtvig: »Da denne tyske Optegnelse staar saa ene og kun haves fra en lille tydsck Koloni midt inde mellem slaviske Folk, og da vi hos disse

finde netop denne samme Del af vor Vise, men fuldstændigere og mere episk afrundet, saa er der langt større Grund til at antage, at denne tyske Form er et Laan fra de slaviske Naboer, end omvendt» (DgF II, 1856, p. 470–71). Derpå anfører den særdeles velorienterede Svend Grundtvig en række opskrifter fra vendisk, bøhmisk, polsk, litauisk og estisk tradition.

På grundlag dels af egne undersøgelser og dels af den tjekkoslovakiske forsker Oldřich Sirovátka's fra 1964 har Brednich skrevet en særdeles grundig og klart disponeret kommentar. Af principiel betydning er hans redegørelse for en i begyndelsen af det 19. århundrede litterært overarbejdet nedskrift af visen, som tidligt blev meget populær i Tjekkoslovakiet. Den blev oversat til tysk flere gange, men det var Joseph Wenzigs oversættelse fra 1857, der blev populær, og det er den stadig. Brednich skriver: »Als Überlieferungsträger werden vorwiegend weibliche Gewährspersonen oder Schulkinder genannt. Die deutschen Aufzeichnungen spiegeln im Text zwar sämtlich mehr oder weniger die Übersetzung von Wenzig wider, doch finden sich zahlreiche Um- und Weiterbildungen.« Derpå giver han en række interessante eksempler på, hvad han kalder »produktiven Zurechtsingens in der Volksüberlieferung«.

DVIldr 105 *Der falsche Schreiber* er delvis beslægtet med DgF 13 *Ravengård og Memering* og med Child 59 *Sir Aldingar*. Kun 1 tysk opskrift kendes – fra omkr. 1860 i Pommern. Brednich konkluderer, at det ikke er muligt at sige noget afgjort om, hvordan det delvise slægtskab mellem den tyske vise, som han karakteriserer som »farb- und phantasielos«, og dens europæiske paralleller traditionshistorisk skal forklares.

DVIldr 113 *Die Rabenmutter*. Motivet med moderen, som ombringer sine børn for at hemmeligholde sit moderskab, undertiden for at kunne indgå et nyt ægteskab, er meget udbredt i europæisk folkedigtning. Det findes f. eks. i DgF 98 *Maria Magdalena* og i DgF 529 *Barnemordersken* (jfr. Hermann Siuts: Die Ballade von der Rabenmutter und ähnliche Liedtypen in Europa, i Zeitschrift für Volkskunde 58, 1962, p. 238–254, og Lajos Vargyas: Researches into the Mediaeval History of Folk Ballad, Budapest 1967, p. 54–62).

Brednich skriver om visens kulturhistoriske baggrund og gør blandt andet rede for de meget strenge straffe, der var for uægteskabelige svangerskaber. Derfor var barnemord så almindelige og visse steder – f. eks. i Baden i 18. årh. – forekom de så hyppigt, at man ligefrem kan tale om en epidemi. Vigtig er også hans redegørelse for den analyse, han har foretaget af alle varianterne: »Aus einer tabellarischen Zusammenstellung der konstant gebliebenen Reim- und Leitmotivwörter geht hervor, dass eine starke Variabilität an den unwesentlichen Teilen des Liedes festzustellen ist, während die Reimwörter und die Wörter mit stärkerem semantischen Stellenwert relativ fest geblieben und noch mit einiger Sicherheit erschlossen werden können«.

Inden for europæisk viseforskning har Deutsche Volkslieder altid indtaget en fremtrædende plads. John Meier og Erich Seemann har hidtil været garanter for udgavens høje videnskabelige værdi. Nu synes tekstudgivelsen helt at skulle overgå til Rolf Brednich, og de foreliggende kommentarer fra hans hånd står ikke tilbage for den ældre generations – måske snarere tværtimod.

Lørn Piø.

Deutsche Volkslieder. Texte und Melodien. Hrsg. von Lutz Röhrich und Rolf Wilhelm Brednich. I: Erzählende Lieder. Balladen, Schwänke, Legenden. Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf 1965. 356 s. ill. – II: Lieder aus dem Volksleben. Brauch, Arbeit, Liebe, Geselligkeit. Sst. 1967. 584 s. ill. 38 + 38 DM ib.

Freiburg-arkivets monumentaludgave, *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien*, skrider langsomt fremad; skønt folklorister ofte opnår en forbavsende høj alder, kan vi ikke regne med at opleve dette værks afslutning, og til et overblik over hele den tyske Volkslied findes især små eller gamle udgaver.

De to »Erzählforscher« prof. Röhrich i Mainz og Freiburg-arkivets mest aktive textforsker dr. Brednich har da nu allieret sig med sidstnævntes musik-kollega dr. Walter Suppan (der burde have været at finde på titelbladet), og i disse to bind har de givet, hvad en mand har brug for af tyske viser med melodier. Vi skal ikke gå i detaljer med de underdelinger, de ovennævnte bind-titler dækker. Derimod må vi forklare, hvorfor et så lille tal som 65 + 83 numre kræver næsten tusind sider incl. melodier. Det er fordi enhver type er repræsenteret med mindst to, ofte adskilligt flere varianter. Og især i bind II er der tendens til, at et nummers varianter egentlig er forskellige viser, sammenbragt pga. tematisk lighed.

Meningen er altså, at man ikke blot skal læse, men sammenligne. Og samlingen tillader at lægge alle mulige snit gennem det næsten ubegrænsede stof, hvoraf der er valgt ud: regionale, dialektale, kronologiske, stilistiske, funktionelle – og tilsvarende på melodiernes område. Den yngre »volkstümliche Lied« er der ikke taget hensyn til, så lidt som til kirkesang og børnesang; derimod optræder en del af de digteriske stiliseringer af folkesange, som atter har påvirket den videre mundtlige tradition (Heidenröslein, Ach, wie ist's möglich dann etc.).

Lejlighedsvis får man duften af optegnelsens sammenhæng med sin tid, således hvor der ofres facsimiler af flyveblade, eller prosaberetninger, hvori sangene er indlagt. Desuden gives meget udførlige litteraturhenvisninger til hvert nummer. En kommentering ligger derimod udenfor planen, når bortses fra enkelte ordforklaringer. Det hænger bl.a. sammen med, at udgg. ikke vil gøre for meget ved præsentationen af et værk, der i særlig grad må tænkes at skulle være grundlag for folkloristiske, germanistiske og musikalske studier i Tyskland. Vi andre ville jo nok have været ganske fornøjede med lidt forklaring.

Det betyder ikke, at værket, trods den deri nedlagte ekspertise, er svært. Det er simpelthen en dejlig bog at læse i, og fremragende som udgangspunkt for egne iagttagelser og videre studier.

Erik Dal.

European Folk Ballads. Edited by Erich Seemann†, Dag Strömbäck, Bengt R. Jonsson. Editorial Secretary Margareta Jersild. European Folklore Series, Vol. No. 2. Rosenkilde and Bagger, Copenhagen 1967. 248 p. m. noder.

Denne antologi, som er udgivet under Europarådets auspicer, er en ganske glimrende introduktion til og præsentation af den europæiske balladetradition. At antologien er blevet så vellykket kan heller ikke undre, eftersom udgivelsen og kommenteringen er forestået af specialister, der er knyttet til to af de mest anskrevne centre inden for viseforskningen i Europa: Deutsches Volksliedarchiv (Freiburg-Breisgau) og Svenskt Visarkiv (Stockholm).

Erich Seemann (Freiburg-Breisgau) har skrevet en introduktion, hvor han på 22 sider giver en oversigt over balladetraditionen i Europa: Geographical and Ethnic Distribution, Ballad Provinces, How Ballads Spread, The Ballad Categories, The Themes, The Form, The Author, The Function og Time of Origin. Det er et kyndigt overblik, skrevet af en forsker der er fortrolig med både den øst- og vesteuropæiske tradition. Man får en næsten uhyggelig fornemmelse af, hvor mange vægtige publikationer man må gå glip af, når man ikke – som Seemann – læser alle europæiske sprog.

Netop fordi vesteuropæere kun så sjældent kan læse f. eks. polsk, tjekkisk, græsk, finsk og tyrkisk, er det så værdifuldt at have en antologi som den foreliggende, hvor alle tekster bringes både på originalsproget og i en metrisk oversættelse til engelsk.

Dag Strömbäck (Uppsala) og Bengt R. Jonsson (Stockholm) har udvalgt og kommenteret de nordiske ballader, Seemann resten. Resultatet af den meget vanskelige opgave at skulle vælge 48 balladetekster, der er repræsentative for den umådelig rige europæiske visetradition, er blevet, at det germaniske sprogområde er repræsenteret med 24 tekster, det romanske med 7, det slaviske med 7, det keltiske med 3 og det finsk-ugriske med 2; hertil kommer 1 litauisk, 1 tyrkisk og 2 græske ballader. Denne »skævhed« mellem Øst og Vest begrundes af Strömbäck, idet han i forordet skriver, at man har medtaget østeuropæisk materiale, »particularly where it showed affinity with themes found in other parts of Europa and had thus to be considered as belonging to the common, European cultural heritage«. Dette synspunkt forekommer helt relevant, men hænger naturligvis også sammen med bogens »vestlige« baggrund.

Antologien er inddelt i 8 hovedgrupper, som sammen indeholder 20 balladetyper. Til hver type er knyttet en kommentar, hvor der redegøres for typens historiske og geografiske udbredelse og for dens sammenhæng med andre typer, hvormed den tematisk er beslægtet. Overalt meddeles adskillige litteraturhenvisninger. Sidst i antologien er melodierne anbragt, ialt 32, fordelt på 17 af de 20 udvalgte balladetyper.

Gruppen Ballads of Supernatural Beings indeholder 3 visetyper: DgFT 47 *Elveskud* i bretonsk, italiensk, svensk og islandsk version, DgFT 40 *Harpens kraft* i en dansk, svensk og engelsk og DgFT 183 *Kvindemorderen* i flamsk, fransk, engelsk, tysk og norsk. I gruppen Ballads of Witchcraft and Magic står DgFT 73 *Ridderens runeslag* i en dansk version ved siden af en bulgarsk og en tysk version af Lenore-balladen (jfr. DgFT 90 *Fæstemanden i graven*).

Blandt Novellistic Ballads findes Child 12 *Lord Randal* i italiensk, engelsk, walisisk og irsk version; Child 10 *The two sisters* i en kroatisk og en polsk; DVldr 72 *Die wiedergefundene Schwester* i en spansk og en russisk og DVldr 91 *Der Pilgrim* i tysk, tjekkisk, græsk og hollandsk. Balladen om jomfruen, der reddes fra galgen, er beslægtet med DgFT 486 *Fæstemand løskøber fæste-*

mø. I antologien er typen repræsenteret ved en engelsk, ungarsk og finsk version. Novelleballaderne afsluttes med en tyrkisk ballade, et af de mange eper, der handler om religiøse, heroiske eller historiske emner.

I gruppen Heroic Ballads står DgFT 3 *Sivard og Brynild* – i en dansk version – ved siden af en kroatisk ballade om den i sydslavisk helteedigtning så bekendte Kraljevic (dvs. prins) Marko og en græsk ballade om folkehelten Digenis Akritis. Gruppen Riddle Ballads er repræsenteret ved tysk, engelsk og litauisk version af en ballade, der er beslægtet med DgFT 18 *Svend Vonved*. Interessant er den rumænske vise Mizilca, der anføres som eksempel på en Fairy Tale Ballad. Den er et af mange vidnesbyrd fra Balkan om, at visedigtere direkte kan hente deres emner fra eventyrtraditionen (jfr. DVldr 92 *Die Königs-tochter im Heeresdienst*).

Religious Ballads er repræsenteret ved legendevisen DgFT 96 *Jesusbarnet, Stefan og Herodes* i en svensk, færøsk og slovensk version samt ved det norske Drømmekvad, hvis baggrund skal søges i vesteuropæisk visionsdigtning fra 12. og 13. århundrede.

Antologien afsluttes med Ballads about Animals: en tysk og en fransk version af en ballade, der er beslægtet med *Ravnens bryllup i Kragelund* (H. Grüner-Nielsen, Danske Skæmteviser, 1927/28, nr. XV A) og ligeledes en tysk og en fransk version, af en ballade, der er beslægtet med *Ravnens arvegods* (smstds nr. XII).

Trods det at antologien kun er på ca. 250 sider giver den et overordentligt nuanceret billede af europæisk balladetradition.

Iørn Piø.

Jahrbuch für Volksliedforschung XI, 1966 og XII, 1967. Im Auftrag des Deutschen Volksliedarchivs herausgegeben von Rolf Willi. Brednich. Walter de Gruyter & Co., Berlin. 172 p., ill., noder + 253 p., ill., noder.

Som sædvanlig indeholder denne årbog en række værdifulde afhandlinger, skrevet fortrinsvis af europæiske vise- og musikforskere.

I bind XI fremlægger Hermann Strobach (Berlin/DDR) en meget central undersøgelse af begrebet Variabilität. Gesetzmässigkeiten und Bedingungen. Tidligere har han skrevet herom i sin bog Bauernklagen. Untersuchungen zum sozialkritischen deutschen Volkslied, Berlin 1964, og han røber, at han skriver på et større arbejde om hele problemkomplekset variation. Forsigtigt skriver han, at han mener allerede med de fremlagte eksempler at have tydeliggjort, »dass die scheinbar regellos und grenzenlos fliessende Variabilität des Volksliedgutes in ihrer Tendenz mit exakten Methoden auch weitgehend exakt fassbar und als strukturelle und semantische Gesetzmässigkeit formulierbar ist«. Strobach uddyber naturligvis dette, og hans forslag til en arbejdsmetode er et af de væsentligste nye bidrag til viseforskningen. Nævnes kan det iøvrigt, at Rolf Brednich i Deutsche Volkslieder V:2 (1967) har analyseret en enkelt balladetype efter denne metode, og resultatet heraf blev, at han kunne yderligere dokumentere en række af de hypoteser, Strobach opstiller, bl. a. denne: »Die relativ

festen oder unfesten, beharrenden oder variablen Teile in Lied, Strophe und Vers regeln sich nach ihrem Verhältnis zur Sinnstruktur und Formstruktur«.

I samme bind har Hans-Jürgen Wanner (Hamburg) skrevet en udmærket oversigt over die Hauptformen des Hochseeshantys. Han inddeler dem efter de arbejdsituationer, søfolk bruger dem i, og han påpeger, hvordan de forskellige shanty-traditioner rytmisk, melodisk og tekstmæssigt uløseligt er knyttet til disse forskellige situationer.

Wolfgang Brückner (Frankfurt) skriver om Ein unbekannter Holzschnitt mit dem Liede von Marlborough. Marie Veldhuysens (Amsterdam) undersøgelse Zur Geschichte einer französischen Volksliedmelodie har også speciel interesse for nordisk viseforskning, forsåvidt som hun behandler den melodi der er blevet brugt til den bekendte vise *Bonden han agter på tiden* fra 17. århundrede. I de ældste tryk møder man melodiangivelsen »Then Frantzöske Melodien Greddlin«.

Tre har skrevet om legendeviser: Ernst Hilmar (Kassel) om Mariä Wanderung (DgFT 97 *Jesus og Jomfru Maria*), Josef de Coo (Antwerpen) om Das Josefshosen-Motiv im Weihnachtslied und in der bildende Kunst og Zmaga Kumer (Ljubljana) om Maria und die Turteltaube. B. W. E. Veurman (Wassenaar) har undersøgt Die Ballade vom Jäger aus Griechenland, der er en slags mandligt sideestykke til Heer Halewijn (DgFT 183 *Kvindemorderen*).

I bind XII har Hinrich Siuts (Münster i. W.) fremlagt et uddrag af sine undersøgelser vedrørende Das Verhältnis von Volkslied und Modelied im deutschen Volksgesang. Den samlede Volksgesang – det er alt hvad folk synger og har sunget – inddeler han i Volkslied (herunder stilechtes Volkslied og volkstümliches Kunstlied), Modelied, Kunstlied og Kirchenlied. Klart gør han rede for, hvordan han anvender denne terminologi. Derpå gennemgår han en række sangerrepertoarer og håndskrevne visebøger for at se, hvordan de forskellige genrer til forskellige tider og i forskellige miljøer er repræsenteret. Det er klart, at det meste af hans materiale er fra det 20. og 19. århundrede, men det bør fremhæves, at han også – med stor forsigtighed – forsøger at skildre hvordan de forskellige genrer inden for den samlede Volksgesang har forholdt sig til hinanden helt tilbage til middelalderen. Det er en tankevækkende afhandling.

Ernst Klusen (Neuss) skriver om Das Gruppenlied als Gegenstand, et meget vægtigt bidrag til studiet af visesangens funktion. Blandt de øvrige afhandlinger kan fremhæves Leander Petzoldt (Freiburg i. Br.): Volksballade, Sage und Exempel. Zur Stoff- und Überlieferungsgeschichte der Volkerzählung vom »beleidigten Totenschädel« og Roger Pinon (Liège): Philologie et Folklore Musical. Les Chants de Patres avant leur Emergence Folklorique.

Sluttelig bør det nævnes, at Jahrbuch für Volksliedforschung under Rolf Brednicks redaktion fortsat bringer en lang række anmeldelser: bind XI indeholder 28 og bind XII 45. Vil man holde sig orienteret inden for den nyere viseforskning er denne årbog uundværlig. Og den er altid up-to date. Wolfgang Suppan (Freiburg i. Br.) giver f. eks. i bind XII en bibliografi over tysksproget litteratur siden 1945 om jazzi.

Iørn Piø.

Bengt Holbek og Iørn Piø: Fabeldyr og Sagnfolk. (Politikens Forlag) København 1967. 512 s., ill. Kr. 23,50.

Til en lang række af skattede, populære håndbøger fra samme forlag har to ansete danske folklorister føjet et nyt rosværdigt led med en stoffyldt oversigt over »Fabeldyr og Sagnfolk«. Bogen giver endda læseren dobbelt så meget, som titlen lover. Den handler ikke blot om fabeldyr og sagnfolk. Lige så fyldigt giver den redegørelser også for sagndyr og for fabelfolk. Og i tilgift har den et kapitel om sagn- og fabellande, disse dog taget under eet.

Bogen er overordentlig levende og underholdende skrevet, og den fortjener at få de mange læsere, som forfatterne og forlaget har haft i tankerne. Den kan bruges som ren og skær fornøjelseslæsning fra den ene ende til den anden, men selv således benyttet vil den hos læseren umærkeligt efterlade kundskaber om meget store og meget væsentlige stykker af vor kulturhistorie. Den kan udfra dette synspunkt betragtes som beundringsværdigt fin populærvidenskab. Men de fleste vil vel nok opfatte den og bruge den som opslagsbog, når et af dens emner tilfældigt bliver aktuelt. For sådanne benytttere vil den formodentlig i en lang årrække blive standardværket på sit område. Når tilbørligt hensyn tages til bogens omfang og sigte, gælder dette sidste formentlig både for læg og lærde. Materialet er samlet sammen fra så mange sider, at selv kyndige specialister rimeligvis her og der vil kunne støde på noget, der er nyt for dem; eller kendte, men glemte, ting vil kunne genopfriskes. For lærde i nabodiscipliner, litteraturhistorie o. l., vil bogen måske især have værdi, fordi den i stort omfang medtager mindre lettilgængeligt stof, ofte i form af fyldige citeringer. Særlig er dansk sagnstof og danske viser godt udnyttet som indslag, der naturligt følger sig ind i den løbende tekst.

Nu og da kan der konstateres svagheder, når specifikt religionshistoriske problemer berøres, men bogens hele anlæg taget i betragtning er de i sammenhængen af ringe betydning, og det ville helt forrykke balancen at opholde sig ved dem. Noget tilsvarende kunne med god ret siges om en udførlig kritik af forfatterens forsøg på at skabe en slags systematik. Stoffet skal jo nødvendigvis forelægges i en eller anden orden, og i bogen som sådan går det meget godt som det går. Men erfaringsmæssigt kan en sådan nødtvungen fremkaldt stofinddeling forbavsende hurtigt gro så fast i folks bevidsthed, at det næsten ikke bliver muligt at komme fra den igen, og inden nogen får tænkt sig om, er den dogmefæstet i en faglig disciplin i en menneskealder. Man vil stærkt ønske, at forfatterne – medens det måske endnu er tid – gør tre ting: For det første grundigt gennemtænker det reelle indhold af de kriterier, der opstilles til skelnen mellem »sagnfolk« og »fabelfolk«, henholdsvis mellem »sagndyr« og »fabeldyr«. For det andet undersøger, i hvilket omfang deres egen inddeling på basis af deres egne kriterier rent faktisk har kunnet gennemføres i deres egen bog, – og i hvilket omfang ikke. Og for det tredje benytter resultatet af denne undersøgelse til endnu en gennemtænkning af de først opstillede kriterier. Til videnskabelig brug kræves, så vidt det ses, enten at kriterierne præciseres og derefter fastholdes, eller at de opgives til fordel for mere anvendelige inddelingsgrunde.

Arild Hvidtfeldt.